

Umgülsüm
Sadıqzadənin
ağrılı-acılı
taleyi

»»» səhifə 11

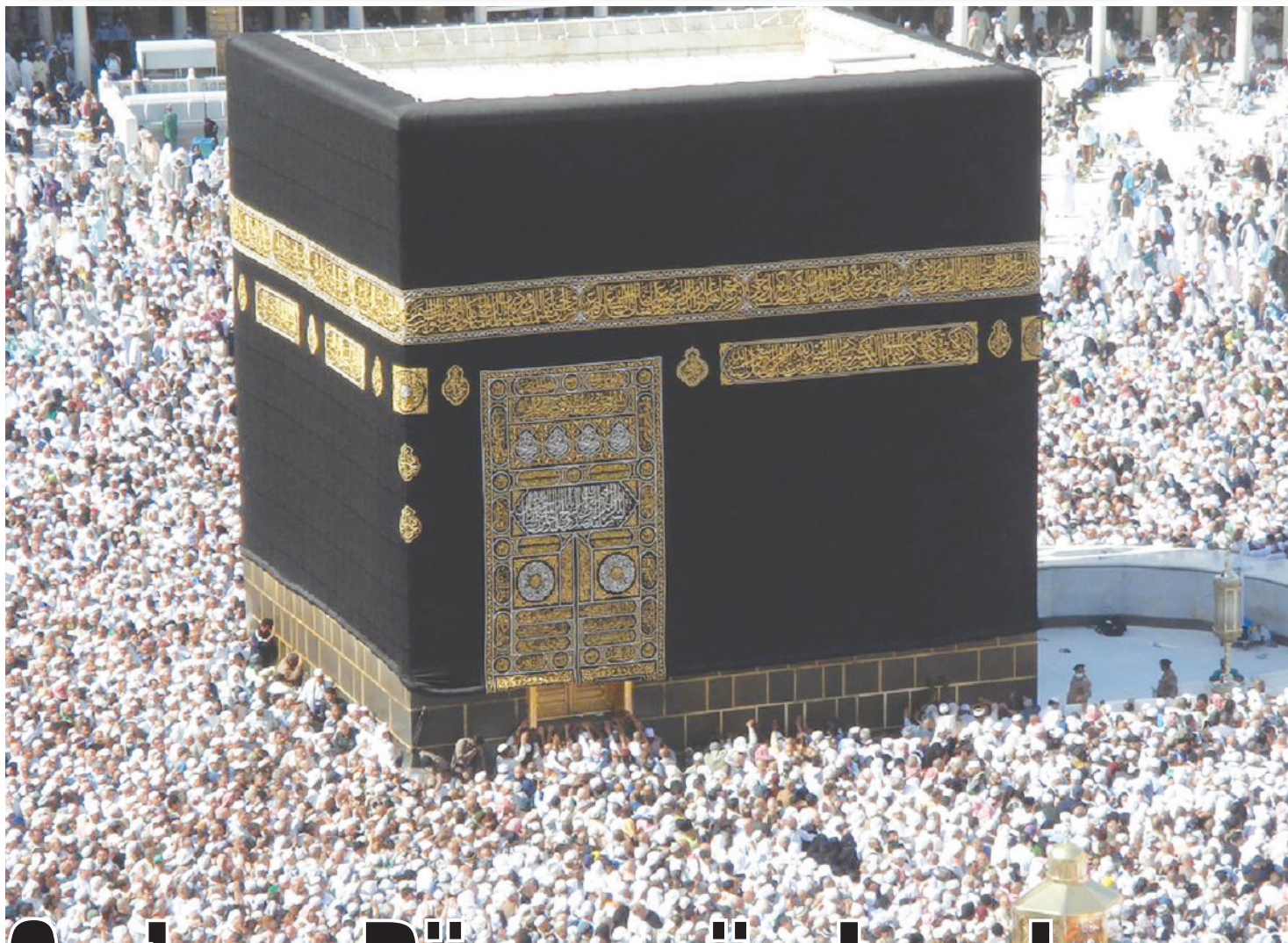
Nəcəf bəy
Vəzirov
təbiətşünas
kimi

»»» səhifə 13

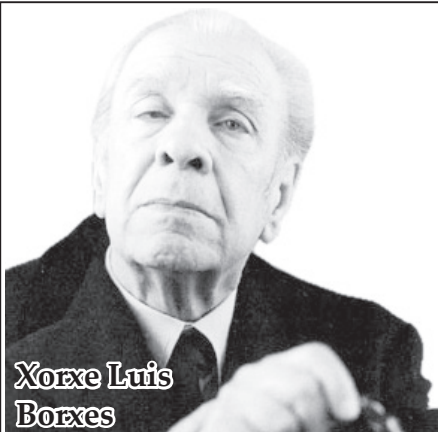
Detektiv
janrının
kraliçası -
Aqata Kristi

»»» səhifə 22

Qurban - Dünya müsəlmanlarının müqəddəs bayramı

»»» səhifə 4

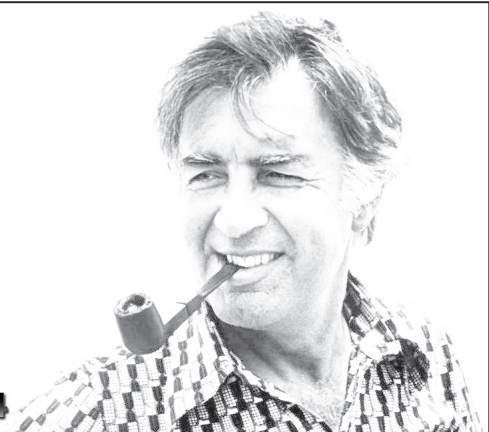
Xorxe Luis
Borex

Sürrealist
yazıcının
dini-mistik
baxışları

»»» səhifə 19

Mustafa
Akkadın
ilahi
sevgisi

»»» səhifə 24

ANONS
<i>Avstriya səfiri Tərcümə Mərkəzində</i>
»»» səhifə 3
<i>Xalq yazıçısı Elçinin əsəri London səhnəsində</i>
»»» səhifə 3
<i>Məhəmməd Əmin Rəsulzadə Qurban bayramı haqqında</i>
»»» səhifə 5
<i>Suda həll olmuş kainat</i>
»»» səhifə 6
<i>Safəvilər dövlətində türklərin və farsların mövqeyi</i>
»»» səhifə 8
<i>007-nin son reysi</i>
»»» səhifə 10
<i>Tağı Şahbazinin "İki qəm"i</i>
»»» səhifə 12
<i>Azərbaycan hökmdarlarının katibi</i>
»»» səhifə 17
<i>Şəhla Aslanın yeni hekayəsi</i>
»»» səhifə 18
<i>Təyyarə, paraşüt, sualtı qayıq necə ixtira edilib?</i>
»»» səhifə 20
<i>Viktor Hüqo və onun "Məhəmməd" şeiri</i>
»»» səhifə 23

Azərbaycan Prezidenti Qurban bayramı münasibətilə xalqı təbrik edib

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev Qurban bayramı münasibətilə xalqı təbrik edib. Təbrikdə deyilir.

Hörmətli həmvətənlər!

Sizi dünya müsəlmanlarının birlik və həmrəylik rəmzi olan müqəddəs Qurban bayramı münasibətilə ürəkdən təbrik edir, ən səmimi arzu və diləklərimi yetirirəm.

Demokratik prinsiplərin, dini etiqad və vicdan azadlıqlarının bərqərar edildiyi Azərbaycan Respublikasında Qurban bayramı hər il dövlət səviyyəsində böyük təntənə ilə qeyd olunur. Bu günlər ölkəmizin möminləri tərəfindən dini ayinlər yerinə yetirilir, dövlətimizin firavanlığı və tərəqqisi üçün dualar edilir, Azərbaycanın müstəqilliyi və ərazi bütövlüyü uğrunda canlarından keçmiş şəhidlərimizin ölməz xatirəsi ehtiramla yad olunur. İnsanlar Tanrıya yaxınlığın, mənəvi-əxlaqi dəyərlərə bağlılığın sevincini yaşayır, xeyirxah amallar uğrunda hər cür fədakarlığa hazır olduqlarını nümayiş etdirirlər. Qurban mərasimləri cəmiyyətimizdə bərabərlik və dözümlülük ovqatını daha da gücləndirir, milli-mənəvi həmrəyliyin, humanizm və qardaşlığın, xeyirxahlıq və mərhəmət duyğularının parlaq ifadəsinə və təcəssümünə çevrilir.

Əziz bacı və qardaşlarım!

Mübarək Qurban bayramı günlərində bir daha sizə və ölkəmizin hüduqlarından kənarında yaşayan bütün soydaşlarımıza səmimi təbriklərimi yetirir, uca Tanrıdan xalqımızın və dövlətimizin əmin-amanlığı və rifahı naminə etdiyiniz duaların qəbul olunmasını diləyirəm. Qoy bu müqəddəs bayram ailələrinizə səadət, süfrələrinizə xeyir-bərəkət gətirsin.

Bayramınız mübarək olsun!

İlham Əliyev

*Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
Bakı şəhəri, 22 sentyabr 2015-ci il*

İlham Əliyevin sədrliyi ilə IV İslam Həmrəylik Oyunlarının Təşkilat Komitəsinin birinci iclası olub

2017-ci ildə Bakıda keçiriləcək IV İslam Həmrəylik Oyunlarının Təşkilat Komitəsinin Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin sədrliyi ilə sentyabrın 23-də birinci iclası olub.

Prezident İlham Əliyev 2017-ci ildə Bakıda IV İslam Həmrəylik Oyunlarının keçiriləcəyini bildirərək bu Oyunların həm dünya, həm İslam aləmi üçün əhəmiyyətini qeyd etdi. İslam Həmrəylik Oyunlarının Azərbaycanı bir daha dünyada böyük nüfuzla malik ölkə kimi nümayiş etdirəcəyini deyən dövlətimizin başçısı bu idman tədbirinin yüksək səviyyədə keçirilməsi üçün Azərbaycanın əlindən gələni edəcəyini vurğuladı. Bir neçə gün əvvəl Oyunların Təşkilat Komitəsinin yaradılması ilə bağlı Sərəncam imzaladığını deyən Prezident İlham Əliyev komitəyə rəhbərliyin Mehriban Əliyevaya həvalə olunduğunu bildirdi. Qeyd etdi ki, Mehriban Əliyeva həm "Eurovision", həm birinci Avropa Oyunları ilə bağlı yaradılan Təşkilat komitələrinə rəhbərlik edib və bu tədbirlər yüksək səviyyədə keçirilib. Xüsusilə, birinci Avropa Oyunlarının nəticələrini deyən Mehriban Əliyeva vurğuladı ki, İslam Həmrəylik Oyunları müstəqil Azərbaycanın tarixinə növbəti qələbə kimi daxil olacaq. Mehriban Əliyeva birinci Avropa Oyunları dövründə əldə edilən böyük təcrübədən bu Oyunlar zamanı da istifadə olunacağını söylədi. 2013-cü ilin iyul ayında Ciddədə İslam Həmrəyliyi İdman Federasiyasının VIII Baş Assambleyasında IV İslam Həmrəylik Oyunlarının Bakıda keçirilməsi ilə bağlı qəbul edilən tarixi qərarı xatırladan Mehriban Əliyeva ilkin hazırlıq işləri haqqında məlumat verdi.

"Azərbaycan bütün dünyaya göstərdi ki, ölkəmiz sürətlə inkişaf dövrünü yaşayır", - deyən Prezident İlham Əliyev Oyunlar ərəfində ölkəmizə qarşı çirkin kampaniyanın aparıldığını, bəzi xarici dairələrin Azərbaycanı ləkələmək üçün böhtan dolu uydurma informasiyalar yaydığını xatırlatdı, bunun təsadüfi olmadığını, məqsədyönlü xarakter daşdığını qeyd etdi. Dövlətimizin başçısı bu sayların boşa çıxdığını deyərək bildirdi ki, qonaqlar Azərbaycanın reallıqlarını öz gözləri ilə gördülər, ölkəmizin multikulturalizm mərkəzi, Bakının isə dünyanın ən gözəl şəhərlərindən biri olmasının, köntüllülərin öz vətəni ilə fəxr etdiklərinin, Azərbaycan idmançılarının peşakarlığının şahidi oldular. Prezident İlham Əliyev Azərbaycanın müstəqil siyasət

apardığını və sürətlə inkişaf edən ölkə olduğunu bildirdi, gələcəkdə belə bayramların daha çox olacağına əminliyini ifadə etdi.

Prezident İlham Əliyev yaxın gələcəkdə ölkəmizdə dünyada böyük nüfuzla malik "Formula-1" yarışının, Dünya Şahmat Olimpiadalarının keçiriləcəyini, bu yarışların ölkəmizin gücünü, təşkilatçılıq qabiliyyətini nümayiş etdirdiyini deyən Mehriban Əliyeva vurğuladı ki, İslam Həmrəylik Oyunları da yüksək səviyyədə keçiriləcək və Azərbaycan xalqının etimadını doğruldacaq. Bu günə qədər keçirilən tədbirlərin ölkəmizin gücünü, təşkilatçılıq qabiliyyətini nümayiş etdirdiyini deyən Mehriban Əliyeva vurğuladı ki, İslam Həmrəylik Oyunları müstəqil Azərbaycanın tarixinə növbəti qələbə kimi daxil olacaq. Mehriban Əliyeva birinci Avropa Oyunları dövründə əldə edilən böyük təcrübədən bu Oyunlar zamanı da istifadə olunacağını söylədi. 2013-cü ilin iyul ayında Ciddədə İslam Həmrəyliyi İdman Federasiyasının VIII Baş Assambleyasında IV İslam Həmrəylik Oyunlarının Bakıda keçirilməsi ilə bağlı qəbul edilən tarixi qərarı xatırladan Mehriban Əliyeva ilkin hazırlıq işləri haqqında məlumat verdi.

IV İslam Həmrəylik Oyunlarının Təşkilat Komitəsinin sədri Mehriban Əliyeva göstərilən etimada görə Prezident İlham Əliyevə təşəkkürünü bildirdi. Əmin olduğunu bildirdi ki, İslam Həmrəylik Oyunları da yüksək səviyyədə keçiriləcək və Azərbaycan xalqının etimadını doğruldacaq. Bu günə qədər keçirilən tədbirlərin ölkəmizin gücünü, təşkilatçılıq qabiliyyətini nümayiş etdirdiyini deyən Mehriban Əliyeva vurğuladı ki, İslam Həmrəylik Oyunları müstəqil Azərbaycanın tarixinə növbəti qələbə kimi daxil olacaq. Mehriban Əliyeva birinci Avropa Oyunları dövründə əldə edilən böyük təcrübədən bu Oyunlar zamanı da istifadə olunacağını söylədi. 2013-cü ilin iyul ayında Ciddədə İslam Həmrəyliyi İdman Federasiyasının VIII Baş Assambleyasında IV İslam Həmrəylik Oyunlarının Bakıda keçirilməsi ilə bağlı qəbul edilən tarixi qərarı xatırladan Mehriban Əliyeva ilkin hazırlıq işləri haqqında məlumat verdi.

Təşkilat Komitəsinin sədri bildirdi ki, Oyunlarda iştirak edəcək idmançıların Atletlər Kəndində, jurnalistlərin isə Media Kəndində yerləşdirilməsi nəzərdə tutulub. Tədbirin dünyada təbliği və informasiya dəstəyinin ən vacib məsələlərdən biri olduğunu qeyd edən Mehriban Əliyeva Oyunlarla bağlı internet portalının hazırlanacağını da diqqətə çatdırdı.

Mehriban Əliyeva bildirdi ki, qarşıda duran məsələlərdən biri açılış və bağlanış mərasimlərinin ideyalarını formalaşdırmaqdır. Yaxın hüququnun verilməsi ilə bağlı müvafiq təşkilatlarla danışıqların aparıldığını, Oyunların keçiriləcəyi müddətdə Bakıya gələcək idmançıların, qonaqların yerləşdirilməsi üçün otellərin sayının dəqiqləşdirildiyini və bu sahədə heç bir problemin olmadığını deyən Mehriban Əliyeva təxminən 10 minə yaxın gəncin könüllü kimi Oyunlara cəlb olunacağını və bunun mühüm əhəmiyyət daşıdığını vurğuladı. Bildirdi ki, yarışların keçirilməsi ilə bağlı geniş tədbirlər planı hazırlanır və qısa müddətdə təqdim olunacaq.

Gənclər və idman naziri, Oyunların Təşkilat Komitəsinin üzvü Azad Rəhimov çıxışında birinci Avropa Oyunlarının yüksək səviyyədə keçdiyini, IV İslam Həmrəylik Oyunlarının da beynəlxalq standartlara uyğun şəkildə təşkil ediləcəyini, bunun üçün ölkəmizdə bütün imkanların olduğunu diqqətə çatdırdı.

İclasa yekun vuran Prezident İlham Əliyev Təşkilat Komitəsinin bütün vəzifələri uğurla icra edəcəyinə əminliyini bildirdi. Dövlətimizin başçısı oyunlara hazırlıqda koordinasiyanın təmin olunmasının, yüksək peşakarlığın göstərilməsi, qonaqların gəlişi, viza problemlərinin həlli, müasir nəqliyyat vasitələri ilə təminat, yüksək qonaqpərvərliyin göstərilməsinin əhəmiyyətini bildirdi, təhlükəsizlik tədbirləri, informasiya-kommunikasiya sistemlərinin fəaliyyəti, Bakıda və paytaxt ətrafında quruculuq-abadlıq işlərinin davam etdirilməsi, Oyunların keçirilməsinə yerli və xarici mütəxəssislərin cəlb olunması məsələlərinin vacibliyini qeyd etdi. Oyunlar zamanı geniş mədəni proqramların keçirilməsinin önəmini vurğulayan dövlətimizin başçısı qonaqlara zəngin və qədim mədəniyyətimizin təqdim olunmasının vacibliyini də bildirdi.

Sonda Prezident İlham Əliyev qarşıdan gələn Qurban bayramı münasibətilə təbriklərini çatdırdı.

Oxucuların nəzərinə

Tərcümə Mərkəzinin nəşr etdiyi (Xuan Rulfo – "Pedro Paramo", Matilda Urrutia – "Pablo Nerudayla yaşanan ömür", "Latın Amerikasının romanı", "Xilas yolunun yolçuları", "Bəşəri poeziya", Ernest Heminqvey – "Qadınısız kişilər", Akutaqava Rünoske – "Tanrıların istehzası", Jasmina Mixayloviç – "Xəzər dənizinin sahillərində", "Serbcə-Azərbaycanca lüğət", "Sözün Aydını", Oljas Süleymanov – "Az-Ya", "Candles (101 verses)" (şeir antologiyası), "Çexovdan Markesə qədər") kitabları şəhərin aşağıdakı kitab mağazalarından əldə edə bilərsiniz.

- Akadem. Kitab mağazası
- Kitab klubu mağazası
- Akademiya Kitab Mərkəzi
- Kitab.Az mağazası
- (28 may metrosu ətrafındakı kitab mağazaları)

Qəzet Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyində qeydiyyatdan keçib. Şəhadətnamə nömrəsi: 3899

Təsisçi: Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti yanında Tərcümə Mərkəzi
Baş redaktor: Yaşar Əliyev

İcraçı direktor: Bəhlül Seyfəddinoğlu

Redaksiya heyəti: Nəriman Əbdülrəhmanlı, Mövlud Abdullayev, Feyziyyə, Nərin Güllü Əliyeva, Leyla Əliyeva, Sevinc Fədai, Rəbiqə Nazimqızı
Qəzet 2014-cü ilin 24 oktyabrından çıxır.

"Azərbaycan" nəşriyyatında çap olunub. Tiraj: 1250. Sifariş: 3060

Ünvan: Bakı, Topçubaşov küçəsi 74. Telefon: 595 16 05.

E-mail: aydinyol.az@gmail.com

Avstriya səfiri Tərcümə Mərkəzində

Sentyabrın 22-də Avstriya Respublikasının Azərbaycandakı fəvqəladə və səlahiyyətli səfiri cənab Aksel Vex Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti yanında Tərcümə Mərkəzində olub.

Görüşdə Avstriya-Azərbaycan mədəniyyətləri arasında əlaqələrdən, görülən və görülməli işlərdən danışılib. Mərkəzin direktoru Afaq Məsud Mərkəzin ümumi fəaliyyəti barədə məlumat verərək, ədəbiyyatlararası mübadilələr, həmçinin Avstriya ədəbiyyatı ilə bağlı həyata keçirilən və həyata keçirilməkdə olan layihələrdən söz açıb: "Avstriya ədəbiyyatı həmişə Azərbaycanın diqqət mərkəzində olub. Frans Kafkanın əsərləri Azərbaycan dilində ilk dəfə 1991-ci ildə nəşr olunub. Biz bu işi təmənnasız olaraq, Frans Kafkaya və onun ədəbi irsinə olan sonsuz sevgiyə həyata keçirmişik.

Bu ədəbiyyatın digər görkəmli nümayəndələrinin - Stefan Sfaqın, Rayner Mariya Rilkenin, Piter Handkenin, Soyferin, Oskar Yellenek və Elfrida Yelinekin əsərlərini də, tərcümə edib, həm kitab halında, həm "Xəzər" dünyə ədəbiyyatı jurnalında nəşr etmişik. Hazırda Mərkəzdə Azərbaycan dilinə tərcümə edilmiş Avstriya ədəbiyyatı antologiyası nəşrə hazırlanır. Bu gün biz Azərbaycan ədəbiyyatının da Avstriyada tanınması istiqamətində bir sıra işlər görürük. 2007-ci ildə Avstriya Mədəniyyət Departamentinin dəvəti ilə Vyanada olarkən, mənə milli ədəbiyyatların ayrı-ayrı stendləri sərgilənən salona dəvət etdilər.

Bütün millətlərin və ölkələrin ədəbiyyatları yer almış bu salonda Azərbaycan ədəbiyyatının stendinin yoxluğundan mütəəssir oldum. Azərbaycanın dünya ədəbi fikir müstəvisinin diqqət mərkəzində olmağa layiq zəngin ədəbiyyatı var və biz bu ədəbiyyatın mükəmməl bədii tərcümə mütəxəssislərinin, dil daşıyıcılarının köməyi ilə dünyaya çıxarılması üzərində işləyirik. Xalqlar və millətlər arasında mövcud olan bütün sərhədlər, dini, irqi fərqlər vahid ədəbiyyat müstəvisində itir. O səbəbdən ki, bəşəri ədəbiyyatda sərhəd və millət anlayışı yoxdur".

Cənab Aksel Vex öz növbəsində, dəvətə görə minnətdarlıq edərək, qaldırılan məsələlərin hər iki ölkə arasında qarşılıqlı anlaşmanın və əməkdaşlığın möhkəmlənməsində müstəsna əhəmiyyət kəsb etdiyini bildirib.

"Ədəbiyyatlararası mübadilələr xalqlar və millətlər arasında dostluq və anlaşma münasibətlərini möhkəmlədir. Avstriya ədəbiyyatına olan bu sevgidən hədsiz məmnunam. Bu sahədə gördüyünüz işləri də təqdirəlayiq hesab edirəm. Azərbaycan ədəbiyyatının Avstriyada tanınması istiqamətində, həmçinin avstriyalı bədii tərcümə mütəxəssislərinin işə cəlb olunması ilə bağlı irəli sürülən təkliflərinizin həyata keçirilməsi üçün səfirlik əlindən gələnlərinə köməyi əsirgəməyəcək və bu işə Azərbaycanın Avstriyadakı səfirliyinin də cəlb edilməsi, düşüncəm, işimizi bir qədər də asanlaşdıracaq".

Üzeyir Hacıbəyli VII Beynəlxalq Musiqi Festivalı çərçivəsində növbəti konsert

Üzeyir Hacıbəylinin 130 illiyinə həsr olunmuş VII Beynəlxalq Musiqi Festivalı çərçivəsində sentyabrın 23-də Müslüm Maqomayev adına Azərbaycan Dövlət Filarmoniyasının kamera və orqan musiqi zalında növbəti konsert proqramı təqdim olunub.

AzərTAc xəbər verir ki, Q. Qarayev adına Azərbaycan Dövlət kamera orkestrinin ifasında Ü. Hacıbəylinin "Arazbari", M. Mirzəyevin "Böyük ustada ithaf", B. Kızırbekinin "Türk akademik musiqisinin banisi" (əsər Ü. Hacıbəylinin 130 illiyinə həsr olunub) və digər Azərbaycan və dünya bəstəkarlarının əsərləri səslənib.

Qeyd edək ki, Heydər Əliyev Fondu və Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin birgə təşkilatçılığı ilə keçirilən Üzeyir Hacıbəyli VII Beynəlxalq Musiqi Festivalı sentyabrın 28-dək davam edəcək.

Görkəmli bəstəkar Müslim Maqomayevin 130 illiyinə həsr olunmuş elmi konfrans keçirilib

Sentyabrın 23-də Azərbaycan Bəstəkarlar İttifaqında Üzeyir Hacıbəyli VII Beynəlxalq Musiqi festivalı çərçivəsində görkəmli bəstəkar, dirijor, pedaqoq, folklorşünas və Əməkdar İncəsənət Xadimi Müslim Maqomayevin 130 illiyinə həsr olunmuş elmi konfrans keçirilib.

AzərTAc xəbər verir ki, konfransda Azərbaycan Bəstəkarlar İttifaqının sədri, Xalq Artisti Firəngiz Əlizadə çıxış edərək festival çərçivəsində ölkəmizdə keçirilən silsilə tədbirlərin əhəmiyyətindən söz açıb.

Firəngiz Əlizadə Müslim Maqomayevin həyat yolu və yaradıcılığında danışaraq diqqətə çatdırıb ki, ustad sənətkarlarımızın xatirəsi Bəstəkarlar İttifaqında daim anılır və müxtəlif xarakterli tədbirlər, konsertlər, konfranslar və anım mərasimləri ilə qeyd olunur.

Xalq artisti qeyd edib ki, Müslim Maqomayev xalqımızın musiqi mədəniyyəti tarixində misilsiz xidmətləri olan incəsənət xadimi kimi tanınır.

O, Azərbaycan peşəkar musiqili teatrının banilərindən biri olmaqla yanaşı, həmçinin yüksək sənətkarlığı və əsl mənada novatorluğu ilə fərqlənən milli sənət ruhunu özündə əks etdirən bəstəkar kimi tarixə düşüb.

Konfransda Əməkdar İncəsənət Xadimi, professor Həcər Babayevanın "Məslək dostları" mövzusunda məruzəsi dinlənilib. Məruzəçi Müslim Maqomayevin "Şah İsmayıl" və "Nərgiz" operalarından bəhs edərək bildirib ki, Üzeyir Hacıbəyli və Müslim Maqomayev dostluğu bu sahədə hər iki sənətkarın birgə yaşayış yaratmaq imkanlarına zəmin yaradıb.

Daha sonra Azərbaycan Dövlət Akademik Opera və Balet Teatrının baş rejissoru, Xalq artisti Hafiz Quliyevin "Müslim Maqomayevin "Şah İsmayıl" operasının quruluşu haqqında", sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru Səadət Səfərovanın "Müslim Maqomayev. Zamanın Səddini aşmış bəstəkar (arxiv materialları əsasında)" mövzularında məruzələri dinlənilib.

Londonda Xalq yazıçısı Elçinin əsəri əsasında musiqili teatr nümayiş etdiriləcək

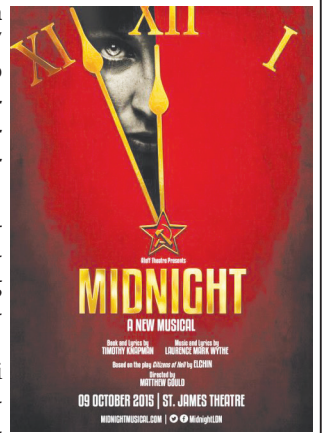
Oktabrın 9-da Britaniyada fəaliyyət göstərən "Alov" teatrının təşkilatçılığı ilə Londonda Xalq yazıçısı Elçinin "Cəhənnəm sakinləri" pyesi əsasında hazırlanmış "Gecə yarısı" adlı musiqili tamaşa nümayiş etdiriləcək.

Tamaşanın rejissoru Matthev Qold, musiqi tərtibatçısı isə Ceyms Klivdir. Rollarda Nick Hayes, Thomas Sutcliffe, Greg Castiglioni, Kiara Jays, Jenny O'Leary kimi məşhur aktyorlar iştirak edəcəklər.

Bu səhnə əsərindəki hadisələr 1937-ci ildə Bakıda baş verir. Tamaşa dövrünün bütün qorxu və repressiyalarına baxmayaraq, isti və normal münasibətlərini qoruyub saxlayan azərbaycanlı ziyalı ailəsində, ərlə-arvadın təzadlı tale yolundan bəhs edir.

Səhnə əsərində cərəyan edən dramatik hadisələr sanki reallıq və qeyri-reallıq arasında bir körpü yaradır. Tamaşanın sonunda bir sual yaranır: "Görəsən, biz də cəhənnəm sakinləriyik?!"

Orxan İSMAYILOV

Tanınmış şair Məmməd Aslan dünyasını dəyişib

Azərbaycanın tanınmış şairi, Əməkdar Mədəniyyət İşçisi, Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin üzvü Məmməd Aslan sentyabrın 23-də dünyasını dəyişib.

AzərTAc xəbər verir ki, bu barədə məlumatı şairin yaxın qohumları verib.

M. Aslan uzun müddət ağciyər xəstəliyindən əziyyət çəkib. Mərhumla vida mərasimi bu gün saat 11-12 radələrində "Göy Məscid"də keçiriləcək.

Məmməd Aslan 1939-cu il dekabrın 24-də Azərbaycanın Kəlbəcər rayonunun Laçın kəndində ziyalı ailəsində anadan olub. Kəlbəcərdə orta məktəbi bitirdikdən sonra Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunun filologiya fakültəsində təhsil alıb.

Əmək fəaliyyətinə Kəlbəcər rayonundakı Yanşaq, İstisu kənd məktəblərində müəllim kimi başlayıb. O, bir müddət müəllimlik etdikdən sonra rayonda nəşr olunan coxtirajlı "Yenilik" qəzeti redaksiyasında məsul katib işləyib. 1970-ci ilin axırlarında Bakıya köçüb, burada "Ulduz", "Azərbaycan təbiəti" jurnallarında, "Azərbaycan gəncləri", "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti redaksiyalarında çalışıb, "Yazıçı" nəşriyyatında böyük redaktor olub. Azərbaycan Dövlət Teleradio Şirkətinin "Ekran-Efir" qəzetinə baş redaktorluq edib.

Bədii yaradıcılığa 1960-cı ildə "Azərbaycan müəllimi" qəzetində çıxan ilk şeirlə başlayan M. Aslan dövrü mətbuatda müntəzəm çıxış edib. Keçmiş SSRİ xalqları ədəbiyyatından tərcümələrə xüsusi qayğı ilə yanaşıb.

Bir sıra beynəlxalq və respublika mükafatları laureatı olan şair 2000-ci ildə "Şöhrət" ordeni ilə təltif olunub.

Məmməd Aslan AZTV-də hazırladığı "Dərədən-tərədən" verilişi ilə böyük tamaşaçı sevgisi qazanmışdı, son illər "Xəzər" televiziyaşında müəllif verilişi ilə çıxış edirdi.

Allah rəhmət eləsin!

Tbilisidə Azərbaycan xalçaları sərgisi açılıb

Tbilisi şəhərindəki "Avropa Evi"ndə Gürcüstanın Kvemo Kartli-Borçalı bölgəsində yaşayan azərbaycanlıların toxuduqları xalçaların sərgisi açılıb.

Sərgi "Qafqaz Ümid Əməkdaşlığı" təşkilatının təşəbbüsü ilə keçirilib. Təşkilatın rəhbəri amerikalı Rayn Smit açılışda çıxış edərək xalçaçılıq sənəti və qədim xalça nümunələri haqqında məlumat verib. O bildirib ki, Bakıda Azərbaycan dili və xalçaçılıq sənətini öyrəndikdən sonra Gürcüstana köçüb və hazırda burada xalçaçılıqla məşğul olur: "Biz xalça mədəniyyətini yaşatmaq istəyirik və buna nail oluruq. Bir xalça 2-3 aya toxunur və azərbaycanlı qadın xalça ustaları bu işi məharətlə görürlər. Bu sənət nəsil-dən-nəslə ötürülür. Bizim müxtəlif çeşidlər barədə zəngin məlumatımız var və artıq 50-dən çox xalça toxunub".

Sərgidə 15 xalça nümayiş olunub.

Sonda xalça ustalarına hədiyyələr təqdim edilib.

Xətayi ƏZİZOV

Bu gün bütün dünyada müsəlmanların müqəddəs bayramı olan Qurban bayramı qeyd olunur. Qurban bayramı təkcə Allah yolunda heyvan kəsmək anlamına gəlmir, bu, insanın Allah yolunda ən çox istədiyi arzusundan, istəyindən, dəyərindən, nemətindən keçə bilməsi, onu qurban verməyə hazır olmasının simvoludur. Bu təqvim İbrahim peyğəmbərlə bağlıdır. Qurban bayramı müsəlman ruhaniləri tərəfindən İbrahim peyğəmbərin, oğlu İsmayılı Allahın şərəfinə qurban kəsmək niyyətini bildirən hadisə ilə əlaqələndirilir. Allah öz sevimli İbrahim peyğəmbəri sınamaq üçün ondan yeganə oğlu İsmayılı qurban kəsməyi tələb edir və İbrahim peyğəmbər gözünü qırpmadan oğlunu yerə yıxıb başını kəsməyə hazırlaşanda, Allahın göndərdiyi mələk, Cəbrayıl göydən enib onun əlini saxlayır. Mələk bildirir ki, Allah İbrahimdən razı qalıb və oğlu İsmayılı əvəzinə Tanrının göndərdiyi qoyunu kəsməyi təklif edir. Buna görə də Qurban bayramında kəsilən qurbana "İsmayıl qurbanı" da deyirlər.

Gözünün ağı-qarası olan oğlunu Allah yolunda qurban verməyə hazır olması Peyğəmbərin Allah qarşısında imanının, səmimiyyətinin və mütliliyinin bariz sübutudur. Odur ki, din tarixində dərin iz salmış bu hadisə Allaha inamın, dərin etiqadın nümunəsi kimi qəbul olunur.

Həmin gündən etibarən dindarlar hər il ev heyvanlarından birini Allahın şərəfinə kəsib, Ona öz itaətkarlıqlarını bildirirlər.

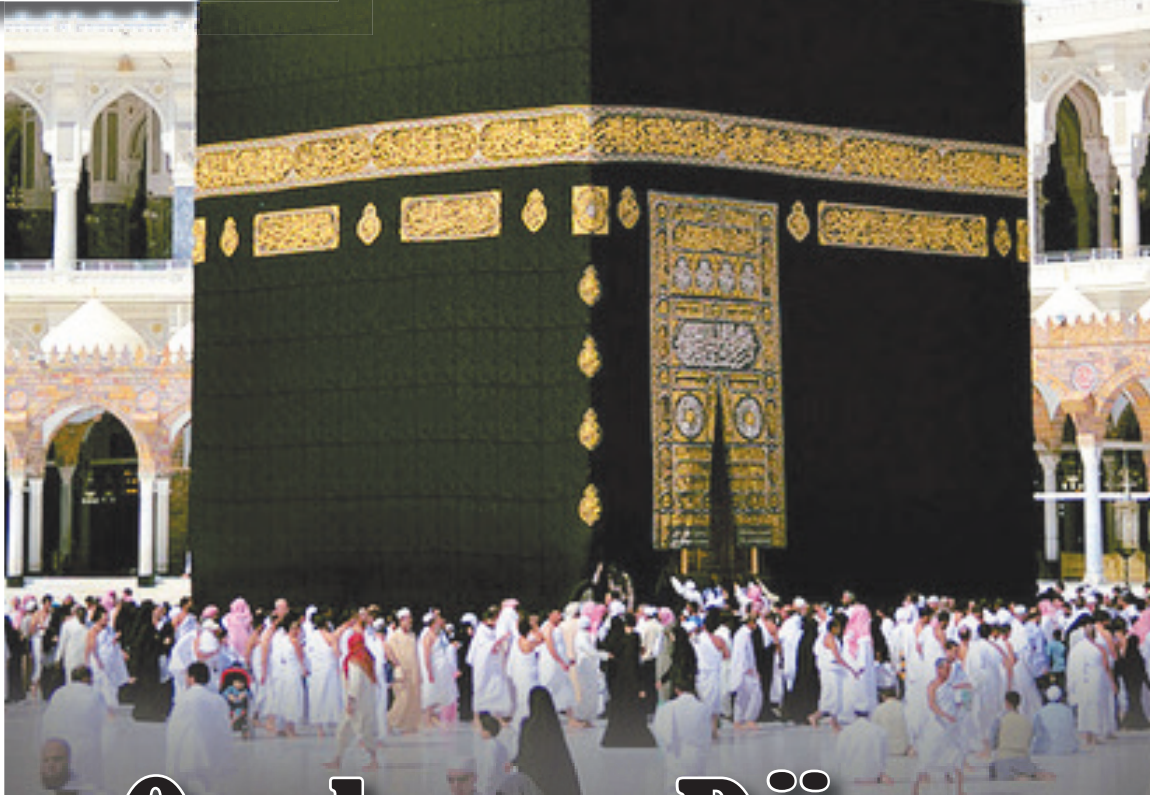
İslam dininə görə, heç olmasa, ömründə bir dəfə vacib Məkkə və ya Həcc ziyarətinə getməsi və orada qurban kəsməsi də möminin mühüm borcu hesab olunur.

Bu hadisənin başqa bir fəlsəfi-əxlaqi mənası ondan ibarətdir ki, İslam dinində insanın Allah yolunda qurban kəsilməsi qəbul olunmur. Çünki insan Allahın yaratdığı ən şərəfli və ən üstün məxluqdur. Allah özünün yaratdığı öz yolunda qurban kəsilməsini qəbul etmir.

Əslində, bu ayın üç səmavi dinin - yəhudilik, xristianlıq və islamın hər birində müxtəlif formada mövcuddur. Lakin İslamda Qurban bayramı xüsusi mahiyyət və əhəmiyyət kəsb edir. Onun əsasında Allaha sonsuz sevgi, Onun qüdrətinə dərin inam və iman işığı dayanır.

İnsanları halallığa, paklığa səsləyən Qurban bayramının çox maraqlı tarixi və şərtləri var. Bənzər ayınlar islamdan çox-çox əvvəllər, müxtəlif ölkələrdə müxtəlif cür icra olunurdu. Məsələn, qədim dövrlərdə qurban verilənlərin əksəriyyəti hərbi əsirlər olurdu. Çünki müharibədə ələ keçirilən əsirləri saxlamaq əlverişli deyildi, onlar izafi məhsul yaratmır, xüsusi gözətçi tələb edir və başqa əlavə qayğılar doğururdular. Buna görə də onların qurban verilməsi ən əlverişli və müqəddəs iş sayılırdı.

Cəmiyyətin ictimai-iqtisadi inkişafının müəyyən pilləsində, insan əməyinin məhsuldarlığı artıb izafi məhsul yaratmağa başladığında, yeni cəmiyyət sinifləbə bölündüyü zaman hərbi əsirləri qurban verib öldürmək əvəzinə, onları qula çevirib işlətməyə başladılar. Bu dövrdən etibarən allahlara verilən qurbanlar, əsasən heyvanlardan ibarət oldu. Ev heyvanları və quşları qurban vermək adət halını aldı.

Qurban - Dünya müsəlmanlarının müqəddəs bayramı

Atəşpərəstlər isə insanı odda yandırirdilər. Onlar bu yolla guya Allaha yaxın olduqlarını göstərirdilər. Qədim Çində də insanlar tanrılara qurban vermək adəti vardı. Bu ölkələrdə təbii fəlakətlərdən, daşqınlardan hifz olunmaq üçün uşaqları çaya atırdılar.

İslam dini ərəb tayfalarının həmişə icra etdikləri qurban vermək adətinə müqəddəslik mahiyyəti verdi, insan qurbanlarına son qoyuldu və bu bayram müsəlmanlığın əsas tələblərindən birinə çevrildi. İslamın bu adətə etdiyi yeganə əlavə ondan ibarət oldu ki, bu mərasimi istənilən vaxt keçirmək əvəzinə, onun hər il hicri tarixi ilə Zilhicce ayının 10-da keçirilməsi qanuniləşdirildi.

İslam dinində Qurban bayramı böyük bayram (eyd əl-kəbir) adlanır. Bayram günü məscidlərdə xüsusi bayram namazı qılınır, dəvə, mal-qara, davar qurban kəsilir, vəfat etmiş əziz adamların xatirəsini yad etmək əlaməti olaraq evlərdə və qəbiristanlıqlarda dualar oxunur, ehsanlar verilir.

Şəriətə görə, qurbanlıq heyvanın qüsuru olmamalı və onu kəsən bıçağa xüsusi qurban duası oxunmalıdır. Nəsil artımında dişi heyvanların müstəsna rolu olduğuna görə qurbanlıq heyvanın erkək olması daha üstün tutulur. Qurbanlıq qoçun yaşına gəlincə, bu, ən azı altı aylıq heyvan olmalıdır.

Bəzən bir neçə adam bir heyvan alıb onu öz aralarında bölüşməklə, yaxud gedib bazardan ət alıb gətirməklə öz qurbanını kəsmiş hesab edirlər. Lakin islam dininə görə bunlar qurbanlıq hesab olunmur. Əlbəttə, bir neçə nəfər yığıb bir dananı qurban kəsə bilər, bu şərtlə ki, hər bir şəxsə düşmüş ət payını ən azı üç hissəyə bölmək mümkün olsun. Bu hissələrdən biri onların öz ailəsinə sərf olunmalı, qalan hissələr isə fəqir-füqərəyə paylanmalıdır.

varlılar-Allaha xoş gedən əməli icra etdikləri və kasıbları sevindirdiklərinə görə, kasıblar isə - dünya nemətindən əldə etdiklərinə və başqalarından gördükləri mərhəmətə və qayğıya görə.

Qurban bayramı İslam aləminin ən möhtəşəm və müqəddəs bayramıdır, dərin tarixə malikdir və hər il dünya müsəlmanları tərəfindən qeyd edilir. Bu bayram özü ilə hamıya saflıq, təmizlik gətirir.

Qurbanı və ya qurban ibadətini ifadə etmək üçün bir sıra islam terminlərdən istifadə olunur. Onların arasında müəyyən mənə fərqləri var:

Zəbh: İbrani dilində "zəbah" kəlməsi ilə oxşar olan "zəbh", "heyvanları qurban bayramı günündə qurban niyyətiylə və ya adi günlərdə yemək üçün kəsmək" mənasındadır.

Nəhr: bu sözün hərfi mənası "boynun şah damarını kəsmək" deməkdir ki, bu da dəvə qurban edilərkən sinəsinə bıçaq və s. sancmaq mənasında işlədilib. Çünki bu cür kəsmək digər kiçik heyvanları kəsməkdən fərqlidir.

Qurban: ibrani dilində "qurban" kimi, "Allah üçün verilən hər hansı bir qurban" mənasına gəlir.

Udhiyyə: "udhiyyə" kəlməsi Quranda keçməyə də, hədis kitablarında keçir və "kitab başlığı" kimi də işlədilir.

Hədy: "Allaha mənəvi cəhətdən yaxınlaşmaq məqsədi ilə və ya həcc vaxtı ehram qadağası pozulduğu üçün Kəbəyə aparılan və ya özü, yaxud pulu göndərilən qurban" deməkdir.

Mənsək: "Qurban ibadətini"ni ifadə etmək üçün işlədilir.

Quranda bu bayramla bağlı "Rəbbin üçün namaz qıl və qurban kəs!", "De ki: "Mənim namazım da, kəsdiyim qurban da, həyatım və ölümüm də aləmlərin Rəbbi - Allah üçündür", "Biz hər bir ümmət üçün bir qurbangah müəyyən etdik ki, Allahın onlara ruzi verdiyi dördəyaxlı heyvanların üstündə (onları kəsdikləri zaman) Allahın adını desinlər" kimi münasibətlər göstərilir.

Qurban bayramında hər bir imkanlı müsəlman qurban kəsib, onun ətini imkansızlara, kasıblara paylamalıdır. Burada əsas məqsəd dindarlığa nail olmaqdır.

İslam dünyasının ən müqəddəs bayramlarından sayılan Qurban bayramı bütün müsəlman ölkələrində təmtəraqla qeyd olunur. Bütün dünya müsəlmanları kimi Azərbaycan müsəlmanları da Qurban bayramını qeyd edəcək, niyyəti olanlar qurban kəsib qohumlara, qonşulara, ehtiyacları insanlara paylayacaq, ələ düşmüş istirahət günlərindən istifadə edib qohumların görüşünə, yaxınlarının qəbirlərinin ziyarətinə gedəcək, kimsə yenə növbəti dəfə Qurban Bayramının mahiyyətini yada salacaq, bu bir neçə gündə bu bayramın nurundan hərə anladığı tərzdə faydalanacaqdır.

Hazırladı: NARINGÜL

○ "O, yüyürüb qaçmaq (atasına kömək edə bilmək) çağına çatdıqda dedi: "Oğlum! Yuxuda gördüm ki, səni qurban kəsirəm. Gör, nə fikirləşirsən!" O dedi: "Atacan! Sənə nə əmr olunursa, onu da et. İnşallah, mənim səbirlilərdən olduğumu görəcəksən!" Onların hər ikisi təslim olduğu zaman Biz ona belə xitab etdik: "Ey İbrahim! Artıq sən rəyanın düzgünlüyünü təsdiq etdin!" Biz yaxşı iş görənləri belə mükafatlandırırıq. Şübhəsiz ki, bu, açıq-aydın bir imtahan idi. Biz ona böyük bir qurbanlıq əvəz verdik. Sonradan gələnlər arasında onun üçün (yaxşı ad, gözəl xatirə) qoyduq. İbrahimə salam olsun! Həqiqətən, Biz yaxşı əməl sahiblərini belə mükafatlandırırıq! Şübhəsiz ki, o Bizim mömin bəndələrimizdən idi!" (Saffat surəsi, 102-111-ci ayələr)

Qurban bayramı biz müsəlmanların ən qədim və ən müqəddəs bayramlarından biridir. Həmin gün müsəlmanların qardaşlıq əhdini təzələmələri, bir-birinə yaxın olmaları, bir-birinin dərd-səri ilə yaxından maraqlanıb, hamılıqla problemləri aradan qaldırma günüdür.

Bu günün əhəmiyyəti ziyalılarımızın diqqətindən yayınmır, onların hər biri öz baxışına görə bu bayrama münasibətini bildirir. Əsrin əvvəlində çıxan Azərbaycan mətbuatında böyük ziyalılarımız tərəfindən Qurban bayramı haqqında qiymətli fikirlər səsləndirilib ki, bu zəmində Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin fikirlərindəki orijinallıq diqqətimi xüsusilə cəlb edir.

Qurban bayramı ilə əlaqədar Rəsulzadə "İqbal" qəzetinin 1914-cü il sayında "Qurban münasibətilə" başlıqlı bir məqalə yazıb. Həmin məqalədə onun bayramlara və Qurban bayramına münasibətini öyrənək.

Müəllif əvvəlcə ümumi şəkildə bayramların fəlsəfəsinə toxunur. Bildirir ki, bayramlar millətlər tərəfindən milləti və ümməti yaşatmaq, onun milli və ya dini kimliyini qorumaq üçün qeyd edilir. İnsanlar bayramlar vasitəsi ilə bir-birinə isinir, aralarında bağlılıq telləri möhkəmlənir. İctimai rabitələrdə insanlar arasında istər-istəməz ixtilaf, müəyyən qanqaraqılıq və incikliklər yaranır, bir-birinə yadlaşma və bir-birindən uzaqlaşma baş verir. Bayram bu soyuqluqları isinişməyə çevirən, ayrılıqları birləşdirən, ürəklərdə bir-birinə sevgi və səfa yaradan mühüm hadisədir. İnsanlar bayram vaxtı bayramlaşmaq və kütləvi ibadətlərdə iştirak etməklə: "Ruhlanıb özlərinin bir vücud-vahid olduqlarını düşünmək məcburiyyətində qalırlar" və "bir vücudun ayrı-ayrı cüzləri olduqlarını dərk edirlər".

Bayramlar, xüsusilə də, müqəddəs dini bayramlar bu ali hissənin və məqsədin ən gözəl təminatçısıdır. M.Rəsulzadə qeyd edir ki, bayramın yaşı insanın ictimai həyatının yaşına bərabərdir. İnsanlar bir toplu olaraq yaşadıkları vaxtdan bayram keçirmişlər. Bu qədim bayramlardan biri də Qurban bayramıdır.

Məhəmməd Əmin Rəsulzadə Qurban bayramı haqqında

İnsanda belə bir xüsusiyyət var ki, öz sevdicinə sevgisini izhar etmək, yaxud ehtiyac duyduğu ali varlığın vasitəsi ilə ehtiyaclarını təmin etmək məqsədi ilə öz dərkinə uyğun şəkildə bir sıra fədakarlıqlara qatlanır. Qədimdə insanlar nadanlıq və cəhalət səbəbilə bəndəlik izhar etmək məqsədilə öz məbudları qarşısında insan qurban edirdilər. Bəzən xurafatlar və yanlış adətlər səmavi din ardıcıllarından da yan keçmirdi. Uca Tanrı insanları istiqamətləndirmək üçün İbrahim peyğəmbərə göstəriş verir ki, bayramda qurban olaraq bir qoç kəssin. O vaxtdan etibarən İbrahim ümməti onun Allah tərəfindən olan bu qaydasını yaşatmışlar.

"İbrahim, İsmayıl və Hacərin o sədaqətəkarə və fədakarə hərəkatlərinin yadigarı olaraq, müsəlmanlar hər il milyonlarca heyvan kəsməklə bu vəqəni (hadisəni — D. Ş.) yad edirlər".

Bundan sonra xalqımızın böyük oğlu M.Rəsulzadə Qurban bayramının əsas fəlsəfəsini xatırladır ki, bu olmadıqca, bayramın həqiqəti müsəlmanın həyatında öz əksini tapmır, gerçəkləşmir. O nədir? İbrahim - ata fədakarlığı! İsmayıl - oğul fədakarlığı! Hacə - ana fədakarlığı! Özündən keçə bilmək! Malik olduqlarından asılı olmamaq! Əslində qurban kəsmək məsələnin zahiridir, bir simvoldur, bir işarədir, məsələnin həqiqəti və batini fədakarlıqdır: "Fəqət qurban kəsdiyə zaman etiqadını-diniyyə (dini əqidə - D. Ş.) və amali-milliyə (milli amal - D. Ş.) yolunda İbrahim və İsmayıl qədər fədakarlıq və mətanət lazım gəldiyini əcəba heç düşünüyörlərmi? Heç dərk ediyörlərmi ki, İsmayılın bu qədər şöhrət və ehtiramı ancaq etiqadı və etiqadı yolunda canına belə "of demədiyindən" irəli gəlmişdir?" Bu həqiqəti, İslam dininin həqiqətini başa düşən işıqlı ziyalı söyləyə bilər.

Rəsulzadə qeyd edir ki, bu bayram müəyyən bir müsəlman ölkəsi ilə sərhədlənmir. Harada və hansı ölkələrdə müsəlman varsa, hamısının bayramıdır. Məlum məsələdir ki, bayram günündə ürəklər şad olur. Ancaq digər İslam ölkələrində hər gün onlarla günahsız müsəlman öldürülürsə və ya şikəst edilirsə, onların yaxınları necə bayram keçirib şadlana bilərlər? Daxili çəkişmələr, məzhəb ixtilafı natiçəsində, yaxud xarici düşmənlərin hücumları səbəbi ilə öz həyat yoldaşını, övladını, qardaş və bacısını və ya hər hansı bir əzizini itirmiş müsəlmanın qəlbi necə şad ola bilər, üzünə necə həqiqi təbəssüm qona bilər?!

Müəllif çox maraqlı məqamə toxunur. Deyir ki, indiki insanlar qədim insanın qurbanətmə mərasimini indi fərqli adlarla yaşadırlar. İndi də insanlar milli maraqlar və ya vətənin müdafiəsi adı altında bir-birini "zibh" edirlər: "...insanlar indi o qədim adəti Avropaca və qismən də amali-milliyə təqibi və vətən müdafiəsi yolunda icra ediyörlər".

Daha sonra müəllif qeyri-müsəlmanların da taleyinə ortaq olur və deyir ki, qeyri-müsəlman qonşularımız keçən il bizi bayram münasibətilə təbrik edirdilər, ancaq bu il onlar yoxdur, müharibəyə qurban getmişlər, başlarına nə gəldiyi bəlli deyil. Onların arvad-uşaqları başsız qalıb. Buna görə də insaniyyət naminə onlara da kömək olunmalıdır. Bu da Rəsulzadənin geniş dünyagörüşü və tolerantlığının bariz göstəricisidir. Maraqlıdır ki, o qeyri-müsəlman ailələrinə kömək etməyi də İslam dininə nisbət verir, bu köməkləşmə və şəfqət duyğusunu müsəlmanlığın tələbi adlandırır. Bu da onun İslamı dərinədən mənimsədiyinin daha bir göstəricisidir.

Bu gün bəzi müsəlmanların özünün digər məzhəbdən olan müsəlman qardaşlarını görməyə gözü yoxdur, hər vasitə ilə bir-birilərinə zərər vurmağa çalışır, imkan daxilində bir-birini məhv etməkdən də çəkinmirlər. Bu gün bir çox müsəlman mərkəzləri və məscidləri elə digər nadan müsəlman qardaşların əli ilə partladılır, ibadət məkanları qan gölünə çevrilir. Ancaq işıqlı müsəlman ziyalı insanlıq naminə qeyri-müsəlmanların da dərdini çəkir.

Əslində isə, Rəsulzadə öz babalarının və İslam rəhbərlərinin yolunun davamçısıdır. Tarix boyu müsəlmanlar yəhudi və xristianlarla birlikdə yaşamışlar və aralarında gərginlik olmamışdır. Ancaq elə ki, fitnəkarlar, maddi marağının, ehtiras və şəhvetinin qulları olanlar "dərələrdən sel kimi, təpələrdən yel kimi" gəlib çıxdılar, din ardıcıllarını və məzhəb qardaşlarını qızıxdıraraq bir-birilərinin canına saldırlar. Bu gün də bir sıra dövlətlər məzhəb ixtilafının əsas himayədarlarıdır və müsəlmanları bir-birinin canına salmaq üçün milyonlarla pul xərcləyirlər, Afrikada minlərlə müsəlman qardaşlarımızın ərzaq qıtlığından can verdiyi bir vaxtda.

Məqalənin sonunda M.Rəsulzadə qurbanlıq qoyunların dərilərinin müharibədə zərər görmüşlərin ailələrinə verilməsi ilə bağlı dövrün şeyxülislamının təklifini dəstəkləyir və onun dəvətnaməsinin qəzetdə dərc edildiyini xatırladır.

"Bayram etdiyini əsnada vətən müdafiəçilərini də unutma!

Dilman ŞAHMƏRDANLI

Qərribə zamanda yaşayırıq. Kimi dindirirsən, fəlsəfədən danışırsan, filosoflardan sitat gətirir. Bu sitatların demək olar ki, hamısı artıq əzbərimizdir, amma çifayda, onlardan bəhrələnmə bilirikmi? Onlardakı məntiqi həyatın ən həssas anlarında tətbiq edib ağır dilemmalar arasında seçim edə bilirikmi? Məncə, yox. Elə buna görə də, bu silsilədə yeniyetmələrimizə fəlsəfə və filosoflardan söhbət açacağıq. Qoy, bəziləri sitat gətirib ağıllı görünmək istəyəndə, bizim övladlar adıçəkikən filosofun başqalarından nə ilə fərqləndiyini də bilsin. Bu yazıları 14-17 yaş arasında olan uşaqlarınız mütəmadi oxusa, düşünmək, təhlil etmək öyrənərlər. Amma böyüklərin də oxumasında fayda var, çünki diletantlıq əslində, böyüklərdən kiçiklərə keçir...

Silsiləmiz filosoflardan, onların yaratdığı fəlsəfi sistemlərdən söz açır. Bizə bəlli olan ilk fəlsəfi təlimlər çox qədim zamanlarda – eramızdan əvvəl VI əsrdə yaranıb. Maraqlısı budur ki, fəlsəfənin konkret harada yarıldığını söyləmək mümkün deyil. O, təxminən eyni dövrdə bəşəriyyətin bütün sivilizasiya mərkəzlərində, yəni həm Hindistanda, həm Çində, həm də Yunanıstanda yaranıb.

"Fəlsəfə" sözünün özü yunan mənşəlidir. Özünü "filosof", yəni "müdrikliyi sevən insan" adlandıran ilk şəxs məşhur yunan mistiki və riyaziyyatçısı Pifaqor olub. Bu söz Qədim Yunanıstanda qısa bir zamanda çox populyar olub və "filosof" rütbəsi cəmiyyət içində ən hörmətli, müdrək adamlara aid edilib. Amma məşhur Sokrat bu məqamı özünün şəxsi nümunəsiylə populyarlaşdırıb, müdrəkliyi dillər əzbəri olmuş ilk şəxs kimi tarixə düşüb.

İllər, əsrlər keçir, qədim sivilizasiyalar tarix səhnəsindən bir-bir çıxırdı, lakin elmin və incəsənətin çox qədimlərdə yaranmış bütün sahələri kimi, fəlsəfə də yaşayır, inkişaf edir, təkmilləşirdi. Həmin bu təkmilləşmə prosesi bizim günlərdə davam etməkdədir.

İlqar ƏLFİ

Yunan müdrəklərindən birincisi – Miletli Fales (eramızdan əvvəl 640-562-ci illər) varlı və əsil-nəcabətli bir ailədən çıxmışdı. Onların nəslinin əfsanəvi çar, Avropanın qardaşı, Fiv şəhərinin əsasını qoyan Kadmdan gəldiyi hesab edilirdi. Cavanlıq illərində Fales çox səyahət edir, Babilə yaşayaraq, Xaldey müdrəklərinin təlimləriylə tanış olur, Misir kahinlərindən dərs alır.

Ailələrinin imkanlı olmasına baxmayaraq, Fales çox sadə həyat tərzini sürür, vaxtının çoxunu güşənişin olaraq düşünməklə keçirirdi. Yetkinlik yaşına çatandan etibarən anasının evlənmək barədə tələblərinə Fales: "Hələ çox tezdir!" – deyər cavab verirdi. Zaman keçəndən sonra isə: "Artıq çox gecdir!" deyirdi.

Fales astronomiya və həndəsə ilə çox ciddi məşğul olurdu. Yunanlar arasında ilk dəfə o aşkar etdi ki, günəşin ölçüsü çəvrənin 1/720 hissədir; ilin ayları otuz gündən, özü isə 365 gündən ibarətdir. Onun həndəsə elmində də əhəmiyyətli kəşfləri vardı. Fales müəyyən etmişdi ki, bərabərtərəfli üçbucaqlarda bütün bucaqlar eyni olur. Belə bir rəvayət var ki, alim bərabərtərəfli üçbucağı ilk dəfə çəvrənin içinə yerləşdirəndə möhkəm sevinmiş, tanrılara minnətdarlıq əlaməti olaraq onlara bir öküz də qurban etmişdi...

Fales özünün astronomiya və həndəsə biliklərindən həyatda da istifadə edirdi və əldə etdiyi məlumatlara əsaslanaraq eramızdan qabaq 585-ci il, may ayının 28-də baş verən gün tutulmasının zamanını qabaqcadan dəqiq söyləməyə müvəffəq olmuşdu. O, bundan başqa insanın kölgəsinin boyuna bərabər olduğu anı gözləyərək Misir piramidalarının hündürlüyünü onların kölgəsinə əsasən tam dəqiqliyi ilə ölçmüşdü.

Bu nailiyyətlərə baxmayaraq, Fales özünün bütün zəkasını və elmini dünya, kainat və insan üzərində düşüncələrə həsr etdi. O, elmə dünyanın təməli olan ilkin materiya (yunan dilində - arxe) anlayışını gətirdi və ilkin materiya kimi suyu qəbul etdi. Təbii ki, "su" deyəndə Fales adi fiziki suyu nəzərdə tutmurdu. Falesin "suyu" yaranışın eyni mənşəyə malik olmasının, eyni mənşədən qaynaqlanmasının rəmzi idi. O deyirdi ki, dünya canlıdır və onda saysız-hesabsız ilahlilər var. Fales, hətta cansız əşyaların da canı olduğunu söyləyir, buna nümunə kimi, kəhrəbanı, maqnit göstərirdi – bilirik ki, maqnit dəmiri, kəhrəba isə sürtünmədən elektrikləşəndə kağızı özünə çəkir. Fales deyirdi ki, "ruh ölməzdir" və "sudan yaranan nə varsa, elə suya da dönür". Mütəfəkkir bu sözlərlə dünyanın əbədiyyəti və rəngarəngliyi ideyasını ifadə edirdi.

Fales deyirdi ki, "sonsuz suda" kainatın əbədi inkişafı üçün hər imkan var, dünyada nə varsa, onun əsasında qatılma və seyrəlmə nəticəsində yaranır. Falesin suyun ilkin materiya olması haqda təlimi dünyanı, insanı və onları hərəkətə gətirən qüvvələri bir-birinə bağlayaraq, bütün yunan fəlsəfəsinin təməlini yaratdı.

Yeri gəlmişkən, məşhur "Milet məktəbi"ni təşkil edən Fales və tələbələrini filosof deyil, fizioloq (yunan dilindəki "füzis" – "təbiət" sözündən) adlandırır və bununla da onların əsas diqqətinin bütün varlıqların təbiətinin (daha doğrusu, onların quruluşunun), yaranışın təbiətinin aydınlaşdırılmasına yönəldiyini vurğulayırdılar.

Fales hələ sağlığında özünün müdrəkliyi ilə bütün Yunanıstanı səs salmışdı. Rəvayətə görə, bəliqlər dənizin dibində Apollonun qurubanlıqları üçün üçayaqlı kətilini çıxarılanda, Delfi orakulu onu ölkənin ən müdrək adamına verməyi məsləhət görmüşdü və həmin üçayaq Falesə təqdim olunmuşdu. Filosofu həm də məşhur "Yeddi müdrək" in birincisi sayırdılar. Falesin aşağıdakı deyimləri bugünü müzəgəlib çıxıb:

Bütün varlıqlardan ən qədimi Allahdır, zira onu doğan olmayıb. Ən gözəli fəzadır, çünki hər şey onun içində yerləşir.

Ən sürətli fikirdir, çünki hər şeyi əhatə edir. Ən güclü labüdlükdür, çünki hər şeyin hakimi odur. Ən müdrək zamandır, çünki hər şeyi bəlli edir.

Fales fəlsəfi mübahisələrin birində söyləyəndə ki, "həyatla ölüm arasında fərq yoxdur", ondan soruşurlar: "Onda bəs niyə ölmürsən?" – "Elə buna görə ölmürəm də" – deyər müdrək insan öz opponentlərinə cavab verir.

Bir dəfə də ondan soruşurlar ki, gecə əvvəl yaranıb, yoxsa gündüz, o, cavab verir: "Gecə gündüzdən əvvəl gəlir – düz bir gün"...

Qədim yunanlar filosofları yalnız bir alim deyil, həm də özlərinin həyat müəllimi sayırdılar. Ona görə də Fales insanlarla təmasda olarkən saysız-hesabsız çətin suallara cavab verməli olurdu. Belə sual-cavablardan bir neçəsini sizə də təqdim edək:

Dünyada ən çətin şey nədir? – Özünü dərk etmək. Ən asan nədir? – Başqasına məsləhət vermək. Ən xoş nədir? – Uğur qazanmaq.

Tanrı neməti nədir? – Başlanğıcı və sonu olmayan bir şey. Həyatda olmayan bir şey? – Tiranın qocalığı. Ən gözəl və ədalətli həyat hansıdır? – Başqalarında qınadığınız hərəkətləri özünüzdən törətmədiyiniz həyat.

Xoşbəxt kimdir? – Bədəncə sağlam, qəlbə həssas və tərbiyə olunmağa meyilli olan. Falesin başına gülməli işlər də gəlirdi. Bir gecə alim ulduzları müşahidə etmək üçün evdən çıxır. Göyə baxa-baxa gedəndə dayaz bir quyuya düşür. Köməyə çağıranda, onu bayaqdan izləyə-izləyə həmin quyunun yanından keçən qadın tikanlı-tikanlı deyir: "İşə bir bax: sən öz ayağının altını görməyə-görməyə, göylərdə baş verənləri öyrənmək istəyirsən". Bu piritça fəlsəfədə işləyən mühüm bir prinsipin təməlinə çevrildi: "elmi və fəlsəfi nəzəriyyələr qurarkən, real həyatı unutmaq olmaz".

Falesin özü heç də zəif insan deyildi. Bir dəfə necə olursa, qərara alır ki, həmşəhərlilərinə israfçılıq etmədən yaşamasının səbəbi pul qazana bilməməsi deyil, belə həyata üstünlük verməsi olduğunu göstərsin. Həmin il zeytun ağaclarının çox bol məhsul gətirəcəyini qabaqcadan bildiyindən Miletdəki bütün yağ istehsal edən müəssisələri kirayələyir. Məhsul toplanandan sonra isə həmin müəssisələri başqalarına daha baha qiymətə bir mövsümlük kirayə verərək xeyli pul qazanır.

Fales dünyasını dəyişəndə onun sərdabəsi üzərində həmşəhərliləri belə bir yazı yazdırırlar:

Bu sərdabə böyük deyil, Amma onun şöhrəti Dünyalarda dolaşır. Çünki qapağı altında Müdrək Fales, yatır.

Suda həll olmuş kainat

Ə. Haqverdiyev aprel-may aylarında Azərbaycan Xarici İşlər Nazirliyinə göndərdiyi məlumatlarda Denikin ordusunun Dağlı Respublikasına qarşı hərbi əməliyyatları, Dağlı parlamentində və ictimai dairələrdə Dağıstanın Azərbaycanla birləşməsi məsələsinin qaldırılması və bununla bağlı müzakirələrin gedişi haqqında dəqiq və təfəssilatlı informasiya vermişdi.

(Əvvəli ötən saylarımızda)

Aprelin əvvəlində Denikin ordusunun Çeçenistanın əksər hissəsini işğal etməsi, Dağlı Respublikasında hökumət böhranı yaratdı. P.Kotsevin və hərbi nazir N.Tarkovskinin passivliyini tənqid edən hökumət üzvləri R.Qaplanov, V.G.Cabagiyev və N.Şahsuvarov istefa verərək, yeni hökumət qurulmasını istədilər. Aprelin 11-də parlamentin iclasında P.Kotsev istefa verdiyini elan etdi. Parlament hökumətin təşkilini yenidən P.Kotsevə tapşırırdı. Dağlı hökumətinin əhali arasında böyük nüfuza malik din xadimləri Şeyx Uzun Hacı və Şeyx Əli Hacıya müraciət edib bütün dağlı qüvvələrini səfərbər etmək cəhdi gözlənilən səmərəni vermədi. Dağıstanda isə Dağlı Respublikasından çıxıb Azərbaycanla birləşmək uğrunda hərəkət geniş vüsət aldı. Belə bir şəraitdə aprelin 6-da Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökuməti Dağlı Respublikasına hərbi yardım göstərməyi qərara aldı. Bu məqsədlə həm könüllü dəstələri yaradılmasına və Şimali Qafqaza göndərilməsinə başlandı, həm də dağlı döyüşçülərinə tibbi yardım üçün sanitari briqadaları təşkil edildi. Aprelin 17-də isə Azərbaycan Cümhuriyyəti Parlamenti Dağlı Respublikası hökumətinə daha 30 milyon manat faizsiz kredit vermək haqqında qərarın qəbul etdi.

Beləliklə, 1918-ci ilin sonu – 1919-cu ilin ilk aylarında Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökuməti özünün çətin vəziyyətdə olmasına baxmayaraq, Dağlı Respublikasına 50 milyon manat həcmində maliyyə yardımı göstərdi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaradıcılarından biri olan M.Ə.Rəsulzadə bu yardımın real miqyasını təsəvvür etmək üçün aşağıdakı müqayisələri oxucuların diqqətinə çatdırmağı məqsəduyğun saymışdı: 50 milyon manat o zamankı valyuta kursu ilə 2,5 milyon ingilis funt-sterlinə bərabər idi. 1919-cu il üçün AXC büdcəsinin xərcləri 415 milyon manat müəyyən edilmişdi.

1919-cu il aprelin əvvəlində Denikinın Könüllü ordusu Terek vilayətinin işğalını əsasən başa çatdırdı. Bundan sonra, Dağıstanda Dağlı Respublikasından ayrılıb Azərbaycana birləşmək ideyası sürətlə yayılmağa başladı. Dağıstanın ictimai xadimləri Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Dağlı Respublikasındakı diplomatik nümayəndəsi Ə.Haqverdiyevə müraciətlər edərək, bu haqda Azərbaycan hökumətinin prinsipial razılıq verməsini xahiş edirdilər. Ə.Haqverdiyevin aprelin 15-də xarici işlər naziri M.Y.Cəfərova göndərdiyi məlumatda bildirilirdi ki, Dağıstanın 10 dairəsindən 4-ü açıq şəkildə Azərbaycana birləşmək tərəfdarıdır, qalanları isə gizlicə bunu arzu edirlər. Dağıstanlı zabitlər, o cümlədən Dağlı Respublikası hökumətində hərbi nazirin müavini olmuş general H.M. Xəlilov da bu mövqedən çıxış edirdilər.

Könüllü ordunun cənuba doğru irəliləməsi ilə əlaqədar Dağıstanda Azərbaycanla birləşmək tərəfdarları sürətlə artırdı. Kürə, Qaytaq, Tabasaran, Avar və Dərbənd bölgələrini təmsil edən nümayəndələr həm tarixən, həm də iqtisadi cəhətdən Azərbaycanla sıx bağlı olduqlarını bildirir və siyasi ittifaq yaradılmasını zəruri sayırdılar. Aprelin 29-da Dağıstanın Azərbaycana birləşdirilməsi məsələsi Dağlı Respublikası parlamenti üzvlərinin, zabitlərin, ruhanilərin və ziyalıların birgə iclasında müzakirə edildi. Zabitlər Könüllü orduya qarşı mübarizənin davam etdirilməsini və hərbi əməliyyatlar başa çatdıqdan sonra Dağıstanla Azərbaycanın federasiya və ya konfederasiya formasında birləşməsinə təklif etdilər. Dağıstan deputatlarının lideri M.Q.Dibirov, nüfuzlu din xadimi Şeyx Uzun Hacı da bu təklifə tərəfdar çıxdılar.

Mayın 5-də Bakıdakı Müttəfiq qoşunlarının komandanı general U.Tomson da Fətəli xan Xoyski ilə görüşündə Dağıstanın iqtisadi, topoqrafik və digər cəhətlərdən Azərbaycanla bağlı olduğuna görə, onun Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinə birləşdirilməsini labüd saymışdı.

Müttəfiqlərin bu görüşləri, xüsusən də Dağıstanın öz taleyini Azərbaycanla bağlamaq üçün addımlar atması Denikinın bölgədə fəallaşmasına, tərribatçılıq fəaliyyətini gücləndirməsinə səbəb oldu. Əhəlinin rəğbətini qazanmaq üçün Dağıstana yerli özünüidarəçilik veriləcəyi vəd edildi, Könüllü ordunun bölgədə başlıca vəzifəsinin bolşeviklərə qarşı mübarizə aparmaq olduğu bildirildi.

Yüksək rütbəli dağlı zabitlərinin Şimali Qafqazın müsəlman bölgələrinin idarəsinə cəlb edilməsi isə zabit heyətinin mövqeyində dəyişiklik yaratdı.

Belə bir şəraitdə mayın 12-də P.Kotsevin başçılıq etdiyi Dağlı Respublikası hökuməti istefa verdi. Parlament zabitlərin təzyiqi ilə yeni hökumətin təşkilini general H.M.Xəlilovə tapşırırdı. Xəlilov Denikinın nümayəndəsi ilə danışıqlara girdi və Dağlı Respublikası hökumətini buraxdı. Mayın sonunda Dağıstan Könüllü ordu tərəfindən müqavimətsiz tutuldu.

1919-cu il mayın 30-da Parisdə AXC və Şimali Qafqaz dağlılarının sülh konfransı nümayəndələrinin yığıncağında Heydər Bammətov Azərbaycanla Dağıstan arasında saziş bağlanması təklifi ilə əlaqədar çıxış edərək bildirdi ki, bizim əsas məqsədimiz Qafqaz konfederasiyasıdır. AXC və Dağıstan razılaşmaya nail olmalı, hökumətlərimiz və parlamentlərimiz qəti qərara gəlib praktik fəaliyyətə başlamalıdır. H.Bammətov çıxışında qeyd etmişdi: "Biz həтта konfederasiya yox, kantonal əsasında federasiya təklif etdik. Ancaq Azərbaycan nümayəndəsi M.H.Hacinski Qafqaz dövlətləri arasında ümumi xarici siyasətlə iqtisadi və hərbi ittifaq təklif etdi. Biz bu təklifə razı olduq ki, nəticədə kantonal əsasında Qafqaz federasiyasına gəlib çıxacaq".

Denikinın ordusu 1919-cu il mayın sonunda bütün Şimali Qafqazı ələ keçirdikdən sonra Dağlı Respublikası hökumətinin və parlamentinin üzvlərinə Bakıda sığınacaq verildi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökuməti, bundan əlavə, Dağıstan qaçqınlarına yardım üçün 1 milyon manat vəsait ayırdı.

Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev iyunun 7-də Dağıstanda baş verən hadisələr haqqında Azərbaycan hökumətinə göndərdiyi məlumatda Denikinın bölgədə cəmi 1 mindən azacıq çox hərbi qüvvəyə malik olduğunu bildirir və yerli əhəlinin arzusunu nəzərə alıb, Port-Petrovskə qədərki ərazini Azərbaycana birləşdirmək üçün hərəkətə keçməyə çağırırdı. Britaniya hökumətinin iyunun 11-də bəyan etdiyi demarkasiya xəttinə görə də Könüllü ordu Petrovskdən 5 mil cənubda dayanmalı idi.

Azərbaycan hökuməti Dərbəndi və demarkasiya xəttinə qədərki Dağıstan ərazisini denikinçilərdən təmizləmək üçün dərhal diplomatik və hərbi hazırlığa başladı. Lakin Denikin ordusu Cənubi Dağıstanı tərk etməkdən qəti boyun qaçıracağı üçün avqustun 4-də Britaniya hökuməti demarkasiya xəttini Dağıstanın cənub sərhədinə çəkərək, bölgəni bütünlüklə Könüllü ordunun təsir dairəsinə aid etdi. Azərbaycan hökuməti yaranmış mürəkkəb hərbi-siyasi vəziyyəti nəzərə alaraq, Dağıstanın birləşdirilməsi ilə bağlı hazırlığı dayandırmalı oldu.

Bütün bu faktlar aydın göstərir ki, Azərbaycan, əvvəlki tarixi dövrlərdə olduğu kimi, 1918-1920-ci illərin ağır şəraitində də Şimali Qafqazın yerli dağlı xalqlarına dayaq olmuş, bütün mümkün vasitələrlə Dağlı Respublikasına sonadək yardım göstərmişdi.

Qabil ƏLİYEV,
Tarix elmləri doktoru,
professor

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Dağlı Respublikasına yardımları

Səfəvi dövləti Azərbaycan və İran dövlətçilik ənənələrində köklü dəyişikliyə səbəb olduğu üçün tədqiqatçılar tərəfindən tez-tez müraciət edilən bir mövzudur. Bu baxımdan hər iki xalqın tarixçilərinin Səfəvi üzərinə tənqidləri və Səfəvi dövləti sonrasındakı yaranan mədəniyyəti anlamağa səy etmələri çox təbii. İran paradoksallığı və ya dualizmi İran coğrafiyasında qurulan dövlətlərin əksəriyyətində öz əksini tapdığı kimi, artıq qurumsallaşmağa (institutlaşmağa) başlayan Şiə-Səfəvi dövlətində də türk-fars ünsürlərinin təşkilatlanmadakı mövqeləri ilə (daha doğru desək səlahiyyətlərin və vəzifələrin bölünməsi ilə) özünü büruzə verib.

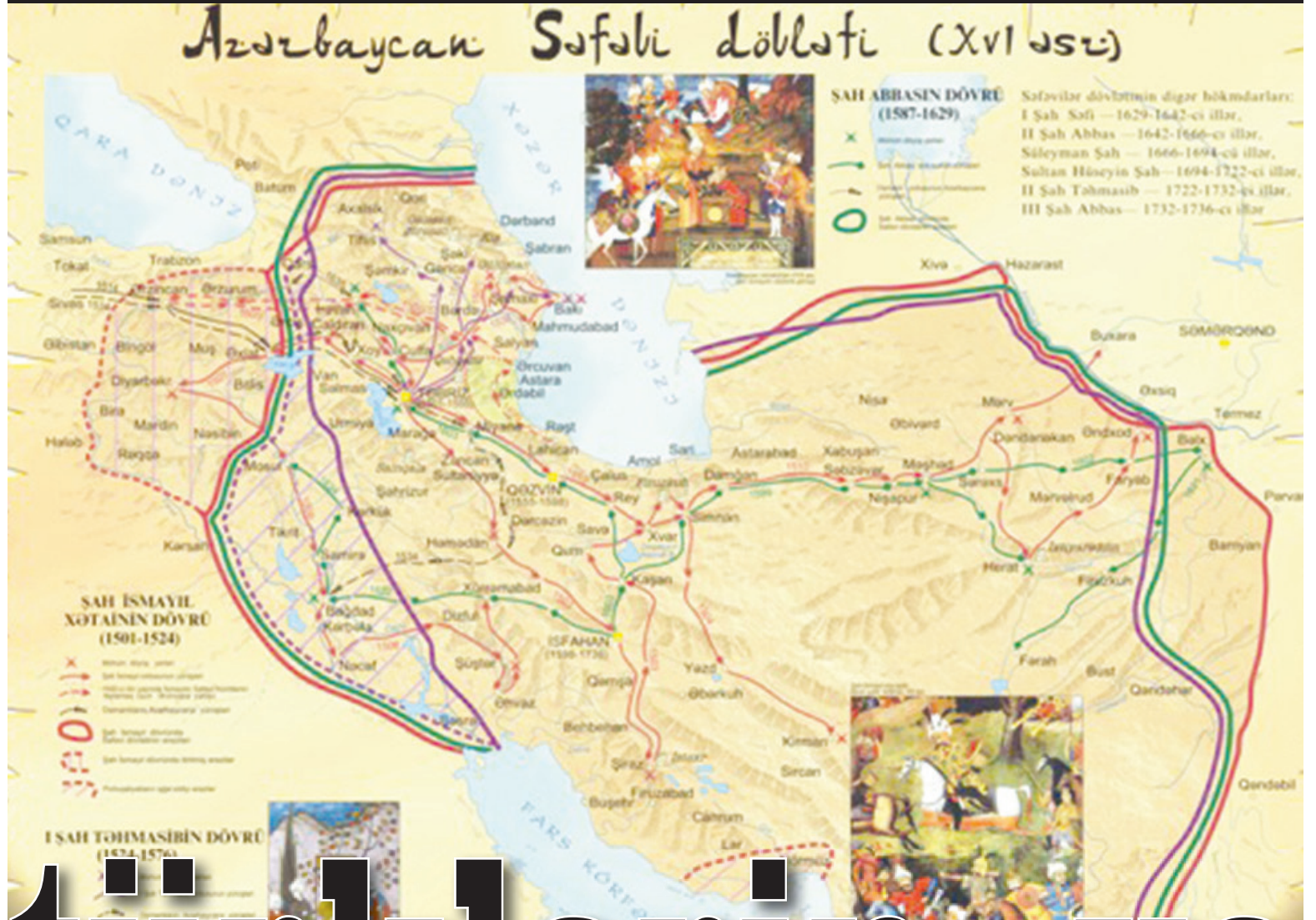
Səfəvilər tarixi ilə əlaqədar etnik mübahisələrin başında onun banisinin – Şah İsmayılın etnik mənsubiyyəti əsas yer tutur. Şah İsmayılın və onun ulu babalarının milli kimliyi ilə əlaqədar tədqiqatçılar tərəfindən xeyli araşdırmalar aparılıb və nəşr edilib. Bu mövzuda biz sadəcə Şeyx Səfiyyəddin ilə bağlı tarixi qaynaqlarda istifadə edilən "türk piri" ifadəsini xatırlatmaqla kifayətlənmək istəyirik. Çünki bu mövzu kifayət qədər geniş olmaqla birlikdə çox tədqiq olunub və hər bir araşdırmaçının spesifik yanaşmasının kölgəsindədir.

Səfəvi dövləti bizim tarixçiliyimizdə əsasən iki istiqamətdə ələ alınıb incələnməmişdir: a) I Şah İsmayıl və I Şah Abbas dövrü – Türk Səfəvilər; b) Şah Abbas dövrü və sonrası – Fars Səfəvilər. Təbii ki, Səfəvilərdəki inkişaf və zəifləmə meyillərini anlamaq adına bu cür bölmələr zəruridir. Şah Abbas dövründən etibarən Səfəvi dövləti, həm ideoloji zəmində, həm coğrafiya baxımından və ən əsası Sünni Osmanlı və Şeybanilərə qarşı hərbi mücadilələrlə artıq Şah İsmayıl öncəsi Səfəvilərdən xeyli fərqlənirdi. Yəni ilkin olaraq türklərin amirləri tərəfindən Qızılbaşlıq məfkurəsi təməlinə formalaşdırılan dövlət, Sünni qarşıdı (əleyhdarı) Şiə prinsipləri əsasında dəyişikliklərə məruz qalmışdı. Hər bir dövlətin ilk quruluş dövründəki dəyərləri ilə yüksəliş dövrü dəyərlərinin bir birindən fərqləndiyini nəzərə alsaq bu dəyişiklikləri qismən anlamaq olar. Qızılbaş coğrafiyasının böyüklüyü, dini və milli baxımdan çoxçalarlı olması Səfəvi dövlətində öz əksini tapmaya bilməzdi.

Bu məqaləmizdə üzərində durmaq istədiyimiz mövzu və əslində Səfəviləri həqiqətən tanımaq adına da zərurət təşkil edən məsələ, Şah İsmayıl dövlətinin özüdür. Yəni bu dövlətdə türklərin və farsların hakim olduqları məqamlar və mövqelərdir və bu mövqələrin Səfəvi dövlətçiliyi üçün əhəmiyyətidir.

Türklərin və farsların mövqələrinin anlaşılması baxımından Səfəvi dövlət təşkilatının formalaşmasında rol oynayan boylara və onun idarə edilməsində əsas yer tutan məclislərə qısa nəzər salmaq lazımdır.

Səfəvilər dövlətində

türklərin və mövqeyi

Bilindi ki Səfəvi dövlətinin quruluşunda Qızılbaş boyları və onların bəyləri (əmirləri) mühüm rol oynamışdır. Bu boyların əksəriyyəti türk boyları idi. Tarix-i Aləm – Ara-i Abbasiyə 17 önəmli boy əmirinin və onların boylarının adları verilmişdir. Azərbaycanın dəyərli Səfəvi tarixçisi O. Əfəndiyevin doğru olaraq qeyd etdiyi kimi, Azərbaycan (türk) boyları digər mənşəli boylara görə daha səlahiyyətli mövqələrə sahibdilər. Bu boyların əyanları hakimiyyətlərini XVI əsr boyunca I Şah Abbasın islahatlarına qədər qoruya bilməmişdilər. Türk əsli boylardan sonra fars və digər mənşəli boylar qaynaqlarda qeyd edilir.

Əhəmiyyətli boy bəylərinin təmsil olunduqları məkan əsasən dövlətin idarəsində mühüm yer tutan məclislər idi. Səfəvi dövləti əsas iki – mülki və hərbi məclis tərəfindən idarə olunurdu: a) "Divan-ı Ala" və b) "Cəngi".

Hər iki məclis qızılbaş türk əmirlərinin toplandığı məclislər idi. Bu məclislərdə dövlətin əhəmiyyətli qərarları qəbul olunurdu və burada sadəcə türk mənşəli əmirlər iştirak etmə haqqına sahib idi. "Tacikiyə" adlanan münşi heyəti sadəcə bu məclisin qərarlarının qeydə alınmasında və ya şahın fərmanlarının tutulmasında iştirak edirdi.

Səfəvilərdə farsların mövqeyi
Səfəvilərdə "Fars" sözü əsasən vilayət adı olaraq istifadə olunmaq ilə birlikdə, bu gün bizim istifadə etdiyimiz millət adı kimi isə "tacik" ifadəsi daha geniş istifadə edilirdi. Səfəvilərə qədər farslar xüsusən bürokratik aparatda, katiblik vəzifələrində mövqələrini qüvvətləndirmiş olduqlarından bu mövqələrini qorumağa davam etmişdilər. Elə bu səbəblədir ki, onlara məxsus olan bu mövqələr milli bir kimliklə "tacikiyə" olaraq Səfəvi salnaməçiləri tərəfindən qeyd olunmuşdur.

Bu mənada Səfəvi tarixçilərindən F. Sümer də haqlı olaraq qeyd edir ki, "taciklər, əvvəlki kimi, dövlətin mülki təşkilatlarını əllərində tuturdular, amma XVI əsrdə Səlcuqlu dövründə olduğu kimi, dövlətin idarəsində nüfuz və qüdrətə çox da sahib deyildilər və dövlətin idarəsində türklər söz sahibi idilər. Səfəvilər zamanında taciklər maliyyə xaricində digər işlərə qarışmırdılar". O. Əfəndiyevə görə, taciklər Azərbaycan Səfəvilər dövlətinin feodal sinfinə qismən daxil idilər və tabe mövqedə idilər. Venesiyalı d'Alessandrinin sözləri də bu fikri təsdiqləməkdədir. Baş müşavirlər (dövlət şurasında) söz haqqına sahib deyildilər, şah onları dəvət etmədiyi müddətcə fikirlərini söyləmə haqları yox idi. Onlar yüksək məqam sahibi olsalar da sultan ola bilmədilər. Əyan olmalarına baxmayaraq hərbi vəzifələrə təyin edilmirdilər.

Bu səbəblədir ki, Qızılbaş bəyləri farslara (taciklərə) xor baxırdılar, onları hərbi işlərə qarışmağa layiq olmayan aşağı sinif nümayəndələri kimi görürdülər.

"Tacikiyə" adlanan zümrə, eyni zamanda "qələm sahibləri" olaraq da qeyd olunur. Aləm Ara-i Abbasiyin müəllifi İsgəndər bəy Münşi Türkmən "məmalik-i məhrusə"nin (Allahın qoruduğu vilayətlərin) böyük vəzirlərini qeyd etdikdən sonra ali hüzurda xidmət edən tacikiyə adlanan qələm sahiblərinin adlarını çəkir. İsgəndər bəy Münşi "saray təşrifat məmurlarını" (saray xidmətçiləri) – saray axırlarının məmurlarını, bəxşiş katiblərini – peşkəşnevis, rıkabxana və qamçıxana məmurunu, xas dəvə baxıcısını tacikiyə zümrəsi arasında göstərir, onların "dərgah-ı mualla"da (ali dərğahda) olduqlarını, amma bunların çoxunun mühüm işlərə daxil edilmədiklərini, bəzilərinin "cənnətə məclisində" (məclis-i cənnətə – cənnət kimi məclisə) gəlib-gətdiklərini və bir neçəsinin o məclisdə söz haqqına sahib olduğunu qeyd etmişdir. Eyni zamanda dəftərxana-i hümayun-ı alanın möhtəsib və münşiləri də – mustoufilər, kalem ərbabının məşhurları – tacikiyə olaraq verilmişdir. Dəftərxana-i hümayun-ı ala "divan-ı ala"nın bir şöbəsi idi.

Səfəvilərdə türklərin mövqeyi

Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi Səfəvilərdə türk əsilli boyların əmirlərinin toplandığı məclislər Divan-ı ala və Cəngi idi. Səfəvi hökmdarları digər şərq müstəbidləri kimi dövlət məsələlərini öz başlarına həll edirdilər. Onların yanında məşvərətçi hüququna sahib olan ali məclis (məclis-i ala və ya divan-ı ala) var. I Şah Təhmasibin dövründə, məclis "dövlət işlərində böyük təcrübəsi olan şəxslərdən" – 12 nəfərdən (sultanlardan) təşkil olunurdu. "Divan-ı ala"da mövqe sırasına görə vəzir-i azam, rükn əl-dövlə qullarağası, nazir-i buyutat, muqərrəb əl-xaqan divanbəyi, əmiraxurbaşi cilau (cilov), muqərrəb əl-xaqan həkimbaşi, tufənkçibaşi, məclisnevis, əmirşekarbaşi və münəccimbaşi, xacəsərayan, eşikağasıbaşi, mehtər, qurçibaşi (daha əvvəllər məclisdə yer alırdı, Şah Abbasdan sonra məclis toplantılarında iştirakı qeyd olunmur) otururdu.

Türk əmirlərinin əsasən toplandığı məclislərdən biri də Əmirlər Məclisi (Ümərə-i Cəngi) idi. 7 əsl üzvlə birlikdə (1. qurçibaşi, 2. qullarağası, 3. eşikağasıbaşi, 4. tufənkçibaşi, 5. vəzir-i azam, 6. divanbəyi, 7. vəqinəvis) nazir-i buyutat, mustoufi-i məmalik və əmirşekarbaşi da daxil olmaqla 10 səlahiyyətli əmirdən ibarət idi. Səfəvilərin son şahlarından olan Şah Sultan Hüseynin son dövrlərinə doğru nazir, mustoufi əl-məmalik və əmirşekarbaşi bəzi toplantılarda iştirak etməyə başlamışdı. Cəngi Monqol dilindədir və "düyüm", "bağ", "rabitə" mənası daşımaqdadır. Cəngi Minorski tərəfindən "Dövlətxana-i müharibə" – "dövlət şurası" şəklində Monqol və Teymur mənşəli bir təşkilat kimi izah edilmişdir.

Mühüm qərarların alındığı məşvərət şurasının üzvləri əsasən türk boylarının əmirlərindən ibarət idi. Təzkirət əl-mülükə görə, Səfəvilərdə əmirlər iki yerə ayrılırdı.

a) dövlətxana əmirləri (ümərə-i dövlətxana);

b) qeyri-dövlətxana əmirləri (ümərə-i qeyri dövlətxana).

a) Dövlətxana əmirləri: onlara "mübarək dövlətxana əmirləri" də deyilirdi. Bunların hər biri xüsusi bir vəzifə ilə şərtləndirilmişdi və "Ca-hanpənah şah"ın dərğahında (sarayında) yaşayırdılar. Dövlətxana əmirləri qurçibaşi, qullarağası, eşikağasıbaşi, tufənkçibaşi olmaq üzrə əsas dörd nəfərdən ibarət idi. Onlar eyni zamanda "ərkan-ı dövlət-i qahirə" adlanırdılar və ümərə-i cəngidə (əmirlər məclisində) iştirak edirdilər.

b) Qeyri dövlətxana əmirləri: bunların başında hakimlər, bəylərbəyləri, sultanlar və xanlar gəlirdi. Bu qrup "sərhəd əmirləri" ("sərhəddaran" – sərhəd mühafizləri) olaraq da adlandırılırdı. Hakimlər rütbə, mənəb və etibar baxımından bəylərbəyinin üzərində yer alırdı. Bəylərbəyi xanlardan üstün idi, xanlar da sultanlardan. Bəylərbəylərinə bağlı "qol bəyləri"nin (qol bəyləri / qul bəyi) digər adının "xan" olduğu təxmin edilir. Hakimlər onları təyin edir və vəzifədən azad edirdi. Bəylərbəyi kimi hər sərhəddin sultanı o sərhəddin xanına tabe idi.

Səfəvi dövlətində farsların hakim mövqeyə gəlməsində əsas iki amil rol oynamışdır:

a) paytaxtın dəyişdirilib fars bölgələrinə nəql edilməsi;

b) Qızılbaş türk bəylərinin əhəmiyyətli mövqelərdən uzaqlaşdırılması.

a) Səfəvilərin paytaxtının dəyişdirilməsinin farsların və fars dilinin qüvvətlənməsində rolu: Osmanlı ilə ardi-arası kəsilməyən mücadilələr, Səfəvi şahlarını paytaxtı və dolayısı ilə dövlətin mərkəzi təşkilatını qorumaq bərsində qayğılandırdı. Bu səbəblə paytaxt, Səfəvi hakimiyyətində iki dəfə dəyişdirilmişdir. İlk öncə Qəzvinə köçürülən paytaxt, Şah Abbas zamanında İsfahana nəql etdirildi. Hər iki şəhərin əhali baxımından fars ağırlıqlı olması dövlət təşkilatında farsların və fars dilinin mövqeyini qüvvətləndirmişdi. Turhan Cəncəyinin də haqlı olaraq qeyd etdiyi kimi paytaxtın türklərin yaşadığı montaqələrdən İsfahana nəql edilməsi Təbrizin siyasi və mədəni əhəmiyyətinə şiddətli bir zərbə olmuşdur. Şah Abbasın islahatları da Qızılbaş boylarının təsirini və əhəmiyyətini azaltmışdı. Buna baxmayaraq Səfəvi şahlarının və Səfəvi dövlətini quran Qızılbaşların ana dili olan türk dili yeni paytaxtda – İsfahanda, Təbriz və Qəzvindəki kimi sarayın və ordunun dili olaraq qalmışdır.

Səfəvilərin rəsmi yazışmalarda hər iki dildən istifadə etdikləri bilinməklə birlikdə sarayda istifadə edilən dilin türk dili olması bir çox səyahətərdən qeyd olunmuşdur.

Dövlət təşkilatında fars dilinin istifadə olunması ənənəvi bir haldan və bunun dəyişdirilməsi ciddi islahatçı bir hərəkətə labüd edirdi. Fars dilinin Səfəvilərdə istifadə olunması ilə əlaqədar tənqidlərdə, bir məsələ diqqətdən yayınmışdır. Münşilik, katiblik məsləyi digər məsləklər kimi atadan oğula öyrədilərək davam etdirilirdi.

Bu müəssisələrin farsların əlində olması onları dövlətə tabe və bağlı etdiyi kimi, eyni zamanda böyük qazanclar əldə etmələrinin də qarşısını alırdı. Bu məmuriyyətlərin qazancları dövlət tərəfindən məhdud məaşlarla və ya keçici torpaq mülkiyyətləri ilə tənzimləndirdi. Türk boylarının bəyləri isə əksinə böyük vilayətlərin idarəsini əllərində tutur və ordu saxlayırdılar və lazım olduğu zaman bu ordularla müharibələrdə iştirak edirdilər. Həm maddi və həm də hərbi güc baxımından bu məmurlara görə daha müstəqil idilər.

b) Qızılbaş türk bəylərinin əhəmiyyətli mövqelərdən uzaqlaşdırılması – Qızılbaş bəylərinin hakimiyyət uğrunda apardığı mücadilələrin nəzarət altına tutulması səyləri Şah İsmayıl dövründən başlamış və daha sonrakı Səfəvi şahları (sadəcə Şah Abbas tərəfindən deyil, şah İsmayıldan sonra gələn digər şahlar tərəfindən də) tərəfindən davam etdirilmişdir. Bu mücadilələrə Şah Abbas, Qızılbaş bəylərini əhəmiyyətli mövqelərdən uzaqlaşdırmaq yolu və orduda apardığı islahatlarla son qoymağa çalışmışdır. Türk bəylərinin hakim olduğu vəzifələrdən ən əhəmiyyətlisi "vəkil" vəzifəsi idi. Qızılbaş bəyləri bu məqamı əllərində tutmağa çalışaraq şahın dövləti idarəsinə birbaşa təzyiq göstərə bilirdilər. Vəkil vəzifəsində olan türk əsilli bəylər arasında Div Sultan Rumlu, Çuxa Sultan Təkəli və Hüseyn Xan Şamlunun adları qeyd olunur.

Hakimiyyət uğrunda mübarizələrdə sadəcə türk əmirlərinin bir-birləri ilə deyil, həm də hakim sülalə ilə yaxın qohumluq əlaqəsi olan fars əsillilərlə toqquşmaları qaynaqlarda qeyd olunmuşdur. Bunlardan ən çox diqqəti cəkən şah Məhəmməd Xudabəndənin xanımı Mazandarlı Mehdi Ülyanın və onun yaxın adamı olan vəzir Mirzə Salmanın Qızılbaş əmirləri tərəfindən öldürülməsi hadisəsidir. Saraydakı yeganə "tacik" vəzir Mirzə Salman idi. O, Fars valisi İbrahim xan Zülkadrin vəziri olan İsfahanlı Ağa Mirzə Əli Cabirinin oğlu idi.

O, I Şah Təhmasibin zamanında "nazir-i buyutat" vəzifəsini icra etmiş, daha sonra II Şah İsmayılın zamanında vəzir olaraq təyin olunmuşdu. Məhəmməd Xudabəndə zamanında onun xanımının etimadını qazanaraq, "etimad əd-dövlə" titulu almış və "vəzir-i divan-ı ala" vəzifəsinə yüksəldilmişdi. Mirzə Salman Qızılbaş əmirlərinin arasını vuraraq, onların gücünü zəiflətməyə çalışmışdır. O, qızını Həmzə Mirzə ilə evləndirərək hakimiyyəti ələ keçirməyi planlaşdırırdı. Bu vəziyyətdən narahat olan qızılbaş əmirləri şahın xanımını aradan götürdükləri kimi Mirzə Salmanın öldürülməsinə də fərman verirdilər.

Şah Abbasın və daha əvvəlki Səfəvi şahlarının Qızılbaş əmirlərinin təsirini azaltmağa yönəlmiş səyləri, onların müstəqil hərəkətlərini məhdudlaşdırmaq məqsədi daşıyırdı. Davamlı Osmanlıların təzyiqlərinə məruz qalan coğrafiyadan paytaxtın köçürülməsi, regionda hakim olan Qızılbaş əmirləri üzərində nəzarətin zəifləməsinə səbəb olmuşdu. Qızılbaş əmirlərinə (I Şah İsmayıl tərəfindən) verilən müddəklər və səlahiyyətlər onların qüdrətini artırmışdı. Bu səbəblə mərkəz, qızılbaş əmirlərinin gücünü zəiflətmək məcburiyyətində idi. Osmanlı ilə yaxın mövqedə yerləşmələri mərkəz dövlətlə Osmanlı arasında müharibələrdə siyasi balansın digərinin lehinə dəyişməsinə mühüm rol oynayırdı. Osmanlıya süğünən Səfəvi soyundan olanların xəyanətləri də bu qəbildən olan tədbirlərin alınmasına səbəbiyyət verirdi.

Qızılbaş əmirlərinin mərkəzi təşkilatda təsirsiz hala gətirilməsi Səfəvilərin zəifləməsində əhəmiyyətli yer tutur. Qızılbaş boyları bildiyi kimi şahdan çox bəylərinə bağlı idilər. Mərkəzdə yer aldıkları müddətə, Qızılbaş boy əmirləri ölkənin bütövlüyünün qorunmasına xidmət etmişdilər. I Şah Abbasla başladılan islahatlar Qızılbaş əmirlərinin hakim mövqelərdən sıxışdırılıb çıxarılması və mərkəzi təşkilatın İsfahana daşınması qızılbaş boylarının nəzarətdən uzaq qalmalarına səbəb olmuşdu. Hakimiyyətdən uzaq tutulmalarına baxmayaraq Səfəvi dövlətlərin meydana çıxmasında təkrar türk boylarının – Afşarların və Qacarların – rol oynaması, İranda hakimiyyəti ələ keçirməsi türklərin bu mübarizədən heç vaxt geri çəkilmədiklərinə sübutdur.

Zülfiyyə VƏLİYEVƏ

farsların

1983 -cü il, sentyabrın 1-nə keçən gecə SSRİ-nin Kamçatka yarımadası üzərinə, az sonra isə Saxalinin hava ərazisinə soxulan naməlum təyyarə aşkarlandı. Onu yerə endirmək üçün havaya sovet qırıcıları qaldırıldı, yad təyyarəyə ən yaxın aeroportda enmək əmri verildi. Bəlli oldu ki, radar ekranlarında Amerikanın RS-135 kəşfiyyat təyyarəsi kimi görünən bu naməlum obyekt "Boing-747" markalı adi sərnişin təyyarəsidir...

Qırıcılardan verilən təkiddə enmək əmrinə baxmayaraq "Boinq" SSRİ ərazisi üzərində qanunsuz uçuşunu davam etdirirdi. Ekipajı yerə endirmək üçün bütün üsullar nəticəsiz qalandan sonra, yad təyyarə havada vuruldu. Cənubi Koreyaya məxsus olan, Nyu-York - Seul reysiyə üçün bu sərnişin təyyarəsində 269 günahsız insan həlak oldu...

Artıq ertəsi gün bütün dünyaya ayağa qalxdı, yolunu azaraq marşrutdan yayınmış sərnişin təyyarəsinin vurulmasına etiraz dalğaları yer üzünü bürüdü. Amerika prezidenti Ronald Reyqan SSRİ-ni "şər imperiyası" adlandıraraq Konqres qarşısında hərbi xərclərin artırılması tələbini qoydu və buna nail oldu.

Bütün dünyanı yeni, daha güclü antisovet dalğası bürüdü...

Bu olayda qaranlıq məqamlar çox idi. Görəsən, hadisə əslində necə olmuşdu? Necə olmuşdu ki, iri, ən müasir naviqasiya qurğularıyla təchiz olunmuş, təcrübəli pilotların idarə etdiyi təyyarə yolunu azmışdı?

Sıra nömrəsi 007 olan bu reys havaya Nyu-York aeroportundan qalxmışdı. "Boing" Alyaskadakı Ankorik hava limanına da qrafik üzrə enmişdi. Orada təyyarəyə texniki baxış keçirmişdilər. Bu layner hələ təmirədək uçmalı olduğu məsafəni yarılamışdı deyər, hələ "cavan" sayılırdı və cəmi üç həftə qabaq ona qrafik üzrə tam texniki xidmət göstərmişdilər. Təyyarə bu dəfə də bütün yoxlamalardan normal çıxdı. Onun bir-birindən asılı olmayaraq, fəaliyyət göstərən dörd naviqasiya sistemi əla çalışırdı.

Kompaslarından birində əhəmiyyətsiz bir yayınma müşahidə olundu, amma ikinci cihaz tam dəqiq işləyirdi...

Ankoricdə uçuş heyəti də dəyişdi. Amma sənədlərə əsasən, 18 nəfərdən ibarət heyət yerə endi, 29 nəfər mindi. Bu əlavə insanlar kim idi, onların təyyarədə nə işləri vardı? Bunu aydınlaşdırmaq mümkün olmadı. Amma bəlli olanı bu idi ki, həmin reysdə həmişəki kimi, 350 yerinə 240 sərnişin uçurdu...

Daha bir maraqlı ştrix: Seula uçan bu təyyarənin ekipajı həmişəki kimi, sığorta olunmuşdu. Amma bu dəfə sığortanın məbləği adətən olduğundan qat-qat artıq idi. Sonradan mətbuata çıxan bu fakt bir çox mətləblərdən xəbər verirdi...

Yeni ekipajın komandiri Cənubi Koreya hərbi hava qüvvələrinin ehtiyatda olan polkovniki, ölkənin ən təcrübəli pilotlarından biri Çun Bun Sun idi. O, Ankorik-Seul xəttində təzə deyildi, düz beş il idi ki, bu marşrutla uçurdu və təyyarəni, necə deyərler, lap göz-yumulu da mənzil başına çatdırı bilirdi. Komandir naviqasiya avadanlığını o dərəcədə yaxşı bilirdi ki, adını iş yoldaşları "kompüter-adam" qoymuşdular. O, hərbi paradlardakı nümayiş uçuşlarında daim iştirak edirdi və cəmi 10 min saat uçuş balansı vardı.

Təyyarənin ikinci pilotu Son Don Vin də yüksək səviyyəli mütəxəssis kimi qiymətləndirilirdi. Bu ikisindən savayı, həmin "Boinq" in daha bir pilotu vardı - MNS (məlumat naviqasiya sistemi).

Bi sistem iyirminci əsrin elektronika sahəsinin ən yüksək nailiyyətlərindən sayılır. Sistemə bir-birini yoxlayan üç kompüter daxildir.

Onların ikisi hər hansı bir səbəbdən xarab olsaydı, təyyarənin idarə olunmasını üçüncü kompüter öz üzərinə götürəcəkdi və bu avtomatik idarə sisteminin maksimal yanlılığı 5000 mil məsafədə 1 mıldən artıq deyildi. Ağıllı kompüterlərin fəaliyyətində insan amilinin müdaxiləsini maksimum həddə azaltmaq üçün bütün naviqasiya proqramları operator komandasıyla deyil, hazır disketlər vasitəsilə işə düşürdü. Əsas pilot uçuşdan qabaq əsas kompüterdəki proqram diskini işə salır, köməkçilər isə onun verdiyi göstəriciləri digər iki kompüterdə tutuşdururdular.

Bu dəfə, Ankoricdə də bu prosedür icra olundu, amma onun müddəti nədənsə həmişəkindən 40 dəqiqə artıq sürərək həm ekipajı, həm dispetçerləri, həm də sərnişinləri nigaran qoydu.

Bu sadaladıqlarımdan başqa daha bir qeyri-adi, izahı mümkün olmayan hadisə baş verdi. Bu isə təyyarəyə yanacaq doldurulmasıyla əlaqədar idi. Adətən, uçuş üçün zəruri yanacağın həcmi kompüterlər hesablayır. Bu hesablama zamanı, ağırlıq, sürət, çəki, küləyin səmti və gücü, havanın temperaturu nəzərə alınır və həmin rəqəmin üzərinə ekstremal vəziyyətlər üçün ehtiyat faiz gəlir. Hesablama printerdən çıxarılaq uçuş planına əlavə edilir. Pilotlar bu hesablamalara heç vaxt müdaxilə etmirlər. Lakin həmin gün Çun Bun Sun gözlənilmədən kompüterin hesablaması üzərindən xətt çəkərək yanacağın düz 5 ton artıq tökülməsini tələb edir və xidmət personalı bu əmri yerinə yetirir...

Beləliklə, Ankoricdən havaya qalxanadək müşahidə olunan xırda qəribəliklərinə əsasən təxmin etmək mümkün idi ki, bu reys həmişəkilərdən fərqlənir.

Şübhə doğuran amilləri bir də qısaca xatırladım: ekipaj üzvlərinin sayca çoxluğu; sərnişinlərin həmişəkindən az olması; ekipajın həmişəkindən daha yüksək məbləğə sığortalanması; uçuşun proqramlaşdırılması işinin 40 dəqiqə uzun sürməsi və nəhayət, 5 ton artıq yanacaq...

Daha bir detal: 007 nömrəli reyslə uçan təyyarə Ankorik limanından qalxdıqdan 7 dəqiqə sonra ordan 015 nömrəli reyslə Seula uçan daha bir təyyarə havaya qalxdı və bu iki təyyarə yolları əbədlilik ayrılanadək, marşrutun çox hissəsini yanaşı keçdi.

Daha bir məqam: həmin "Boing" elektron idarəetmə sistemindən savayı, digər naviqasiya vasitələrilə də təchiz olunmuşdu, o cümlədən, yerüstü radiomayaklara köklənən naviqasiya qurğuları. Belə radiomayaklardan biri də Ankoricdən cənub-qərbindəki Betel qəsəbəsindəydi...

Amerikanın müvafiq rəsmi orqanları hadisədən sonra 007 reysi ilə əlaqədar sənədlərlə rusların tanışlığına imkan yaratmadılar. Amma bəzi mətləblər lap üzərdə idi və onları gizlətmək olmurdu. Məsələn, müəyyən edildi ki, layner Ankoricdən çıxan kimi kursdan yayınmağa başlayıb. Startdan 50 dəqiqə sonra 007 məruzə elədi ki, Betel qəsəbəsi üzərindən keçir. Amma əslində, təyyarə marşrut xəttinə nisbətən 18 kilometr şimaldan keçmişdi. Adama elə gəlir ki, bu boyda məsafə üçün əhəmiyyətsiz yanlılıqdır. Amma nəzərə alsaq ki, marşrutdan cəmi 10 kilometr yayınmaq həmin layneri SSRİ səmasına çıxaracaq, vəziyyət dəyişir.

"Boing" in uçduğu zona naviqasiya xəritələrində qalın xətlə göstərilən yasaq ərazilərə düşürdü. Xəritələrdə həmin xətt boyunca mütləq belə bir xəbərdarlıq olur: "Diqqət! Təyyarə xəbərdarlıqsız atəş açıla bilən zonaya yaxınlaşır".

Sonu gələn sayımızda

İlqar Əlfinin araşdırmaları "Tam məxfi" layihəsində

○ 1937-ci ilin qurbanlarından olan Umgülsüm Sadıqzadə 1900-cü ildə ruhani ailəsində doğulmuşdu. Bakının Novxanı və ətraf kəndlərində məşhur olan Əbdüləziz kişinin üçüncü qızı hələ uşaq yaşlarından ədəbiyyata, şeirə, sənətə meyil göstərirdi. Doqquz yaşından şeir yazmağa başlayan Umgülsüm ilk təhsilini ata və anasından almışdı. Fars və türk dillərini, daha sonra isə klassik Azərbaycan və şərq ədəbiyyatını Umgülsümə valideynləri öyrətmişdilər.

Get-gedə genişlənən bilikləri və istedadı ona heca və əruz vəznlərində gözəl şeirlər yazdırırdı. Əlbəttə ki, onun bu istedadı tezliklə diqqət çəkdi. O, 1914-cü ildən etibarən artıq – “Açıq söz”, “Birlik”, “İqbal”, “Yeni iqbal”, “İstiqlal”, “Azərbaycan”, “Ədəbiyyat”, “Şərq qadını” kimi mətbu orqanlarda çıxış etməyə başladı.

Milli ruhlu şeirləri ilə tez bir zamanda ədəbi aləmdə tanınmağa başlayan gənc şairənin istedadı və cəsarəti o vaxt mətbuatda qadın azadlıqları, hüquqları uğrunda mübarizəyə həsr olunmuş məqalələrlə çıxış edən Seyid Hüseynin də diqqətindən yan keçmədi.

Seyid Hüseynlə tanışlıqları da qəribə olmuşdu. Umgülsüm kimi gənc bir qızın yazıları ilə mətbuatdan tanış olan Seyid Hüseyn onu tanımaq istəyi baş qaldırmışdı, lakin belə bir fürsət tapa bilmirdi. Elə Umgülsüm də onun yazılarını mətbuatdan izləyirdi. Və bir gün onların tanış olması üçün gözəl şərait yaranır. Cəlil Məmmədquluzadənin “Ölülər” tragikomediyaşının ilk dəfə Bakıda tamaşası zamanı Hüseyn Cavid onları tanış edir. Bu tanışlıq qısa zamanda səmimi sevgiyə çevrilir. 1920-ci ildə evlənen Seyid Hüseyn və Umgülsümün dörd övladı dünyaya gəlir: Cığatay, Toğrul, Oqtay və Qumral.

Gənc ailə artıq əsməkdə olan repressiya rüzgarını hiss edirdi. Onların oğlu, Xalq rəssamı Oqtay Sadıqzadə xatirələrində qeyd edirdi ki, biz hər gün qapının döyüləcəyini gözləyirdik. Və o acı gün gəlib çatır. Umgülsümün həyat yoldaşı Seyid Hüseyni 1937-ci il, iyulun 15-də Şüvəlandakı bağında həbs edirlər. Oğlu Toğrulun - “Ata, nə vaxt qayıdacaqsan”- sualı əbədi olaraq cavabsız qalır. 1938-ci ilin yanvar ayında Seyid Hüseyn güllələnir.

Umgülsüm Sadıqzadənin ağrılı-acılı taleyi

Oqtay Sadıqzadə xatırlayırdı ki, atasının harada güllələnməsi haqqında onlara bir neçə informasiya veriblər. Bir ehtimalla görə, o, Qum adasında güllələnib. “O, güllələnmədən öncə dənizin qoxusunu içinə çəkərək gülümsəyib”.

Bundan sonra növbənin Umgülsümə çatması, şübhəsiz ki, gözlənilən idi. 1937-ci ilin noyabr ayının ikisində onu “xalq düşməni”nin arvadı kimi həbs edib Bayıl həbsxanasına salırlar. Beləcə, 37-nin 37 yaşlı qurbanı olur Umgülsüm Sadıqzadə. Həm də, ilk repressiya olunan Azərbaycan qadını. Ona səkkiz il iş kəsərək 1938-ci ildə Mordova Muxtar Respublikasının Yavas qəsəbəsindəki Temlaq əmək islah düşərgəsinə göndərilir. O, düşərgədə olduğu müddətdə ağır sürgün günlərini yazmaqla ovunurdu. “Qala xatirələrim” beləcə yaranır.. O, Mikayıl Müşfiqin sevimli Dilbəri ilə eyni düşərgədə olub, onun vəziyyətini acı ilə qələmə alıb. Xatirələrdən bir neçə səhifə oxumaq belə yetir ki, Umgülsüm xanımın hansı əzabları çəkdiyini daxilən duyasan. Qəhərlənmədən oxuması mümkün olmayan aşağıdakı parçalara nəzər salaq:

12 noyabr 1937-ci il. “Bu gün iki gündür ki, burdayam. Keçirdiyim həyat mənə yuxu kimi gəlir.

27 fevral 1938-ci il. “Gecəni səhərə qədər yatmadım. Dilbərin halı hamımızı məyus etmişdi. Onu yuxarıya – xəstəxanaya apardılar. Bizim kameranın üstündə olan palatada ona iynə vurub otaqda tək saxladılar. Axşama kimi yatdı. Axşam isə ayılıb yenidən otaqda ora-bura qaçmağa, ayağını yerə döyüb öz-özünə danışmağa başladı. Onun dediklərini aydın eşitmək olmasa da, bəzilərini başa düşmək olurdu: “Mənə deyirlər, dəli olmusan... Mən yarımın yolunda ölməliyəm. Müşfiqim gəlsin, atam gəlsin... Gedin qapını döyün, deyin, atam gəlib mənə aparsın... Yazıq Dilbər, kimsəsiz Dilbər hey!” Dilbərin halı bizdə can qoymadı. Axı bu, bizim sevimli şairimiz Müşfiqin sevimli, nazlı Dilbəri idi...”

Acı sürgün həyatının, sadəcə, bir neçə gününün xırda qeydlərini oxumaq insana bu qədər əzab verirsə, kim bilir, onun yaşanması necə dəhşətdir...

Umgülsüm düşərgədə tikişçi kimi fəaliyyət göstərir. Üstün işinə görə ona ailəsinə məktub yazmaq imkanı verilir.

Bir qovğa içindəyəm. Səhər saat 10-dur. Nadzor gəlib qapının qifilini açdı. Kamerada elə qarışıqlıq var ki, belə bir şeyi mən ömrümdə təsəvvürümə gətirə bilməzdim. Bütün yorğan-döşəklər yerə sərilib. Axşamdan bəri 36 adamın ayaqyolu kimi istifadə etdiyi ağzına qədər çirkab dolu vedrəylə yanaşı qoyulan çay vedrəmizin də ağzı açıqdır. Bu mürdərliyi və üfunət iyini təmizləyəcək bir şey yoxdur. Burada hər şey fəvqəladə bir şəkildədir. Kamerada çay içmək və yemək üçün cəmi 18 qab var. 36 nəfər bu 18 qabda həm yemək yeyəcək, həm də çay içəcəyik. Yeməkdən sonra yuyulmayan qablarda növbəylə çay içmək, qanımızı yemək kimi bir şeydir. Bunu düşmənimə də arzu etmirəm!”

25 fevral 1938-ci il. “Bu günü yazmaya bilməzdim. Səhər tezdən bizim kamera ilə üzbəüz kameradan dəhşətli hay-küy qopdu. Hamımız qarıya toplaşdıq. Nə qədər acı bir mənzərə... Şair Mikayıl Müşfiqin həyat yoldaşı Dilbər ağlımı itirib. Bu sözü dünəndən bəri eşidirdik. Biz elə zənn edirdik ki, Dilbər, sadəcə, əsəbi hallar keçirir. Amma vəziyyəti, sən demə, doğrudan, ciddi imiş. Nə qədər acı da olsa, onunla bir kamerada olan qadınlar Dilbərin onların kamerasından çıxarılmasını istəyirdilər”.

Umgülsüm xanım repressiya dalğasının günahsız “günahkar”ı idi. Ən böyük “günah”ı isə pantürkist damğası ilə həbs olunmuş yazıçı Seyid Hüseynin həyat yoldaşı, Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin isə yaxın qohumu olması idi.

1937-ci ildə bir çox ziyalıların həyat yoldaşları məhz onların özlərinə görə həbs olunurdu. Ancaq Umgülsüm xanıma aid arxiv materiallarını, onun bizə çatan əsərlərini nəzərdən keçirəndə gözümlərdə önündə aydın bir mənzərə yaranır. O mənzərə bizə deyir ki, onun həbsinə və düşməsinə acılara səbəb tək-cə Seyid Hüseynin həyat yoldaşı, ya da M.Ə.Rəsulzadənin qohumu olması deyildi. Yarıdıcılığından süzülən millətçilik, azadlıq eşqi onu millətdən, azadlıqdan uzaq salmışdı.

“...Ey buzlü şimaldan qoparı rüzgar! Toxunma qəlbimə, atəşi parlar” deyən bir qadını susdurmaq, cəzalandırmaq rejimin bacaraacağı “ən yaxşı iş” idi. Cəza olaraq ailədən uzaq salınması yetməmiş kimi, artıq 1942-ci ildə 20 yaşına çatan oğlu Oqtayın “xalq düşməninin oğlu” kimi sürgün olunması ana qəlbinə daha bir dağ basdı. Əslində, Oqtay, eləcə də, digər “xalq düşmənlərinin” oğullarını sürgün etməkdə məqsəd onlardan pulsuz iş qüvvəsi kimi istifadə etmək idi. Qalan uydurulmuş səbəblər isə bəhanədən başqa, bir şey deyildi.

Oqtay sürgündən azad olunduğunda Umgülsüm artıq dünyada yox idi. Kiçik oğlu Cığatay isə işçi batalyonundan xəstə qayıtmış və qısa zaman sonra vəfat etmişdi.

Repressiya onların nəslindən on üç qurban aldı. On üç yaşanmamış, yarımçıq qalmış həyat...

Repressiya illərinin sərt küləkləri sakitləşdi. Ölkədəki siyasi vəziyyət dəyişdi, elə bir gün gəldi ki, çoxları kimi, Seyid Hüseyn və Umgülsüm xanım da bəraət aldı. Ancaq bu bəraət digər repressiya qurbanları kimi, onların da taleyini dəyişmədi...

Sürgündə olarkən ümitsizlik girdabında çırpınan bir nalə qopurdu sanki qadın qəlbindən. O nalə “Günəşim bir daha doğmayacaqmı?” deyirdi.

Günəşim bir daha doğmayacaqmı?

Vəhşi qaranlığı boğmayacaqmı?

Kölgələri şəfəq qovmayacaqmı?

Sordum, ümidini qırma dedilər.

Ümidini qırmamağa çalışsa da, bir qadın qəlbə sonsuzadək əzaba dözə bilmir, inciyir, sızlayır, yara bağlayır, döyünməkdən yorulur və bir gün ... susur.

Vəfa BABASOY

Sözə, bədii mətnlərə tarixin bütün dönəmlərində ehtiyac olub. Söz – zamanın biləyindən yapışan, onun nəbzini yoxlayan bir təbib olub həmişə. Gərdisin əli hər yerdən üzüləndə, dünya qələmin gücünə, bədii sözə söykənib. Bunu zaman-zaman sınaqlardan keçən ədəbiyyatımız da təsdiqləyir. Təəssüf ki, yazılan gözəl əsərlərlə yanaşı, bu günün mənzərəsi fonunda yaşanan xaotik bir söz bumuna da şahid oluruq. Bu, əsl sözə qiymət verən oxucularda bir xəyal qırılığını yaradır. Ədəbi mühitdə yaşayanlar, məsələn, yaşından, təcrübəsindən, istedadından asılı olmayaraq, romançılığa aludə olmağın bu gün bir dəb halını alması, nəticədə sözün urvatdan düşməsi ədəbiyyatsevərləri məyus edir. Belə də klassiklərimizin tarixin dolanbaclarından keçib gəlmiş əsərlərinə bir daha üz tutmağa dərin ehtiyac duyulur. Bu baxımdan, böyük sənətkarlarımızın əsərlərindən örnəklər verməyi planlaşdırmışıq. Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli ədiblərindən olan Tağı Şahbazının (Simurğ) “İki qəm” hekayəsi ilə missiyamızı davam etdiririk.

Tağı
ŞAHBAZININ
İKİ QƏM

İki qəm
(hekayə)

Qışın soyuqlu gecələrindən biri idi. Bir az əqdəm başlamış qar şiddətlə yağdı. Külək də hələ davam edirdi. Biz kürsü başında oturmaq çay içməyə məşğul idik. Otaq isti, qabağımızda çay, özümüz də isti kürsüdə olduğumuz halda, otaqdan kənar qaranlıqda qar boranın nə mərəkə etdiyini heç də nəzərə almıyırdıq, şirin söhbət edirdik. Bir də bizim dayı adlandırdığımız, ümumün məhəbbətini qazanmış Rəşid, uşaqlardan birinə üzünü tutub:

- Adə, bir bayıra bax gör, hələ yağır mı? - dedi. Qarıya yaxın oturan uşaqlardan biri cəld yerindən qalxıb otaqdan dışarı çıxdı və qayıdıb qarın hələ şiddətlə davam etməsini xəbər verdi. Dayı əlindəki stəkanı yerə qoyub bir öskürdü və dedi:

- Bu gecə mənim xatırıma Qurbanqulunun toy gecəsini salır, onda da belə bir qarlı, çovğunlu gecə idi.

- Qurbanqulu, dediyiniz kəndli deyilmi? - deyərək müsahiblərdən biri dayıdan sordu. Dayı cavabında:

- Həmin kəndli, bizim kəndlidir, a kişi, Qara İsrəfilin oğludur da. Külçə oğurlayan Fətinin qardaşı oğlu!

Uşaqlar Fətinin “ləqəbini” eşidən kimi güldülər, böyüklər də onlara baxıb balaca gülümsündülər.

- Yaxşı, kəndlilərdə qaydadır ki, yayda-baharda toy edirlər, Qurbanqulu bəs nə səbəbdən qışda toy etmişdir.

- Üç ay idi ki, adaxlanmışdı, dedi ki, mən ya da dayana bilmərəm, mən evlənmək istəyirəm, mənimçün indi toy ediniz. Labüddən toy etdilər. Qurbanqulunun adaxlanmağı, həm də təzə gəlin ilə əvvəl görüşü böyük nağıldır. Ay səninin canınacan, Qurbanqulu, - deyərək dayı güldü...

Biz hamımız birdən, - sən allah danış, axşamdan bizə vədə vermişdin ki, söhbət edəcək sən; indi bəs bu əhvalatı danış, - deyərək Qurbanqulunun əhvalatını danışmağı dayıdan yərbəyərək təvəqqe etdik. Dayı razı oldu və Qurbanqulunun hekayəsinə başladı.

- Qurbanqulunun atası və babası bizim kəndli olmuşlardır. Qurbanqulu çox işsevən bir cavan idi. Sübh hamı qonşularından ertə durub, oduna, biçinə, alağa, xıra, bağa gedərdi. Subay olduqda, çox vaxt çox iş olanda evə qayıtmayıb çöldə qalardı. Zərrə qədər qorxu-zad bilməzdi. Bunlarla işimiz yox, ancaq güclü, həm də hünərli bu cavanın iki eybi var idi; onu Allah bəyib yaratmamışdı.

“Dünyada heç bir gözəl yoxdur ki, onda bir eyib olmasın” - bu bizim dedə-babamızdan qalma sözdür. Amma hər cür olsa da Qurbanqulunun eyibləri üzəndi.

Əvvəl bir gözü çiçəkdən kor olmuşdu, ikinci də burnu qarıb idi, belə ki, buna hamı “uzunburun”, ya “taxtaburun”, - deyərək ad qoymuşdular. “Odonu kimdən aldı?” - deyərək kəndli soranda, o birisi cavabında: “Uzunburun Qurbanquludan almışam”, yəni: “Çərəni sənə kim satdı?” - deyərək bir-birindən sual etdikdə, əgər cavabında “Qurbanqulu” deyilsə idi, onda çərəni alandan sual olunacaqdı: “Hansı Qurbanqulu?” - çünki kənddə bir də “qazançı” oğlu Qurbanqulu, bir də “Uzunburun Qurbanqulu” var idi. Bir də “Boş Qurbanqulu” var idi. Bu, dördüncüsü idi. Bunu da onlardan fərq etmək üçün adının yanına bir “uzunburun”, ya ki “taxtaburun” əlavə etmək lazım idi.

Kənddə Qurbanqulu hünəri və məhəbbəti sayəsində cümlə kəndin hüsn-rəğbətini qazanmışdı. Camaatdan ötrü doğrudan Qurbanqulu heç bir şeyini əsirgəmədiyi kimi, canından belə keçməyə hazır idi. Bir dəfə nəxıra öz inəklərini ötürən uşaq kənd kənarında olan quyuya düşür. Qurbanqulu da quyunun yaxınlığında taxıl döyürdü. Birdən inəyin böyürtüsü bunun diqqətini cəlb edir. Qurbanqulu uşağı görə-görməz xırman çəkdiyi atı buraxır və quyunun yanına qaçır. Quyunun içində uşağın əllərini görür. Haman saat Qurbanqulu özünü quyuya salır və uşağı dalına mindirib quyudan çıxardır; uşağı balaca halda gətirəndən sonra yenə əvvəlki kimi öz işinə məşğul olur... Qurbanqulu həmişə xalqın xeyirxahı hesab olunardı. Zətan də belə idi. Nə qədər özünün xüsusi işi olsaydı, cümləsinə camaat işindən ötrü tərək etməyə hazır idi.

Bir gün camaat şəhərə - qubernatorun yanına dörd nəfər vəkil göndərmişdi ki, təvəqqe etsinlər camaatın hazırda təvənəsi olmadığından vergi pulunu verməyə bir, ya yarım il möhlət verilsin. Bu danışıqdan ötrü camaat məscidə yığılmışdı. Dərhal Qurbanqulu əhvalatdan müxbir olub, ərizəni şəhərə aparıb vəkillərə verməyi öhdəsinə götürdü və haman saat atına süvar olub yollandı.

Bir yerdə bir araba atını yıxılmış, ya bir araba oxundan və ya da çarxından sınınan görsəydi, dərhal kömək edərdi...

Bəli, neçə müddət idi ki, Qurbanqulu subay idi və heç evlənmək məsələsinə xatırına gətirməyirdi.

Bir gün anasına deyir: - Ana, gəl sən mənə evləndir, nə qədər subay qalacağam? Şəriətimizə gərək əməl edək.

Anası xoşnudur, zira nə qədər Qurbanquluya təklif etmişdisə də, rədd cavabı almışdı... Anası da bu əhvalatı Qurbanqulunun bibisi şah Zeynəbə xəbər verir. Bunlar fikirləşib, işi bu yerdə qoyurlar ki, qonşu kənddən Fərəc kişinin yetim qızını ona alsınlar. Fərəc kişigil yaxın kənddə sakin idilər; iki arvad almışdı ki, onlardan biri günlüylə davam etməyib, ikinci arvad alandan sonra o dünyaya köçmüşdü. O arvadın iki oğlan, iki də qız qalmışdı. Qızların biri - ən böyüyü gözəl deyildi; qız həm çopur, həm də bir ayaqdan şikəst idi.

Belə bir qızı sən daha tapa bilməzsən”. Qurbanqulu razı olur, amma yenə bir görmək istəyir. Onda bibisi: “Xalqın qızını sənə necə göstərək?” - deyərək məttəl qalır. Qurbanqulu isə deyir ki, mən özüm gedib hasardan, qapıdan baxaram, bəlkə gördüm.

İttifaqən Qurbanqulunun bacısı azarlayır. Məlum şeydir ki, kənddə həkim-doktor zad tapılmaz. Bir qədər “türkəçarə” edəndən sonra, belə məlum olur ki, guya Qurbanqulunun bacısı qorxmış, ona görə bina qoyulur ki, qızı K. kəndinə aparıb çıldaqlasınlar, qorxuluğunu götürsünlər. Bu kənd də Fərəc olan kənddir ki, orada bir köhnə pir var. Bu pirə qorxmışları, naxoşları gətirib nəzir-niyaz edirlər.

Qurbanqulunun bacısını bu kəndə gətirmək lazım idi. Bir gün cümə axşamı idi; Qurbanqulu arabasını qoşub, anasını, bacısını mindirib həmin pir olan kəndə yollandılar. Fərəc kişinin evi pirin yolu üstündə vəqə imiş. Qurbanqulu arabası evin yanından sürəndə, arabanın üstündən boylanıb həyatə baxır və həyatə bir qız görcək: “Ana, söylə görüm, bu qızdır mı Tükəzban xanım?” - deyərək sual etdikdə, anası da boylanıb Fərəcin balaca qızını tanıyır da, ancaq oğluna deyir ki, “o qız sənə adlandır”. Bunu eşitcək Qurbanqulu şad olur ki, aldığı qız gözəl imiş. Yazıq nə bilsin ki, gördüyü qız onun adlısı deyilmiş... Pirdən qayıdandan sonra Qurbanqulunun da bacısı sağalmağa başlayır. Bir az müddət keçəndən sonra gəzməyə başlayır. Bu hində Qurbanqulu anasına xəbər verir ki, artıq gözləmək mümkün deyildir, indi bu saat evlənəcəkdir. Nə qədər buna təkid olurlar ki, toyu yayda etmək münasibdir, guya toyda qonaqları cəm edib pul yığmaq mümkün olar, Qurbanqulu razı olur. Aşkar deyir ki, mən pullu toy etməyəcəyəm, ona görə də yaya saxlamağa ehtiyac yoxdur...

Bir ay bu əhvalatdan sonra toy edib Fərəcin böyük qızı Tükəzban xanımı Qurbanqulu üçün gətirirlər. Əhvalatın ləzzətli yeri bura imiş. Zifaf otağında təzə gəlini görcək Qurbanqulu təəccüb edib dala çəkilir: “Bumudur mənim üçün aldığınız qız?” - Halbuki, bir-iki ay bundan əqdəm bacısını pirə aparanda gördüyü qız ilə bunun heç oxşayışı yoxdur, fikrilər: “Vay, mənim evimə yıxan, evin yıxıl-sın!” - deyib otaqdan bayıra çıxır və anası ilə, bibisi ilə davaya başlayır:

- Siz mənə bir gözəl qız almışdınız, bu qızın ki, bir gözəlliyi yoxdur, siz mənim evimə yıxdınız! - deyərək şikayət edib ağlayır.

Bu halda Qurbanqulunun bacısı, otaqda tək qalmış təzə gəlinin yanına gedib, belə bir mənzərə görür: otağın bir küncündə gəlin dizlərini qucub ağlayır.

- Balam, nə üçün sən ağlayırsan, gəlinimiz? Qız cavab vermir, bir də sual etdikdə, gəlin:

- Məni bu kişiye veribləmiş, mən heç buna getmək istəmirəm, heç xoşuma gəlmir! - deyərək ağlamaqda davam edir.

Təzə gəlinin bəyi bəyənəməyib ağlamasından bəyi xəbərdar edirlər. Qurbanqulu bir çox fikirdən sonra:

- Fələk yazanı biz pozmayacağıq ki: qismət belə imiş! - deyərək otağa daxil olub, gəlinin əlindən tutub deyir: - Balam, nə sən ağla, nə mən ağlayım, bizim qismətimiz belə imiş. Sən də, mən də, ikimiz də bir dərddə, bir qəmə mübtəla olmuşuq, qoy biz evləndirənlər şad olsunlar. İkimizin qəmi birdir.

Əhvalat bu yerə çatdıqda kişi dayandı. Bir azdan sonra ahəstə səslər:

- Hə, Qurbanqulu belə evləndi, - deyib qəlyanını kök etməyə başladı.

Uşaqlar yuxu ilə mübarizə edirdilər. Dayı dayanandan sonra xamuşluq oldu. Bir kəs bir söz deməyə sanki cürət etməyirdi.

- Görürəm uşaqların yuxusu gəlir. Uşaqlar, yatınız, sabah gecə sizdəyəm, yenə danışarıq, - deyərək kişiyə qəlyanı çəkməyə bayıra çıxdı. Və bayırdan: - Soyuq daha da şiddət edir, aləmi qar bürüyüb, bizim xəbərimiz yox. - dedi.

Uşaqlar yatacaqlarına girdilər, bir saatdan sonra tamam ev yuxuya qarq oldu.

Azərbaycan ədəbiyyatında deyil, təbiətşünaslıq sahəsində də özünə əbədiyyət qazanmış simalardan biri də Nəcəf bəy Vəzirovdur. "Müsbəti-Fəxrəddin" faciəsi ilə ortanəslin yaddaşında özünə möhkəm yer etmiş Vəzirovun yaradıcılığı XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərinə təsadüf edir. 1854-cü ildə Şuşa şəhərində doğulan yazıçının həyatı təbədüllatlar içərisində keçib, atası Fətəli bəy xəstə olduğundan ailənin çətinliyi anası Mina xanımın üzərinə düşüb. Təbiətə sakit və qaradınmaz, bədəncə zəif və xəstə olan Nəcəf bəy, yalnız on iki yaşında məktəbə gedə bilib, tez bir zamanda oxuyub-yazmağı öyrənib. Sonrakı təhsil illərində məktəbdəki özbaşınalıqlar (müəllimlərin şagirdlərlə kobud rəftarı və s.) onu buradan qaçmağa məcbur edib. O, 1868-ci ildə Şuşadan Bakıya gəlib, real gimnaziyanın ikinci sinfinə daxil olub. Öz bacarığı və biliyi ilə tezliklə müəllimlərin rəğbətini qazanan Nəcəf bəy gimnaziyanın sonuncu sinfində oxuyarkən artıq əlaçı şagird kimi tanınıb. Burada Həsən bəy Zərdabidən dərs alıb, müəlliminin fikirləri onun inkişafına güclü təsir göstərmiş. Zərdabinin məsləhəti ilə N. Vəzirov təbiət elmlərinə xüsusi maraq göstərmiş, rus klassik yazıçılarının əsərlərini mütaliə edərək mütərəqqi ideyalarla tanış olub. Yazıçının teatrla tanışlığı da bu zaman başlanmış. O yazır: "1873-cü ildə altıncı klasda oxuduğum halda birinci dəfə rus teatrına getdim. Bu gecə mənə nəhayət dərəcədə təsir elədi. Onun necə bir şey olduğunu başa düşdüm".

1874-cü ildə N.Vəzirov gimnaziyanı bitirib təhsilini davam etdirmək üçün Rusiyaya gedib. Moskvadakı Petrovski-Razumovskiy adına Meşə və Təbiətşünaslıq Akademiyasının meşəçilik şöbəsinə daxil olub. Burada görkəmli rus alimi K.A.Timiryazevdən dərs alıb, təbiət elmlərini öyrənib, meşəçilik ixtisasına dərindən yiyələnib.1878-ci ildə akademiyanı müvafiq ixtisas üzrə bitirərək təyinatla Qafqaza göndərilib. O, Gəncə quberniyasının Tərtər nahiyəsinə üçüncü dərəcəli meşəbəyi təyin olunub, 1880-ci ilin iyul ayına qədər burada çalışıb. Sonra onun vəzifəsini böyüdüblər: N.B.Vəzirov yüksək dərəcəli meşəbəyi kimi İrəvan quberniyasının Dilican nahiyəsinə meşəbəyi təyin olunub. 1887-ci ildə yenidən iş yerini Yelizavetpol quberniyasına dəyişib. İxtisası üzrə çalışdığı müddətdə Azərbaycan meşələrinə aid elmi-tədqiqat işləri aparıb. Qazandığı elmi biliklərə və əldə etdiyi praktiki nəticələrə əsaslanaraq, müvafiq elmi əsərlər və dərsliklər yazıb. O, daha çox meşəçilik sahəsində fəaliyyət göstərmiş.

Qeyd etmək lazımdır ki, N.B.Vəzirova qədər Azərbaycan meşələri əsaslı şəkildə öyrənilməyib. Apardığı müşahidə və tədqiqatlar ona elmi ümumiləşdirmə üçün kifayət qədər material vermiş. Beləliklə o, Azərbaycan meşələri haqqındakı elmi mülahizələrini əks etdirən məsələləri "Palıd" adlı elmi-bioloji əsərində şərh edib. 72 vərəqdən ibarət olan bu əsər AMEA-nın M.Füzuli adına Olyazmalar İnstitutunda saxlanılır. 2013-cü ildə ərəb əlifbasından transfoneliterasiya ilə hazırlanaraq (nəşrə hazırlayan və önsözün müəllifi filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Mehri Məmmədova) kitab şəkildə çap edilmiş. Yeri gəlmişkən, kitabda məqalələrin yazı dili olduğu kimi saxlanılıb. Bu, onu anlamağa çətinlik törətmir. Bəlkə də həmin səbəbdən tərtibçi, müəllifin dilini saxlayıb, təbiiliyini və şirinliyini olduğu kimi təqdim etməyi lazım bilib.

110 səhifədən ibarət olan həmin əsərdə ölkəmizin meşələrində bitən bitkilərin növ tərkibi, meşələrimizdə geniş yayılan və ya az təsadüf olunan palıd, fıstıq, tozağacı, qızılağac, qovaq, ağcaqayın, cökə, şam, küknar və s. ağacların

bioloji xüsusiyyətləri, quruluşu, süni meşələrin salınması, meşə bitkilərinin çoxalma üsulları, meşənin ətraf mühitlə qarşılıqlı əlaqəsi, təsərrüfat, ekoloji və iqtisadi əhəmiyyəti haqqında məlumat verilib.

Nəcəf bəy Vəzirov təbiətşünas kimi

Azərbaycan təbiət elmləri tarixində bitkilərə elmi cəhətdən yanaşma, onların elmi qaydada adlandırılması ilk dəfə N.B.Vəzirov tərəfindən həyata keçirilib. O, haqqında bəhs etdiyi meşə ağaclarının azərbaycanca adlarının yanında rusca və latınca (bəzilərini yalnız latınca) adlarını da qeyd edib.

N.B.Vəzirov bitkilərin yaşayış ümumiyyətlərində mübarizəsində cansız mühit amillərinin, o cümlədən işıq və torpağın rolunu xüsusi qeyd edir. Hansı bitki münbit torpaqda və yaxşı işıqlanan yerdə bitib, o daha yaxşı inkişaf edir, əks halda əlverişsiz mühitdə bitən ağaclar yaşayış uğrunda mübarizədə dözə bilməyib məhv olur. "Biri uca qalxıb, biri boyda geri qalıb; geri qalanları uca qalxanlar işıqdan məhrum ediblər. Ona görə də onların əmələ gəlməsi çətinləşib, ömürləri gələcəkdə xarablaşıb. Yarpaq lazımı qədər təmən verə bilməyib, ona görə də belə ağacların kökləri də zəifləyib. Burada ağaclar arasında mübarizə başlayır - torpaq təmən üstündə. Belə ağacların axırı tələf olmaqdır." N.B.Vəzirov doğru olaraq göstərir ki, qrup halında yaşayan bitkilərdən hansı qüvvətlidirsə, deməli o, Günəş işığı ilə yaxşı təmən olunub, ona görə də yaxşı inkişaf edə bilib. Belə bitkilərin kökü dərinə gedir, su və suda həll olmuş mineral maddələrlə bol təmən olunur. O, meşə bitkilərinin yaruslarla yerləşmə səbəbini elmi cəhətdən düzgün şərh edib.

O, burada ağacların işığa nisbətini əsas rol oynadığını qeyd edir. Bitkiləri işıqsevən və kölgəyədavamlı olmaqla iki yerə bölür: "Ağacların işığa nisbəti iki cürdür: Biri işıqsevən, digəri işıqsızlığa davam edən. O ağacların ki, çıxqəsi (qol-budağı) qalıdır, məlum olur ki, az işığa möhtacdır, ona görə o ağaclar kölgəyə davam edən ağaclarıdır. Nə qədər ki, ağacların çıxqəsi seyrəkdir, o ağaclar işığa artıq möhtacdır, yəni işıqsevən ağacdır". N.B.Vəzirov apardığı müşahidələrə əsasən küknarın kölgəyədavamlı, şam ağacının isə işıqsevən bitki olduğunu bildirir. O, əsərində professor Turskinin bu sahədə təcrübələr apardığını və işıqsevən ağacların xronoloji sırasını tərtib etdiyini də qeyd edir.

Bitkiləri suya olan münasibətinə görə üç yerə bölür: "biri quruluq sevən", yəni ksiofitlər (quraqlığa uyğunlaşan). "Biri rütubət sevən", yəni hidrofittlər (suda yaşayan). Üçüncüsü, "miyana." Ksiofitlə hidrofitt arasında qalan - mezofitt (mülayim iqlimi xoşlayan). N.B.Vəzirov suya tələbatına görə bəzi ağacların ardıcılıq sırasını da əsərdə göstərib.

Əsərdə torpağa ehtiyacına görə ağacları iki yerə bölür: qidalı torpağa tələbkar və torpağa daha artıq tələbkar olanlar. O, hər birinə aid misallar gətirir. Onun fikrincə qüvvətsiz torpaqda köklərinin saçaqları çox olan bitkilər inkişaf edə bilər.

Ən yaxşı torpaq isə yumşaq və dərin qidalı torpaqdır. N.B.Vəzirov məhsuldarlığına görə torpaqları tiplərə ayırır: meşə torpağı, qumlu torpaq, gilli torpaq, su-gilli torpaq, kirəclimərgəlli torpaq, çürüntü torpaq. Torpağı rütubətliyinə görə isə quru (əldə bərk sıxanda dağılır),

1890-cı illərin əvvəllərindən başlayaraq, Rusiyada inqilabi-azadlıq hərəkatının yüksəlişi ilə əlaqədar Petrovski-Razumovskiy adına Akademiyasının məzunlarını təqib etməyə başlayırlar. Bununla əlaqədar N.B.Vəzirovu da siyasi etibarsızlıqda günahlandıraraq meşəbəyi vəzifəsindən kənarlaşdırırlar. Bundan sonra o, ixtisasına uyğun olmayan sahələrdə çalışır. Bədii yaradıcılıq sahəsindəki fəaliyyətini davam etdirərək, bir-birindən maraqlı əsərlər yazır.

N.B.Vəzirov 1903-cü ildə Bakı şəhər məarif şöbəsi rəisinin müavini təyin edilir və keçmiş müəllimi Həsən bəy Zərdabi ilə birlikdə doğma xalqın məariflənməsi üçün yeni məktəblərin, müxtəlif tərbiyə ocaqlarının açılması işində yaxından iştirak edir. 28 Aprel istilasından sonra N.B.Vəzirov Bakı Kənd Təsərrüfatı Texnikumunda müəllim vəzifəsində çalışır. O, tələbələrini Azərbaycanın müxtəlif rayonlarına aparır, meşəçilik sahəsində təcrübə məşğələlərinə rəhbərlik edir, meşəçiliyə aid tədris proqramları, metodik göstərişlər və dərsliklər hazırlayır.

Qeyd etmək lazımdır ki, 1905-ci il inqilabı N.B.Vəzirovun ədəbi-ictimai fəaliyyətinin genişlənməsi üçün münbit zəmin yaradır. Maarifpərvər ədib bir tərəfdən Bakıda çıxan qəzetlərdə ("Həyat", "İrsad", "Təzə həyat", "Açıq söz" və s.) "Dərviş" imzası ilə "Balaca mütəfərrəqlər" başlığı altında felyetonlar yazır, digər tərəfdən dram dərnəklərinə rəhbərlik edir, Azərbaycanda teatr sənətinin inkişafı, aktyor nəslinin yetişməsi üçün yorulmadan fəaliyyət göstərirdi.

1913-cü il noyabr ayının 15-də "Şəfa" Maarif Cəmiyyəti Nəcəf bəy Vəzirovun ədəbi fəaliyyətinin 40 illiyi münasibəti ilə təntənəli yubiley gecəsi keçirir. Gecə böyük bir mədəni bayrama çevrilir. Qəzetlər yazıçının həyat və fəaliyyətindən bəhs edən məqalə-öçerk, məlumat dərc edirlər. Azərbaycanın görkəmli ziyalıları yubilyara məktub, teleqram göndərmiş, onu bu yubilyaya layiq yazıçı, möhtərəm ədib, qüdrətli vətəndaş, müəllim və tərbiyəçi, xalqın fədakar oğlu kimi qiymətləndirirlər. Xalqın ehtiramı N.B.Vəzirovun yaradıcılıq illhamını, işləməək həvəsini daha da coşdurmuş, ədib həm ictimai həyatda, həm də bədii yaradıcılıq sahəsində xeyli fəallaşmışdı.

Nəcəf bəy Vəzirov sevimli peşəsini yerinə yetirərkən, 1926-cı ilin yayında növbəti dəfə meşəçilik üzrə təcrübə məşğələləri aparmaq üçün tələbələrə birlikdə Şamaxıya - Çuxuryurda gedib və orada, iyul ayının 13-də ürək xəstəliyindən vəfat edib.

Qeyd edək ki, indiyədək yazıçı-dendroloqun əsərləri dəfələrlə kütləvi tirajla çap edilmiş, dram əsərləri səhnələşdirilib, haqqında çoxlu məqalələr yazılıb, yaradıcılığı barədə H.Fərzəlibəyov, F.Qasımlı, D.Əliyeva, K.Məmmədov, H.Əfəndiyev və b. tərəfindən elmi əsərlər, monoqrafiyalar işlənilmiş.

Yusif DİRİLİ (Mahmudov)

Qədim vaxtlardan insanlar ayrı-ayrı bitkilərin xüsusiyyətlərinə bələd olmuş, onların köməyi ilə tutulduqları azarlardan xilas olmağa çalışmışlar. İllər, əsrlər ötdükcə, xalq təbabəti ilə məşğul olan mütəxəssislər yetişdi və yazı mədəniyyəti ortaya çıxdıqdan sonra təbabətin təcrübələri qələmə alındı.

Müxtəlif müalicə üsullarına həsr edilmiş əsərlər yüzilliklər boyunca katib və xəttatlar tərəfindən köçürülür və kitabxanalarda saxlanılırdı.

Təbabət sahəsində yazılmış risalələr digər xalqların dillərinə tərcümə edilir və beləliklə, təbabət barədəki biliklər zənginləşirdi.

Orta əsrlərdə təbabətə aid çoxsaylı dəyərli əsərlər yazılıb.

Onlar ayrı-ayrı xəstəliklər, onların əlamətləri və müalicə üsulları, insan bədəninin xüsusiyyətləri, dərmanlar, ədviyyələr, sürtmə məhlələri, otlar, meyvələr, təbiblərə verilən məsləhətlərdən ibarət idi.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda elmin müxtəlif sahələrini əhatə edən əlyazmalar arasında təbabətə həsr edilmiş çoxlu sayda abidələr qorunub saxlanılır.

Onların arasında Zeynəddin bin Əbu İbrahim İsmail ibn Həsən ibn Əhməd ibn Məhəmməd Əl-Hüseyni Əl-Qorqaninin "Xəfi-əlayi" ("Xəstəliklər və onların müalicəsinin müxtəsər şərhi") əsəri xüsusi yer tutur.

Qeyd etmək lazımdır ki, Qorqani öz vaxtının tanınmış və müdrik şəxsiyyətlərindən olub. Mənbələrin verdiyi çoxsaylı məlumatlara görə, olduqca savadlı və dərin elmi biliyə malik olan Zeynəddin Əl-Qorqani ərəb və fars dillərini mükəmməl bilib, dünyanın bir çox alim və təbiblərinin əsərləri ilə yaxından tanış olub.

Tibbi dərindən bilən Qorqani dərmanlar hazırlayıb, xəstələri müalicə edirdi.

Müasir tibb elminin yüksək səviyyədə inkişaf etdiyi bir zamanda xəstəliklərin təbii bitkilərlə müalicəsinə xüsusi diqqət yetirilir.

Belə bir zamanda "Xəfi-əlayi" kimi əlyazmaların əsaslı öyrənilməsinə ehtiyac artır.

Odur ki, qədim və zəngin keçmiş olan tibb tarixini öyrənilib, gələcək nəsillərə çatdırmaq bizim müqəddəs borcumuzdur.

Zeynəddin ƏL-QORQANI

(Əvvəli ötən saylarımızda)

On beşinci bab şişlər haqqındadır.

Şişlər 3 növ olur:

Birinci, ətli şişdir ki, damarlardan keçən qanla bəlgəmin birləşməsi nəticəsində əmələ gəlir.

İkinci yelli şişdir. Bu şişin yaranma səbəbi bağırsaqlarda yığılan yeldir.

Üçüncü, tuluğa bənzəyən şişdir ki, qarın nahiyəsində yığılan duru maddələr onun yaranmasına səbəb olur.

Həm duru maddələr, həm də bağırsaqlardakı yel həzmin pozulması nəticəsində meydana çıxır.

Yelli şiş zamanı susama halları baş qaldırır ki, bu da qaraciyərin zəifliyinə dəlalət edir.

Zəiflik üzündən qaraciyərə yığılmış su dəf olunmur və üzvlərə ötürülmür. Nəticədə bədəndə quruluq əmələ gəlir.

Ötürülməyən su qaraciyərdə yığılıb qalır və qaraciyəri soyudur.

Süzülən su isə qarın nahiyəsində yığılıb və bağırsaqların məzacı pozulur.

Bu haqda "Zəxire" kitabında bəhs olunub.

Tuluğa bənzəyən şiş qaraciyərin istiliyi səbəbindən törəyir.

Qaraciyərdə yığılmış rütubət işinir və tez-tez miş, sidiyəgetmə, hədsiz tərləmə, qanaxma, çoxalan aybaşı kimi hallar meydana çıxır.

Nəticədə quruluq yaranır, təbii hərəkət düşür, qaraciyər zəifləyir və tuluğa bənzəyən şiş əmələ gəlir.

Tuluğa bənzəyən şişin əlamətləri odur ki, qarında ağırlıq hiss olunur və o, su ilə doldurulmuş tuluğa oxşasın.

Yelli şişin əlamətləri göbəyin qarbarıb çıxması, qarında azacıq ağırlıq hissini olması və qarının hava ilə dolu tuluğa bənzəməsidir. Əl vurdudaqda ondan qaval səsi gəlir.

Ətli şişlər bədən üzvlərində (bədəndə) əmələ gəlir. Barmaqla basdıqda ağrı olmur, şiş içəri girir və onun izi bir müddət qalır. Belə şişlərin rəngi dəyişmir və onlar yumşaq olur.

Tuluğa bənzəyən şişin ən yaxşı əlacı ac qalmaqdır. Bundan başqa xəstəyə kitrə suyu verərlər və 2-3 gündən bir onu qusdururlar.

Belə xəstələr hər səhər çox da çətin olmayan hərəkətlər etməli, quru (buxarsız) hamamda tərləməli, isti qumda oturmali, sidikgətirən dərmanlar içməli, dəniz suyu, kükürdlü su və zağ suyunda oturmali və aqarık göbələyinin dərmanı vasitəsi ilə sifraqlı etməlidirlər.

Həmin dərmanı hazırlamaq üçün 10 dirhəm aqarık göbələyinə 2 dirhəm rəvənd kökünün şirəsini qatır və hər səhər 1 dirhəm olmaqla xəstəyə verirlər.

Xəfi-əlayi

(Xəstəliklər və onların müalicəsinin müxtəsər şərhi)

İshal halları yer alarsa, xəstəyə ərəb dəvəsinin südüna az miqdarda sidik qatıb vermək məsləhətdir.

Ərəb dəvəsi olmasa, kərəviz toxumu və cirə qataraq, arpa unundan xəmir düzəldib adi dəvəyə verirlər ki, südü yaxşı olsun.

Bu xəstəliyə düçar olmuş xəstələrin çörəyini bişirəndə kərəviz toxumu, cirə toxumu, kont zirəsinin toxumunu qatır və hər gün bu çörəkdən noxud şorbasına qatıb verirlər.

Bundan başqa, badam yağı, püştə yağı, çiy və bişmiş turp da belə xəstələrə xeyirdir.

Xəstə ətsiz keçinə bilməsə, ona qırqovul və ya kəklik ətini noxud şorbasında bişirib vermək məsləhətdir.

Belə xəstələr içdikləri suya bir az şərab və ya nar şirəsi qarışdırırlar.

Qızdırma olmadığı təqdirdə, hər səhər turp yarpağının suyuna kərəviz yarpağı və kası yarpağı əlavə edib qaynadır, kəfini yığıb süzür və üzərinə şəkər əlavə edib xəstəyə verirlər.

Yelli şişin əlacı vələmir, duz, darı və bu kimi məhsulları istiləndə təpitmə qoymaq, xəstəni dəriyə və ya tülkü xəzinə bürüməkdir.

Ətli şişdən əziyyət çəkən insanlar sifraqlı etməli, çox sərt hərəkətlər etməməli, qarqara edib beyni və iyarəc dərmanı vasitəsi ilə mədəni təmizləməlidirlər.

Dəniz suyu və kükürdlü suda oturmaq da bu zaman çox faydalıdır.

Dəniz suyu olmayan yerdə suya duz qataraq, bir neçə gün günəş altında saxlayırlar. Bu su dəniz suyunu əvəz edir.

On yeddinci bab qadın xəstəlikləri haqqındadır.

Aybaşının çox gəlməsi qanın çoxluğu, qanın isti və yandırıcı olması və uşaqlıqda yara əmələ gəlməsi səbəbindən baş verə bilər.

Qanın çoxluğu bu xəstəliyə səbəb olarsa, əlamətləri sürətli nəbz və bədənin gərilməsi olar.

Əlacı qan almaq, sumaq, nar, mərci və quzu ayağından hazırlanmış həlməşik, quzu əti və kəhraba dərmanının şərbətini təam etməkdir.

Bundan başqa, ipək parçası məzi suyunda isladılıb təpitmə qoymaq məsləhətdir.

Əlacı xəstəni ilıq su doldurulmuş ləyəna otuzdurmaq, ona ət suyu kimi sulu qidalar və tam bişməmiş yumurta sarısı verməkdir.

Qanın qatılığının əlamətləri damar axacaqlarını daraldan soyuqluq və piylənmə nəticəsində əmələ gələn köklükdür.

Əlacı isti və lətif (yumşaq) qidalar yeməkdir.

Bundan başqa, hər səhər sənaməki, cirə, istiot və yabanı kətan gülünün məcununu içmək və qidalara zirə, kont zirəsinin toxumu, iyli çəsinin kökü və qara xardal qatıb yemək məsləhətdir.

Uşaqlığın "boğulması".

Bu xəstəliyin birinci səbəbi qadının cinsi münasibətdə olmamasıdır.

Əlamətləri ürəkətmə xəstəliyinin əlamətlərinə bənzəyir. Belə ki, ağız köpüklənir, bədəndə gərilmə baş verir, həyəcan və narahatlıq hissi baş qaldırır. Bəzi hallarda bədəndə qıcolma meydana çıxma bilər.

Sonra yun parçası balzam ağacının yağında və ya müşk, ənbər və bu kimi dərmanların qarışığında isladılıb təpitmə qoymaq məsləhətdir.

Bu xəstəlikdən əziyyət çəkən qadınlara noxud şorbasi, qızardılmış qiymə, istiot, darçın və bu kimi ədviyyatlar yemək xeyirdir.

Əgər sonsuzluğa səbəb istilik və quruluq olarsa, əlacı keşkəba şirin badam yağı qarışdıraraq yemək, pərpərang toxumunun suyu, nar şirəsi, bitli bağayarpağının toxumunun həlimli suyu və şəkər qatışıqı içməkdir.

Belə xəstələr kudulu və ispanaqılı qələyə, turşusu olmayan sadə şorbə və bu kimi qidalar yeməlidirlər.

Bundan başqa, onlar hər gün hamamda yuyunmalı, ilıq suyu olan ləyənda oturmali, ardından bel nahiyəsinə, qarın nahiyəsinə, eləcə də qarının aşağı hissəsinə badam yağı ilə bənövşə yağının qarışığını sürtməlidirlər.

Doğuş zamanı qadını qüvvətləndirmək üçün xurma və yunan güldəfnəsini bişirərək süzür və 100 dirhəm dərmana badam yağı qarışdırıb hamilə qadına verirlər.

1 misqal müşk və ənbərin qarışığından ibarət ətirli maddəni reyhan şərbətinə qatıb vermək də xeyirdir.

Bundan başqa, doğuş zamanı qadını soğan və istiot vasitəsi ilə asqirtmaq məsləhətdir.

Bu tədbirlər uşağın azad olmasına kömək edir.

Əgər uşaq qarında ölsə və cift ilişib qalsın, marv (marv - qaraqanx), kükürd və opanaks kökünü eyni miqdarda götürərək, inək ödü ilə qarışdırıb və qadını onun buxarına verirlər ki, ölmüş uşaq və cift xaric olunsun.

Uşaqlarda əmələ gələn şiş və yarlara gəldikdə, onların müalicəsi sidik kisəsindəki şiş və yaraların müalicəsi ilə çox oxşardır.

Qadının qarınının aşağı hissəsində göynəmə və qaşınma halları baş qaldırırsa, onun çiyin damarından qan almaq lazımdır.

Bundan başqa, yunan güldəfnəsi və kətan toxumunu ballı suda qaynadır və yun parçası həmin qatışıqda isladaraq təpitmə qoyurlar.

Ana südünün azlığı. Doğuşdan sonra qadının bədəninə əmələ gələn süd, məni və qan vəhdət təşkil edir. Birinin kəmiyyəti digərinin əmələ gəlməsinə təsir edir və süd azlığına gətirib çıxarır.

Bədənin ümumi məzacı qara ciyərin məzacı ilə tarazlaşarsa, ana südünün kəmiyyəti və keyfiyyəti qaydasında olar.

Tarazlıq pozulduğu təqdirdə, qan azlığı yaranır. Süd və məni qandan əmələ gəldiyinə görə, nəticədə onların da miqdarı azalır.

Qadının südü az olarsa o, münasib qidalar qəbul etməli, ümumi sağlamlığın və qaraciyərin məzacinin nöqsanlarını aradan qaldıran tədbirlər görməlidir.

Süd sarı və duru olarsa, sadə iskanəbi, turş və şirin narın şirəsi, pərpərang toxumunun suyunu içmək, çolpa, çəpiz, dana əti yemək lazımdır.

Bundan başqa, belə xəstələrə şalgam, kök və ispanaqdan hazırlanmış şorbə yemək də xeyirdir.

Qadının döşündə şiş əmələ gələ bilər. Belə şişlər isti və soyuq olur. Şiş isti olarsa, sirkəni isti suya qatıb, üzərinə at lərgəsi unu əlavə edərək təpitmə qoyurlar.

Şiş soyuq olarsa, döyülmüş və bişmiş çobanyastığı badyan (cirə) və kərəviz suyuna qarışdırıb, təpitmə qoymaq məsləhətdir.

(Davamı gələn sayımızda)

**Farscadan tərcümə edən:
Zemfira MƏMMƏDOVA**

Aybaşının çox gəlməsi qanın isti və yandırıcı olması üzündən meydana çıxarsa, zəiflik və qanın durulaşması kimi əlamətlərlə özünü büruzə verir.

Əlacı sərinləşdirici şərbətlər vasitəsi ilə hərəkəti salmaq, yuxarıda adı çəkilmiş mərci və quzu ayağından hazırlanan həlməşik və bu kimi qidalar yeməkdir.

Aybaşının çox gəlməsi uşaqlıqda əmələ gələn yara olarsa, çirkli və qoxumuş qan kimi əlamətlərlə büruzə verilir.

Əlacı çiyin damarından və ya çəçələ və adsız barmaq arasındakı damardan qan almaq, xəstəni ballı suda otuzdurmaq, ona bişmiş yunan güldəfnəsi və yergiləsi dərmanı verməkdir.

Belə xəstələrə kükürdlü suda oturmaq da xeyirlidir.

Aybaşının gecikməsinə bədəndəki qan azlığı, qanın qatılığı, soyuqluğu və hədsiz köklük səbəb ola bilər.

Qan azlığı sifraqlı və qanaxmadan sonra əmələ gələn üz rənginin sarılması, hədsiz tərləmə, halsızlıq, arıqlıq və zəiflik kimi əlamətlərlə üzə çıxır.

Xəstəlik zamanı ağız köpüklənməsi və qıcolma halları baş verməyə də bilər.

Əlacı cima etmək, soğan, istiot və bu kimi vasitələrlə xəstəni asqirtməkdir.

Bundan başqa belə xəstələrə niluför (su zanbağı), kafur ağacının kitrəsi (kamfora), bənövşə və səndəl qarışığını vermək məsləhətdir.

Uşağa qalmaqla çətinlik çəkən qadınlara gəldikdə, bu səbəblərin əlamətləri haqqında dəfərlə bəhs olunub.

Hədsiz köklük, soyuq rütubətli məzəc, qatməni, isti quru məzəc həmin əlamətlərdəndir.

Soyuqluq və rütubət səbəbindən hamilə qala bilməyən qadınlara acı badam yağı və gənəgərçək yağı işlətmək xeyirdir.

Belə xəstələrin bədəninə çəşir kitrəsi, akasiya dərmanı, sənaməki və müşk dərmanının qatışıqı ilə sifraqlı etmək (təmizləmək) lazımdır.

Azərbaycan əsilli görkəmli türk yazıçısı, siyasətçi və dövlət xadimi Səməd Ağaoğlu (1909-1982) çağdaş Türkiyədə memuar ədəbiyyatın görkəmli nümayəndələrindən biri kimi tanınır. Onun oxuculara təqdim olunan "Atamın dostları" kitabında atası, XX əsrin ilk onilliklərində Azərbaycanın və Türkiyənin fikir həyatında müstəsna xidmətlər göstərmiş Əhməd Ağaoğlunun (1869-1939) türkçülük hərəkatında, sənət və siyasət aləmində, yeni Türkiyənin qurulması uğrunda mübarizədə çiyin-çiyinə addımladığı bir sıra görkəmli şəxsiyyətlərin portretləri yaradılıb. Müəllifin ad çəkmədən son dərəcə səciyyəvi cizgilərlə rəsm etdiyi bu portretlər özlərinin, eləcə də Əhməd Ağaoğlunun həyatının, mübarizə və ideallarının bir sıra xüsusiyyət və keyfiyyətlərini aşkara çıxarır.

Səməd AĞAOĞLU

(Əvvəli ötən sayımızda)

Tarixi bir həqiqəti etiraf etmək lazım gəlir.

Bəlkə də mürşüdü belə düşünməsi, belə hərəkət etməsi sayəsindədir ki, İttihad və Tərəqqi dövrü elm, sənət, düşüncə baxımından yüksək qiymət almaq haqqı qazanmışdır. Sonrakı dövrlərin heç biri elmə, sənətə, düşüncəyə layiq olduğu yeri verməmişdi. Fikirləri, qənaətləri ilə İttihad və Tərəqqinin düşməni sayılan şairlər, filosoflar, yazarlar mürşüdü və rəhbərlik etdiyi "Yeni Məcmua"nın ətrafında toplanmağa başlamışdılar. Onun yanında əmin və səmimiyyətin hakim olduğu sığınacaq yeri tapmışdılar. Gənc istedadlar açdığı qapıdan şöhrət dünyasına keçirdilər. Şeirə də əruzdan hecaya atlanmış, səhnədə orta oyunundan həqiqi teatra keçid, tarixdə Osmanlıdan öncə türk millətinin varlığını qəbulu, dində Quranın türkçüyə tərcüməsi, batil etiqadlarla mücadilə, islahat hərəkatları – bütün bunlar hamısı onun rəhbərliyi altında gerçəkləşdi. Dövrünün ən böyük, ən əzəmətli siyasi şəxsiyyətləri mürşüdü görəkən kiçik bir uşaq kimi əllərini öpürdülər. Öpdüklərini də hər kəsə göstərməyə çalışdılar.

Bəlkə yenə də mürşüdü elə düşünməsi, elə hərəkət etməsi nəticəsində İttihad və Tərəqqi zamanında gerçəkləşdirilən ictimai həmlələrin şərafəti siyasət adamları öz adlarına çıxmaq cəsarəti göstərmədilər. Nəticədə bütün bunlar bir dövrün, bir partiyanın əsəri olaraq qaldı.

Maltadan sərbəst buraxılan kimi birbaşa Ankaraya gəldi. Ankara milli həsiyyət düşüncəsinə sayğı nümunəsi kimi siyasi rəqibləri sayılacaq ittihadçılar əsirlikdən qurtarmışdı. Amma bununla belə onlara ürəksiz, çəkinən, inamsız münasibət sərgiləyirdi. Anadoluya keçən digər ittihadçılar kimi mürşüdə də gülər üz göstərmədilər. Doğulduğu yerə - Diyarbəkire gedib orada yaşamasını tövsiyə etdilər. Milliyətçilik, Qərb dünyası, mühafizəkar və mütarəqqi cəmiyyət ideyalarının beyninin dərinliklərində bir-birindən mühbəm, lakin olduqca cəlbədiç qavrayışlar halında baş qaldırıldığı bir vaxtda yenidən bu orta çağ şəhərinə döndürdü. Amma adı artıq bütün Türk dünyasında tanınan alim kimi döndürdü. Bu dönüş həyatında yeni bir mərhələnin başlanğıcına çevrildi. Diyarbəkir və ətrafı şeyxlər, xocalar, dərəbəylər diyarı idi.

Atamın dostları

O da bu şeyxlərin, hətta dərəbəylərin arasına həqiqi şeyx kimi üstündə bardaş qurub əyləşəcəyi dəri parçasını ata bilirdi. Lakin ortalığa sərdiyi sadəcə ceyran dərisi deyil, bir məcmuə olacaqdı! Doğma şəhərindəki yeganə daş basma mətbəəsində çıxarılan əl içi boyda, həqiqətən də, adına uyğun bir nəşr - "Kiçik Məcmua"! O, məcmuəsinin səhifələrində artıq süquta uğramış Osmanlı imperatorluğunun yerində, qurulması tarixin hökmünə çevrilən yeni Türk Dövlətinin ideya əsaslarını cəsarətlə işləyib hazırlıyacaqdı. Başladığı işdə müvəffəq olmaq üçün bir vaxtlar İttihad və Tərəqqi partiyasının rəhbərlərinə münasibətdə nümayiş etdirdiyi səmimiyyəti təkrar ortaya qoymaqdan çəkinməyəcəkdi. Milli Mücadilənin rəhbərlərini birər qəhrəman kimi qəbul və elan etdikdən sonra əsl vəzifəsinin başına keçə bildi.

Burada bir nöqtəyə işarət etmək yerinə düşər.

Mürşüd türk millətinin hər zaman qəhrəmanlara heyran kəsildiyinə, qəhrəmanların ətrafında birləşib onların bir sözü ilə dünyanın fəthinə qoşduğuna, əsrlər boyu bütün türk tarixinin aşağı-yuxarı bu şəkildə davam etdiyinə səmimi-qəlbədən inanırdı. İkinci Məşrutə inqilabından sonra imperatorluğu ancaq bir nəfər xilas edə bilirdi. Elə isə Ənvər Paşa mütləq bir qəhrəman olmalı idi. Mürşüd tərəddüd hissi keçirmədən onu düşündüyü qəhrəman kimi tərənnüm etdi. Amma imperatorluq çökdü. İndi türk milləti yeni, başqa bir qəhrəmana möhtacdır. Həmin yeni qəhrəman Mustafa Kamal olacaqdı! Ənvər Paşanın şərafinə yazdığı şeirləri Mustafa Kamal üçün də kiçik dəyişikliklərlə eynən təkrarladı. Özü isə əvvəlki qaydası ilə bir dövlət, cəmiyyət və fərd olaraq türk millətini Qərb mədəniyyəti səviyyəsinə

yüksəltmək üçün tapılması, gədimləsi lazım olan yolları göstərəcəkdirdi. Diyarbəkirdə daşbasma üsulu ilə çıxardığı kiçik məcmuənin əsas məqsədi, qayəsi bu idi. Məcmuəni tədqiq edin: latın hərflərindəki soyadlarına qədər, dövlət anlayışından türk dilinin sadələşdirilməsinə qədər sonradan Atatürkün ardıcıl həyata keçirəcəyi bütün ictimai inqilabların nəzəri müddəalarını məqalələr halında onun səhifələrində tapa bilərsiniz. Mürşüd bu işi görəkən bilikli şəkildə "islam ümmətindən, türk millətindən, Qərb mədəniyyətindən olmaq" düsturunun "islam ümmətindən olmaq" qismini bir qədər arxa plana sıxışdırırdı. Bu yolla da əsas diqqəti türk qövmünün islamdan əvvəlki tarixinə yönəltməklə Xilafətin artıq türk millətinin müsəlman dünyası üçün əhəmiyyətini, mənasını tədricən anlayan, dəyərləndirən bir müəssisə halına gəlməsi fikrini mübhəm şəkildə ortaya atmışdı.

O, irəli sürdüyü müddəaların milli dayaqlarını axtarıb tapmaq üçün lazım gəlirdi təqdirdə fikir və təlqinlərində əski türk tarixini qismən təfsir etməkdən də çəkinmədi. Lakin belə yanaşma tərz qətiyyətlə, heç bir halda elmi qüsur sayıla bilməz. Milliyətçilik hissini oyandırmaq, türkü bütün zəruri şərtləri ilə həqiqi millət halında göstərmək üçün o da XVIII əsr alman mütəfəkkirlərinin əl atdığı üsullardan yararlanmağı məqbul sayırdı. Çünki məlumdur ki, bir sıra alman müəlliflər Napoleon istilalarının qarşısında xalqda milli şüur oyatmaq qayəsi ilə German tarixini təhrif etməkdən çəkinməmişdilər. "Kiçik Məcmua"nın yazıları Ankaranın, İstanbulun qəzet və dərgilərinin bəzilərində eyni ilə çap olunurdu. Məqalələrin təsiri bu yolla məmləkətin ziyalı insanları mühitində yayılırdı.

Milli Mücadilə qələbə ilə başa çatdı. Artıq ittihadçılardan çəkinmək üçün elə bir əsaslı səbəb qalmamışdı. Bir çoxları kimi mürşüdü də Ankarada vəzifəyə dəvət etdilər. Maarif nazirliyində qurulan, üzvləri arasında Ağaoğlu Əhməd, Şamil Rifat kimi köhnə dostları olan Təlim və Tərbiyə Heyəti rəisliyini ona tapşırırdılar. "Hakimiyyəti-Milliyə" qəzetinin sütunları da qarşısında açıldı. Bu sütunlarda "Kiçik Məcmua"də ümumi şəkildə bəhs etdiyi mövzuları bir az daha genişləndirməyə başladı. İndi "Türk dövlətinin əsaslarını nə təşkil etməlidir?" məsələsi ətrafında fikirlərini bölüşürdü. Amma qərribə bir təzadlı vəziyyət yaranmışdı: mövzu ilə bağlı ortaliğa atdığı fikirlərin tam

Özündə qərribə, yaşı ilə əsla uyuşmayan maddi və mənəvi yorğunluq hiss edirdi. Bəzən günlərlə sürən şiddətli baş ağrılarından gözlərini açma bilmirdi. Əvvəllər də çox hərəkətli deyildi. Amma indi sadəcə hərəkətsiz deyil, halsız görünürdü. Danışmağa başlayanda həmişə durmadan tər töküürdü. Onu belə vəziyyətdə görənlər adı alməmə səslənən həmin məşhur adam olduğuna heç cür inanmaq istəmirdilər. Bir vaxtlar ağzını açanda qarşısındakılar dodaqlarından dadlı bir səsin ifadəsi və vaiz inandırıcılığı ilə tökülən müdrik sözlərin cazibəsinə qapılıb saatlar boyu dinləməkdən usanmazdılar. Amma bu dəfə səsi boğuc çıxırdı. Fikirlərini zaman-zaman pərişanlığa varacaq dalğınlıqla, çətinlik çəkkə-çəkkə anladığı bildirirdi. Atatürk mürşüdü şərafinə verdiyi bir çay süfrəsindən qalxdıqları zaman "Bütün o əsərləri, məqalələri yazan həqiqətənmi bu adamdır?" - deyə təəccüblə soruşmuşdu.

Nə baş verirdi? Mürşüdü ruhunda, beynində ciddi bir dəyişikliyi meydana çıxarmışdı? Əslinə baxanda, hələ gənccdi. Qocaman bir məmləkətin fikir aləmində yarım peyğəmbər mərtəbəsinə yüksəlmiş bu adam hələ heç əlli yaşına da çatmamışdı.

Ətrafındakı insanlar, dostları, tələbələri ondakı dəyişikliyin səbəblərini araşdırdıqları zaman mürşüd özü gizli həqiqəti bütün çıpaqlığı ilə görürdü. Bəzən gözlərini qapayıb ilk gənclik illərinin bir gecəsinə xatırlayırdı. Diyarbəkirdəki evlərində, yataq otağında çarparısında bardaş qurub oturmuşdu. Özündə, yanında, arxasında kitablar, kağızlar, qələmlər səpələnmişdi. Neft lampasının solğun işığı ilə aydınlaşan üzü xəfifcə saralmışdı. Dərin kədər hissi bütün varlığına hopmuşdu. Onu iztirabların ən qorxuncu - ətrafında heç bir mənəvi dəyərini qalmadığını görməkdən doğan əzab və işgəncələr sarmış, pəncələri altına almışdı. Böyük millətinin haqsız yerə məruz qaldığı basqılardan, gerilik havasından köklənmiş həyatdan, içində çalpaladığı cəhalətdən qurtarmaq üçün birinci və ən mühüm şərtin istibdad üsuli-idarəsinin devrilməsi olduğuna bütün varlığı ilə inanmışdı. Lakin bu işin öhdəsindən gələcək qüvvəni nə özü, nə də ətrafında görürdü. Əlini yavaş-yavaş yastığı altına uzatdı. Oradan çıxardığı tapançanın lüləsini gicgahına dayayıb tətbiq etdi.

O zaman beyninə girib həmişəlik orada qalan qurşun indi, aradan otuz il keçəndən sonra onu öldürürdü. Lakin o intihar daqiqəsindən indiki fəci baş ağrılarına qədər keçən müddət və bütün həyatı əslində tətbiq etdiyi anda görməyə başladığı rüyadan başqa bir şey deyildi.

Mürşüd halsızlığı ilə bağlı özünün bildiyi həqiqəti bir dəfə də olsun dilə gətirib söyləmədi. Doktorlar xəstəliyinin mahiyyətini anladığı zaman isə iş işdən keçmişdi. Bir sabah İstanbulda, fransız xəstəxanasının kiçik bir otağında, kim bilir, bəlkə də xəyalında Diyarbəkirdəki o məşum gecəni canlandıraraq dünyaya gözlərini əbədlilik yumdu. İstanbul xalqı Şeyxül-islam Yəhya Əfəndidən sonra heç bir tabutu arxasında onun cənazə günündəki qədər əzəmətli səssizliklə yürüməmişdi...

Davamı gələn sayımızda

Tərcümə edən:
Vilayət QULİYEV, professor

XVIII əsrin birinci yarısı – Səfəvilər sülaləsinin son dövrü və Nadir Şah Əfşar imperiyasının mövcud olduğu qısa müddət Azərbaycan tarixinin ən gərgin və maraqlı dövrlərindən biridir. Bu da təsadüfi deyil ki, həmin dövrdə yazılı və şifahi ədəbiyyat, xəttatlıq, miniatür sənəti inkişaf edib, baş verən hadisələri əks etdirən salnamələr qələmə alınıb. Nadir Şahın münsisi Mirzə Mehdi xan Astrabadi məhz həmin dövrün ən etibarlı salnaməçisi sayılır. Onun mətbuatda tam şəkildə ilk dəfə işıq üzü görəcək tarixi sənədlər toplusundan ibarət “İnşa” əsərini qəzetimizin oxucularına təqdim edirik.

(Əvvəli ötən saylarımızda)

Öz mal-mülkündən bəzisinin vəqfnaməsi

Saysız-hesabsız şükürlər və misilsiz həmdlər olsun ənamlar tarlasını vəqf etmiş o Cənab Rəbbüləbba ki, əzəmət aləminin şəriksiz sahibidir və Onun qüdrətinin pak mələkut mələklərinin mülkü bir ziyarətəgahdır ki, orada Öküz [bürcü] boynuna Məcərrənin boyunduruğu bağlanmış bir inəkdir və Göyərçinlər bürcünün ulduzları Onun şövq havasında qanad çalır və dolaylı vəziyyətdə düşmüş Sünbül Onun fələk dairəsindəki tarlada yaratdığı bir başqadır və iki dünyada hasil olunmuş mal-mülk Onun sərvət yolu ilə rahat irəliləmək üçün bir səfər tədarüküdür və Yer kürəsi Onun ucsuz-bucaqsız ərazisində bahar çayından su içən bir torpaq parçasıdır və çərxifələk Onun bərəkət tarlasında əlində hilalvari oraq tutub boynunu əymiş bir əkinçidir və bütün dünya malı Onun əlində və iqtidarındadır və imkan aləminin altı cəhətində altıdanglıq əmlak Onun ixtiyarındadır və torpağın sinəsindəki düyü toxumuna yağışdan bəhrələnmək boy atmaq kimi fitri istedadı və sədəfin içindəki inci dənəsinə böyümək qabiliyyətini verən Odur və peyğəmbərlə rəsulların sinələri ərazisində hədsiz-hüduzsuz bilmləri yerləşdirməyi və övlialarla hədirlərin qəlbləri cədvəlində mərifət suları üçün yollar açmağı buyuran Odur. Dünya tarlasını bina etməkdə əsl məqsəd pak zat məhsulunu yığmaqdır və ölü torpağı diriltməyin ən vacib səbəbi işıqsızca və tayı-bərəbəri olmayan bir inci yetişdirməkdir. Ən gözəl salavatlar Onun elçisinin ailəsinə və əshablarına olsun ki, Cəfərabaddın cəfəri əhalisinə bir rəhbərdir və səmanın su dəyirmanı olan bahar bulutundan onların Mustafa dinli bağlarına dirilik suyunu səpmişdir. Şəriətə itaət edən Əbdabad, imanla rahat yaşayan Qadirabad və inayətin şamil olduğu Nüzhetabad bu dünyada sanki cənnət bağlarıdır. Heç kim üçün məxfi deyil ki, yer üzündə yaxşılıq ağacını əkməyin səmərəsi xeyir gətirən meyvələrdir və axirətin tarlası olan dünya ziyarətəgahında düzgünlük toxumunu səpmək biçin vaxtı nicat barının əldə edilməsinə səbəb olur və bunu əsas tutaraq şəriət baxımından səhih olan həmin vəqfi təsis etdim.

Astrabaddan bir şəxsin itirdiyinə və hökmdarın onu tapacağını vəd etməsinə şahid olma

Ehtiyac yolu ilə piyada yeriyən və əziyyət vadisində ayaqları qabar olmuş Məhəmməd Mehdi şəhadət lövhəsində bunları yazır. Söz-söhbətin hər tərəfdən qızıxdığı günlərin bir günündə kəhər atın əhvalatı keçib onu bu dastanın mənzil başına gətirdi ki, həzrət müstəşhədin tezqaçan və löhrəm yerləşli madyanını ki, igidlik meydanında bu bərqvuran ayaqlıya cəldlikdə çatan olmazdı və sübh səbə yeli bahar fəslində çəməndə əsəndə bənövşə kimi boz rəngli atda və yasəmən kimi səmənd atda və rəna güli

günəşinin yolunu kəsə bilməzdi. Günəşin qalxmağı ilə sakinlərin məhəllələrinə qılinc və qalxanla çıxan işıqlı sübhün Baba Sadiqi onun qorxusundan nəfəs çəkə bilməzdi. Onun ədalət təbilləri qanuni avazlarını ucaldanda şər nağaraçaları şeypurun həsrət iniltisindən başqa bir səs sala bilməzdi. “Beləcə Allah onlara əməllərinin yalnız həsrətdən ibarət olduğunu göstərər”. Onun səsinə eşidən itaətsiz fitnəkarlar nəfəslərini düyünləyirdilər. Odun içində nalı qızdıran fəsadçı

“Şübhəsiz ki, bunda qəlb (bəsirət) səhibi, yaxud qulaq asan kimsə üçün öyüd-nəsihət vardır”. Şəhadət yerinin üstündə bitən ot ayaq altı qalmazdı ki, torpaq göyərsin. “Həqiqəti bilə-bilə gizlədirlər”. Kəlləbişirənlər də havayı və xam xəyalları öz kəllələrinə salmazdılar ki, fitnə maddəsi bişə bilsin. “Artıq haqq zahir, onların gördükləri iş isə batil oldu”. Pəhləvanlıq rəmzi olan quş lələyini papaqlarının kənarına bağlayan lotu-potular o zamanlar öz başlarına qapaz vurardılar.

Onun əhdində üsyançılar belə, güldən ağır söz deyə bilməzdilər və onun zamanında sərvin xıslıtsından artıq kimsə səsinə ucaltmazdı. Əcaib şeylərə söykənən bu əmr çaxan ildırım bənd etmək və ya saçan ətri kəməndlə tutmaq və ya əsən sübh yelini evdə həbs etmək və ya ucan quşu yuvada saxlamaq kimi yerinə yetirilməsi mümkün olmayan bir əmr idi. O küləkayaq çağağın at hansı səbəbə görə səbə və şimal yeli ilə həmrəh olub cənab müstəşhədə qarşı vəfasızlıq yolunu seçib ölçmüşdü. O fərasət atının çapanı və uzaqgörənlik meydanının çevik süvarisi və yüksək rütbə sahibi buyurdular ki, o tezqaçan madyanı tapmaq bizim öhdəmizdədir və “Sizə vəd edilən, şübhəsiz ki, gələcəkdir” sözüünə müvafiq olaraq onun özünü ya da onun əvəzini verməklə bərəət qazanaram. Sözügedən çağağın cilovu və vəd olunmuş löhrəmin yüyəni ənam tövləsindən “Bu, vəd verilmiş gün baş verəcək” sözüünə müvafiq olaraq onların təmənna əllərinə çatacaq və beləliklə məram mərhələsindən keçib muradına yetişəcəkdir.

Mazandaran vəzirli Hacı Yusif bəyə yazılmışdır

Nə qədər ki, qurd rahat yaşamaqdır, o əzimiz əzab-əziyyət içində qalacaqdır. Sevimli dostumuz Yusifin bəzə özüünə ədəbbilən və lütf ilə mərhəmətdən qaynaqlanan qələmlə yazdığı ikrahla dolu məktubunda şikayətini bildirib buyurur ki, bu vilayətin əzizləri qədərbilməzlik qapılarının fətəhi və unutqanlıq yolunun yazıq yolçuları olub məhəbbət diyarında öz sevgililərini heç vaxt əzizlər arasında salmayıblar. Əgər elodirsə, onda bəndə də onların sevgi ilə dolu məktublarda və təşviqedici səhifələrin bu vilayətin həm namərd, həm də şərafətli sakinlərinin diqqətinə yetişdiyi bir müddətdə bu təbəqənin üzvlərindən biri sayılmalı və adı iltifat üslublu qələmin yazdığı adsızlar sırasına düşməlidir. Bununla belə, dəyərlə məktubun çatdığı vaxtdan sonra, onun kəlmələrinin qırışlarındakı xeyirxahlıq və ifadələrinin kökündəki nəzakət möhtərəm yazanın qələmi ilə aydın şəkildə bəyan olunsada, mərhəmət gözə dəymədi. Xatırlatmanın bərəkətə əngəl olması məlumdur, amma adlı-sanlı dostlar tərəfindən deyilən kobud sözün də məqsədi sənə bir yadigar qoymaqdır. “Yusifin ətrini alıram” sözüünə müvafiq olaraq dostun burnuna bir məhəbbət qoxusu bəxş edilmiş və canın dumanlı havası ilə köynəyin yaxası ətilənmiş oldu. Bundan sonra o unutqanlıq adətini tərk edib “Ya Yusif, sən bu işi açıb ağartma” ifadəsini əsas tutaraq həmişə məhəbbət yoluna üstünlük veriləcəkdir.

Mirzə Mehdi xan Astrabadi və onun “İnşa” əsəri

kimi ala rəngli (əbləq) atda və qırmızı qızılqul kimi soyuqanlı və diribaşlı atda onda olan o rənavari bir şirinlik görünməmişdi, tövlədən Leyli kimi izi-tozu itmiş və əsər-ələməti qalmamışdı. Bu hadisə, həqiqətən, ədalətli bir dövlət başçısının vaxtında baş vermişdi ki, onun ədaləti özündə “Əgər Allah onların rahat və firavan ömür sürmələrini istəsə, onlara səxavətli bir hökmdar göndərə” sözüünə əks etdirirdi və onun günəş kimi işıq saçan parlaqlığı və zərrəpərvər şəfəqi xoş günün aydınlığını bütün xorasanlıların və xüsusilə Astrabad əhlinin əhvalına işıq kimi salardı. Onun siyasətinin darğası kirpiklər gözü qoruduğu kimi hər zaman xalqın evinin keşiyində durardı və onun həssas döyünən ürəyinin ordu başçısı bir anlıq belə zəiflərin bəxtini hiyf etməkdə ara verməzdi. Qara geyinən Ayın pəhləvanı fələyin bazarında heç vaxt onun

nalbəndlər həmin nallarla öz sinələrini dağlamaqdan başqa bir çarə tapa bilməzdilər. “Alınlarına, böyürlərinə və kürəklərinə dağ basılacaqdır”. Çinarın budağı elə qırlardı ki, qəddini düzəldə bilməzdi. “Şübhəsiz ki, bunda (Allahdan) qorxan kimsələr üçün bir ibrət vardır”. Qızlar kişilərin səsinə kəsə bilməzdilər. “Həqiqətən, bunda ağıl sahibləri üçün əlamətlər vardır”. Bulaq başı əhlindən birisi fitnə salmaq istəyəndə gözlərindən su axırdı. “Bu, onlara vəd olunmuş həmin qiymət günüdür”. Körpünün daşından yolsuzluq səsinə eşidəndə dərillərini dəbbaqlara göndərirdi. “Bilin ki, Şeytanın firqəsi – məhz onlar ziyana uğrayanlardır”. Onun ədalət diyarında bahaçılıq kəsasını fələk qanla doldurardı. “Onların gözlərinin yaşla dolduğunu görürsən”. Onun hökmdarlığı dövründə cavanlar ayaqlarını pis əməlləri tərk etməyə yönləndirildilər.

“Onlar əslində səfehdirilər, lakin bunu bilməzlər”. Həzrət Adəmlə boş-boş söhbətlər edən cavanlar o çağlarda gizli pərdə arxasında oturdular. “Yer üzündə fitnə-fəsad törədənlər ziyana uğrayanlardır”. Hər hiyləgər tufəngin təyi kimi bir guşənişindir və tufəngin lüləsi qızdırılmış mil kimi onun gözüünə girsin! Avam camaatın başı cəncələ düşmüşdü, cahillərin ayaqları qundağın fitili kimi ətəyə bürünmüşdü, tufəngdən bir səs çıxanda sanki hülqumlarına qurğuşun tökülərdi. İti buyuzları ilə vurmaq istəyəni boyundan asardılar. Güllənin içi boşalmış, barıtın səsi çıxmaz və çaxmaq daşa dəyməzdi. Qovu quru halda saxlamazdılar ki, şərərin şərindən alıxmasın. Pəhləvanlar tufənglərini uzaq yerə atdıqlarına görə uzaqvuran (uzağaatan) adını almışdılar. Həriflər tapançanın adını çəkəndə üzləri tapançadan da çox göyərədi.

¹ *Kitabün la reybə fihī – içində şübhəsi olmayan kitab – Qurani-kərim.*

Bu bürcə Qız bürcü də deyərler. Dang – əmlakın altıda bir hissəsi.

Bəqərə. 167

Tövbə. 35

Naziət. 26

Taha. 54

Məaric. 44

Mücadələ. 19

Maidə. 83

Qaf. 37

Bəqərə. 146

Əraf. 118

Bəqərə. 27

Ənam. 134

Yusif. 94

Yusif. 29

(Davamı gələn sayımızda)

Azərbaycan xalqının şərəfli və ləyaqətli tarixi yol keçdiyini heç kəs inkar edə bilməz. Xüsusi-lə də Şah İsmayıl Xətəinin qurduğu nəhəng dövlətin ümumdünya tarixinə və mədəniyyətinə verdiyi töhfələr bu gün də öz dəyərini itirməyib. Azərbaycan dilini dövrün elitar təbəqəsinin həyat və yaşam normasına çevirən bu böyük hökmdarın yürütdüyü daxili və xarici siyasətlə dərinədən tanış olduqca onun zamanı nə qədər qabaqladığına heyrət edirsən. Onun insanpərvərlik və humanizmə söykənən, Şərqə və Qərbə inteqrasiyaya hesablanmış siyasi idarəçilik metodunu sonrakı hökmdarlar da ustalıqla davam etdirmişlər. Səfəvilər, Əfşarlar, Qacarlar... Təbii ki, bu hökmdarların siyasi mübarizəsini, dövlətçilik prinsiplərini, idarəçilik metodlarını zamanında qələmə alıb salnamələşdirən tarixçilər, katiblər, münşilər olmasaydı, bu gün həqiqəti yalandan, tarixi gerçəkliyi əfsanədən ayırmaq çox çətin olardı. Onlar, görünür, tarixi proseslərin gələcəkdə hansı məcraya doğru gedəcəyini qabaqcadan hiss etdiklərindən, böyük hadisələri gününə, ayına, bəzən saatına qədər dəqiq qeyd etməyə çalışıblar. Belə tarixçilərdən biri də Mirzə Məhəmməd Mehdi xan Astrabadi olub. Bir neçə Səfəvi hökmdarının, sonra Nadir şahın yanında münşi vəzifəsində çalışan bu tarixçinin "Cahanqoşayə-Nadiri", "Münşəat", "Sənglax" və digər əsərləri ən ciddi tarixi mənbələrdən sayılmaqdadır. Çox təəssüf ki, bu gün Azərbaycan oxucusu bu şəxsin yazdıqlarından bir tarixi mənbə kimi geniş surətdə bəhrələnsə də, onun özü haqqında demək olar ki, heç nə bilmir. Biz bu boşluğu nəzərə alaraq, Mirzə Məhəmməd Mehdi xan Astrabadi haqqında oxuculara məlumat vermək qərarına gəldik. Bəri başdan qeyd edək ki, yazını hazırlayanda daha çox farsdilli mənbələrdən istifadə etmişik.

... Mirzə Məhəmməd Mehdi xan Məhəmmədnəsir Astrabadi adlı bir şəxsin oğlu olub. Əfşar dövrünün görkəmli elmi və ədəbi şəxsiyyətlərindən biri olan Mirzə Məhəmməd Mehdi Astrabadi öz istedadı hesabına məmləkət münşisi məqamına yüksəlmiş və zamanının hadisələri barədə tarix yazmaq ədəbiyyət qazanmışdır. O, yüksək yazıçılıq istedadına malik olmuş və bu sahədə son dərəcə böyük uğur qazanmışdır. Onun münşatları ilə tanış olarkən yumor və satira hissi baxımından dövrünün adlı-sanlı ədəbiyyat və söz ustalarını kölgədə qoyduğunu görürük. Bundan əlavə, o, öz mədəniyyəti, əxlaqı ilə də əsrdəşlərindən fərqlənib. Mirzə Mehdi xan Nadir şah kimi bir şəxsin müşaviri, müşayiətçisi, həmsöhbəti və xidmətçisi olub. Bu universal zəka sahibi təvazökar, ehtiyatlı söz deyən, geniş və xariqülədə biliyə malik şəxs olub. Fitnə və narazılığın son dərəcə yüksəldiyi, maraqlı hadisələrin bir-birini izlədiyi dövrdə sağlam və şərəfli bir həyat sürüb, ata-babasından qalan məmləkətə layiqincə xidmət göstərmiş.

Mirzə Məhəmməd Mehdi Astrabadi yüksək zövq və şairlik istedadına da malik olub. O, istedadlı qələm sahibi kimi ilhamlı və dərin məzmunlu şeirlər yazmış və yeri gəldikcə ayrı-ayrı əsərlərində onlardan istifadə edib. M.M.Astrabadi mükəmməl və monumental nəsr əsərlərini onların məzmununu ilə səsleşən incə beytlərlə bəzəmişdir. O, şeirlərinə "Kövkəb" imzasını qoyurdu.

Düşüncə sahiblərinin əksəriyyəti və hətta onu tənqid edənlər də Nadir şahın katibi Mirzə Mehdi xan Astrabadidən başqa heç kəsə "Kövkəb" təxəllüsü ilə şeir yazmadığını bildirirlər. Bütün bu cəhətlər onun statusunu yüksəltmiş və tədricən onu Əfşariyyə xanədanının qüdrətli hökmdarının divan işlərinin yerinə yetirilməsində bir növ şərikə çevirmişdir.

Əfşarlar dövründə Mirzə Məhəmməd Mehdi xan Astrabadinin Səfəvilərin yüz əlliillik paytaxtı olan İsfahana şəhərinə cəzb və cəlb olunmasında heç bir qəribəlik olmamışdır. Çünki balaca Mirzə Mehdi vaxtilə öz ata evindən çıxıb elm və ədəb öyrənmək üçün bu şəhərə gələndə güman eləməzdi ki, çətin və mürəkkəb yollar olduqca qısa müddətdə qət edə biləcək. Amma edə bildi. O, ilk gənclik çağlarında Şah Sultan Hüseyinin mürəkkəb və ziddiyyətli divan aparatında münasib bir mövqe tutub və şah sarayının yazıçı və katibləri arasında mütəbər məqama yüksəlmişdi.

Mirzə Mehdi xanın katibliyinin ilk çağları təzkirələrin və tarixi sənədlərin əksəriyyətində öz əksini tapıb. "Məxzən-ül İnşa"da onun sehirkar və qüdrətli qələmindən çıxmış çoxsaylı məktublar yer alıb. Mirzənin Şah Sultan Hüseyinin (1105/1694-1135/1722) və onun oğlu II Təhmasibin (1135/1722-1144/1732) hökumətində yazdığı məktubları aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- 1 İkinci Şah Təhmasibin qarışıqbaşı Səfiqulu bəyin adına göndərilmiş məktub
- 2 Şah Təhmasib dövründə Mirzə Həsən üçün yazılmış məktub
- 3 Kövkəb təxəllüslü Mirzə Mehdi xanın bağbanbaşı haqqında yazdığı məktub.
- 4 Nadir səltənətindən əvvəl (Təhmasibqulu xan dövründə) yazılmış məktublar.

O zamankı şah fərmanının 3-cü bəndindən aydın olur ki, Şah Sultan Hüseyin Səfəvinin çiçəklənmə dövründə "bütün bağlara, imarətlərə, müllklərə və orada görülən işlərə", başqa sözlə desək, "səltənət müllklərinin rəyasəti" nə nəzarət Mirzə Mehdi xana həvalə edilmişdir. M.M.Astrabadinin münşəat nəsrinin kamillik və yetkinliyindən Nadir şahın qüdrətə çatdığı vaxtlarda, yəni 1140/1727-ci ildə onun təxminən 50 yaşında olduğu aydın olur. Bu dövrdə o, yetkin ağıla çatdı.

Azərbaycan hökmdarlarının katibi

Onun İsfahanda həyatının necə keçməsi barədə əlimizdə sənəd yoxdur. Rəvayətə görə, Səfəviyyə paytaxtında Şah Sultan Hüseyinin padşahlıq etdiyi dövrdə o, bu şəhərdə yaşayan Astrabad camaatının diqqətini cəlb etmiş, öz elmi, biliyi, bacarığı, xüsusilə də ədlaqi mükəmməlliyi, ictimai-siyasi hadisələrdən baş çıxarması hesabına İsfahanda yaşayan astrabadlı həmyerlilərinin ümumi nümayəndəsi olmuşdur.

"Məxzən-ül İnşa"da onun məktublarının əksəriyyəti toplanmışdır. Təzkirələrə və kitabxanalarda saxlanan kataloqlara əsasən Mirzə Mehdi xan Astrabadinin məktublarını aşağıdakı kimi şərh etmək olar:

- 1 "Dürrəyi-Nadiri". Əsər mürəkkəb və çətin dildə yazılıb, adlarla, təşbehlərlə, mübaligələrlə doludur. "Dürrət-Nadiri" hərbi yürüşlərin şərhinə, Nadir şah Əfşarın döyüşlərinə həsr edilmişdir. Müəllif bu əsərində öz dövrünün idarəçilik, mədəniyyət, iqtisadi və ictimai məsələlərinə qətiyyətlə toxunmamışdır. Əsərdə imza olmasa da, yazının səbki və üslubundan onun Mirzə Məhəmməd Mehdi xan Astrabadiyə məxsus olması aydın görünür.
- 2 "Cahanqoşayə-Nadiri". Bu kitab Nadir şah Əfşarın şahlıq dövründə baş verən hadisələr barədə ən dəqiq məlumatları özündə ehtiva edir. Əsər çox şirin və oxunaqlı bir dildə yazılmışdır. Bununla bərabər, Mirzə Mehdi xan öz təhlükəsizliyi üçün hadisələri tərsinə, ya eyhamla, ya da ikimənalı şəkildə danışır. Yalnız Nadir şahdan sonra hadisə və əhvalatların nisbətən açıq, aydın bir üslubda nəql edildiyini görürük.

3 "Məban-il-lügət". Türk dili qrammatikası haqqında yazılmış bir kitabdır və Mirzə Mehdi xan onu "Sənglax" kitabının müqəddiməsində vermişdir. "Sənglax" və "Məbəan-il-lügət" fərqli əsərlər deyil, əslində onlar bir-birini tamamlayır. Hər iki kitab elə bir kitabdır, onlar ərəb dili lüğətinə, coğrafiya və fars adlarına həsr edilmişdir. Başqa sözlə desək, o, bu əsərdə çətin ərəb və türk sözlərini, fars istilahlərini sadələşdirmişdir.

4 "Sənglax" ədəbi əsərdir. Şeyrlərin mürəkkəb lüğəvi mənasından və xüsusi səbki malik olan Əlişir Nəvainin əsərlərinin şərhindən bəhs edir. Bu kitab Nadir şahın ölümündən 13 il keçəndən sonra tamamlandıqca da, Nadir şahın sağlığında yazılmağa başlandıqından onun adına ithaf edilmişdir.

5 "Münşəat" Mirzə Məhəmməd Mehdi xan Astrabadinin məktublarının məcmuəsidir.

Belə ki, Nadir şah öldürüldəndən sonra Əfşarlar dövlətində aləm qarışıq, qardaş-qardaşa qənim kəsildi və bundan sonra şahın münşisinin də adı bir daha çəkilmədi, onu gördüm deyən olmadı. Bu şəxsin adının itib-batması və onun görünməz olması Mirzənin Nadir şahla yaxınlığının sonda böyük xətərə səbəb ola biləcəyi ehtimalı ilə bağlı idi. Çünki Nadir şahın gecə-gündüz həmsöhbəti, yol yoldaşı, munisi, səfiri, məmləkətin münşisi və tarixçisi olmuş bir insanın həyatı təhlükəsiz ola bilməzdi. Düşmənlərin və iddiaçıların qorxusundan çar-naçar ölkədən getməli olan Mirzə Məhəmməd Mehdi xan Astrabadinin son siyasi sığınacaq yeri Bağdad olub. O, burada gizlənmiş və xidmət etdiyi şəxsin ölümündən sonra ömrünün qalan iyirmi ilini naməlum şəraitdə və inzivada keçirmişdir. Deyilənə görə, öz fəteh və qüdrətli hamisindən sonra onun nə iş gördüyü, necə öldüyü və başının üstündə kimin ağıladığı heç kəsə bəlli deyil.

Tarixçi Əbdüllüseyin Nəvai "Nadir və onun yadigarı" əsərində (Tehran, 1368, s.173) onun bir övladına işarə etmiş və bir neçə qız nəvəsi olması barədə "Hədiqətüş-şüəra"dakı məlumatı diqqətə çatdırmışdır. Lakin bütün bu cəhdlərə baxmayaraq Mirzə Məhəmməd Mehdi xan Astrabadinin həyatı indiyədək təfəsilatı ilə yazılmamış və bu işə girişlərin fəaliyyətləri demək olar ki, nəticəsiz qalmışdır. 1294/1877-ci ildə Nəsrəddin şah Qacar müxtəlif əsərlərdə yaşamış "görməli üləmaların, adlı-sanlı mühəddislərin, yüksək məqamli müctəhidlərin, kərəm əhli olan ariflərin, hikmət sahibi olan şəxslərin, həqiqi münəccimlərin" həyatlarının öyrənilməsi və bu barədə kitab yazılması haqqında fərman vermiş və bu işin yerinə yetirilməsini Etizadəsəltənəyə tapşırılmışdır. O da öz növbəsində bütün İrantrafi vilayətlərə xəbər göndərərək, bu ölkəyə bağlı tanınmış şəxslər haqqında məlumatların şah sarayına çatdırılmasını xahiş etmişdir. Şahın bu fərmanı əsasında Astrabad hakimi də Mirzə Məhəmməd xanın həmyerlisi olan tanınmış alim Məhəmməd Saleh bin Məhəmməd Tağı Astrabadiyə bu işi tapşırmış və onun icrasını tələb etmişdir. Amma o da ortaya ciddi və yeni bir fakt qoya bilməmişdir.

Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra Mirzə Məhəmməd Mehdi xan Astrabadinin əsərlərinə maraq son dərəcə güclənmiş və onların bəzilərinin tərcümə edilməsi işi AMEA-nın Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun əməkdaşlarının planlarına daxil edilmişdir. Çünki bu əsərlər tariximiz, Azərbaycan dövlətçiliyinin ən mürəkkəb və mühüm dövrlərini işıqlandırır. Fikrimcə, belə bir salnamənin, tarixçinin ölkəmizdə tanınması, oxuculara təqdim edilməsinə öz milli kimliyimizi öyrənmək baxımından böyük ehtiyac var.

Rəna MƏMMƏDOVA,
tarix üzrə fəlsəfə doktoru

Səhla ASLAN

İşdən çıxıb evə gedirdim. Hava çox yaxşı idi. Payız olsa da, gündüzün yandırıcı şüaları çəkilmişdi. Axşam qaralığı ilə birgə gələn sərnilik qəlblərə bir rahatlıq da gətirirdi. Lakin camaatın işdən çıxan vaxtı olduğu üçün, avtobusdakı tünük havanın gözəlliyindən zövq almağa imkan vermiirdi. İşdəki gərginlikdən beynim hələ də uğuldayırdı. Bu dəqiqə evə tez çatmaq, bütün ələmdən təcrid olmaq, tam səssizlikdə dincəlməyi arzulayırdım. Ürəyimdə götür-qoy edirdim ki, Allah insanları yaradıb, sonra da təbiətlə üz-üzə qoyub ki, onunla ünsiyyətdə olsunlar. Yaxşısından istifadə eləsin, lap elə bu payızın gözəl günləri kimi, pisi ilə də mübarizə aparsın, lap elə bu səs-küyü kimi. Amma biz başibəlahi insanlar öz-özümüzü çətinə salmışıq. Hamı yıqışb gəlib bir yerə, şəhər deyilən yerdə elə hoqqalar yaratmışıq ki, hamısı səhhətimizə ziyandır. Bax, elə indi kaş olaydım uşağ ikən gördüyüm, qayalar arasından axan dağ çayının qırağında. Atam, o dağlar yadına düşdü. Doğma yerləri, doğma adamları, atamın üz cizgiləri ilə bir həmahənglik yaradan sakit təbiət lövhələrini düşündüm. Bu harmoniya məni kövrəltirdi, gözlərim yaşardı.

Qarşıda bir neçə yeniyetmə ağzlarını əyə-əyə bərkədən danışdılar. Ağladığını görməsənlər deyə, üzümü çevirdim və bir az da onlardan uzaqlaşdım. Zəhləm gedir bu tip insanlardan. Şəhərdə indi dəbdə olan ləhcə ilə danışmağa çalışırlar, lakin ilk cümlədə özələri ifşa edirlər, özü də elə adamların adlarını çəkir ki, heç onların mühafizəçilərinə, qulluqçularına salam verməyə belə, cürətləri çatmaz, elə danışır ki, guya bunlar axşama qədər onlarla çay içir, domino oynayır, telefonlaşırlar. Amma bir az diqqətsiz olsan, cibinə, çantana girəcəklər, ya da ki... Nə isə. Yaxşı ki, onlar arxada qaldılar və mən tutacaqdən bərk-bərk yapışb ətrafdakı təzə qonşulara nəzər saldım. Yanımdakı oturmaqda 55-60 yaşlı bir kişi oturmuşdu. Məni görən kimi yerindən qalxdı və oturmağı təklif etdi. Yaşlı kişinin yerini nəvəsi yaşda qıza verməsi ətrafdakilərə da, mənə də bir az yersiz göründü, qəti imtina etdim. Kişi yerində rahatlanıb qucağındakı çantaya sinəsinə sıxdı, yenidən gözü-nü yumub "yatdı". Ondan öndəki oturmaqda əyləşənlərdən birinin çox hüündür, qaragül dərisindən tikilmiş papağı vardı. Yəqin aşıq idi, mollaların papağı belə hüündür olmur. Arxadan enli kürəkləri, əzələli boynu görürdü. Şəhərdəki belə kişilərin çox bədab şəkildə qabağa çıxmış qarınları olur. Bir az əvvəl atamı yadıma salıb kövrəldiyimdən, bizim tərəflərin kişilərinə bənzətdiyim bu qocanın qarını təsəvvür etmək istədim. Bu gic maraq, əslində, stressdən qurtarmaq üçün özümü yayındırmaq cəhdi idi. Sezilməz şəkildə ayağımı sürüşdürüb bir az irəlilədim və qocaya nəzər saldım. Həddən artıq enli sıfətli, almacaq sümükləri çıxmış, enli çənəli, ağ lopa bığlı, qalın qaşlı 75-80 yaşlı kişi idi. Qarını yox, sinəsi qabağa çıxmışdı. Yəqin aşıqdır, kənddən bu gün gəlib, əlində də əsası var. Bir əli ilə tutacaqdən yapışmışdı.

O biri əli ilə əsasını yerə elə dayamışdı ki, avtobusun tutacağına etibar etmədiyi aydın idi. Hüündür boyuna, enli kürəklərinə uyğun nəhəng əlləri qartal caynağına bənzəyirdi. Mənə baxıb işarə etdi ki, əlimdəki qovluğu verim saxlasın. Vermədim, hansısa sənədlər idi, biri itsəydi batardım. Kişi eşitmədi, ya nə idisə, uzatdığı əli ilə qovluğu alıb qoydu dizlərinin üstünə. Narahat olsam da, etiraz edə bilmədim, görünür, bu qoca indiyə qədər sözünün çevrildiyinə adət eləməmişdi. Amma, deyəsən, heç şəhərə də adət eləməmişdi, çünki qovluğu saxlayanda dizi üstündəki portfeli sürüşüb yerə düşdü. Portfeli ayılıb götürəndə əsası sürüşdü. Nə isə, özünü düzəldib pəncərədən çölə baxmağa başladı. Hüündür binaların arasından şütüyüb keçən avtobusdan baxmaqla nə görə biləcəkdik? Onun əvəzinə mən danırmağa başladım. Bu qocaya bir məhrəmlik hiss edirdim. Ürəyimdə dua etdim ki, nə işi varsa, tez qurtarıb qayıtsın evinə, dağlara, çaylara, meşəyə tamaşa etsin. Sonra da öz fikirlərimə özümün gülməyim tutdu. Bu gün, nədənsə, çox danırım, qərribə şeylər fikirləşirəm...

Bayaq yerini mənə vermək istəyən kişi ayağa durdu. Balacaboy, tösbərək kişi idi. Belələrinə nənəm "porsuq" deyirdi. Avtobus dayananda o, "Balaxan" dedi. Kimisə çağırmaq kimi yox, sadəcə, nidasız, vurğusuz söz idi. Güman elədim ki, kişi normal adam deyilmiş, öz-özünə danışır, gəlib yanımızdan ötəndə yenə də "Balaxan" dedi. Əstəğfərullah! Gözlərini də yerə dikmişdi, normal adamlar belə eləyəndə nəsə gizli niyyətləri olur, baxışlarını gizlədirlər. Bu dəfə aşıq sandığım adam da ayağa durdu, orta qapıdan yerə düşdü. Maşallah, kişi qaya parçasına oxşayırdı, hamı dönüb ona baxırdı. Görəsən, hamı mənim kimi doğma yerləri üçün qaribşəmişdi, ya nə idi? Tösbərək kişi sürücünün yanındakı qapıdan düşdü. Sürücü bərkədən qışqırdı:

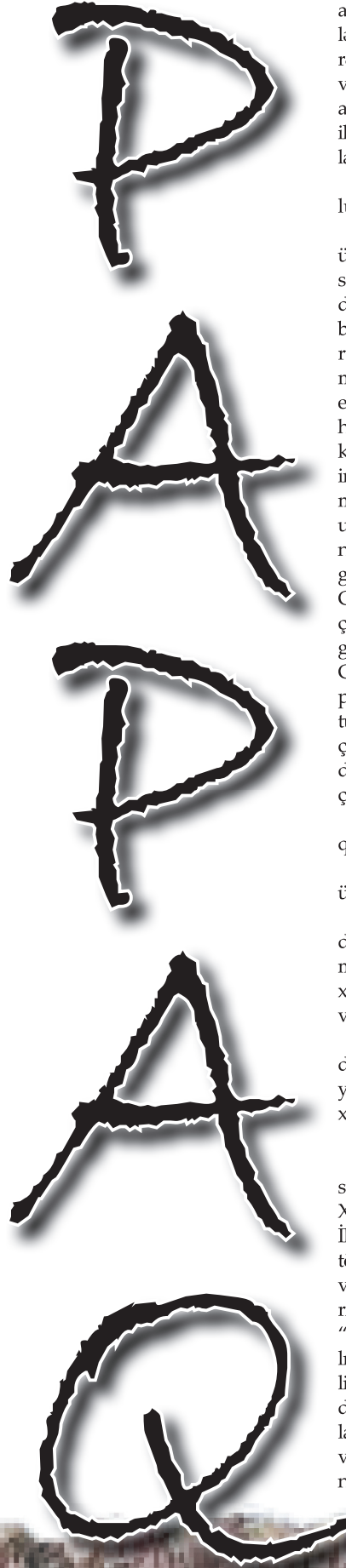
- Pulunu ver də! Əə, sənnənəm, şişpapaq!

Ürəyim qırıldı. İnanmaq istəmirəm ki, sürücü aşığı çağırır. Aşıq ləngərli addımlarla gedirdi, az qalırdım qışqıram ki, baba, tez uzaqlaş! Allaha yalvarırdım ki, o eşitməsin, çıxsın getsin. Kök kişi tez-tələsik gəlib onunla qoşalaşdı, nəsə dedi. Bildim ki, bir yerdəymişlər. Sürücü isə əl çəkənə oxşamırdı. Qapıda durub çölə bağırırdı:

- Sənnən deyiləm, karsan? Şup-pupapaq, gətir də iyirmi qəpiyi!

İlahi, cibimdə nə qədər pul varsa, verməyə hazırım, tək o qocanı sındırmasın bu tamahkar sürücü.

(hekayə)

Məgər görmür, kordur, ya gicdir, bilmir iş nə yerdədir? Mən uşaqlığımla dərk etdim ki, o porsuqabənzər kişi qiyməyib, təkə öz pulunu verib, qoca isə aldadıldığını bilsə də, indi bilmir neyləsin. Qayıdıb təzədən pul versə, gərək o porsuğun başını əzsən, yox, əgər verməsə də, sürücünü sürüyüb təpiyi altına salsın! Elə istərdim ki, o, bunların ikisini də eləsin! Necə qıyırlar bu alçaqlar, o cür təmiz adamı incidirlər?

- Ədə, hara gedirsən? Qayıt pulunu ver də!

Sürücü puldan ümidini kəsdiyi üçün pis-pis söyləşər söydü. Bütün səmişinlər donub qalmışdılar, mənədən başqa, yəqin ki, heç kəs işin əslini bilmir, bir-birindən nə baş verdiyini soruşurdu. Ürəyim ağzıma gəlirdi, ağlamaqdan özümü güclə saxlamışdım, nə edəcəyimi bilmirdim. Ürəyimdə Allaha yalvarırdım ki, nəsə olsun, elə olsun ki, məsələn, ayılıb görüm bunlar yuxu imiş. Təki, o qocanı söyməsənlər, aldatmasınlar, avtobusu sürsün bu qanmaz, uzaqlaşmaq, o porsuğun əl-qol ataraq nəyisə bərkədən qocaya danışmasını da görməyim. Halım pis idi, çox pis idi! Gözlərimi bərk-bərk sıxdım ki, belə alçaq səhnəni görməyim. Qəfil, ildırım gurultusuna oxşar səsdən diksindim. Gözümlü açanda gördüm ki, qoca o porsuğun pəncəyinin boynundan tutub sürüyür avtobusa sən. Əlindəki çəliyi qarıya elə çırpdı ki, hamı diksindi. Sürücü sansını udmuşdu. Qoca qan çanağına dönmüş gözüni ona zillədi:

- De görüm, küçük, bu sənə nə qədər pul verdi?

- İyirmi qəpik verdi, bir nəfər üçün, mən nə bilim siz iki nəfərsiniz?

- Ədə, sən belə dəqiq pulyıqan qoşduqsa? Onu düşəndə beşi pul vermir, görürəm. Bəlkə heç birinin yoxudur? Bu heç, bunun indi cəzasını verəcəyəm, bəs sən niyə söylürsən?

- Əmi, bağışla, sən Allah, hamı düşür gedir, mən də plan verməliyəm axı! Ağlım da dolaşbı day. Yoxundursa, gedərsən, neynək!

- Ədə, mən kasıbam?

Kişi bunu deyib qolaylandı. Ağacı sürücünün tutmasa da, sükana çırpıldı. Xırda pullar ətrafa, küçüyə səpələndi. İkinci zərbədə şüşələr qırıq-qırıq olub, töküldü. Özümdən asılı olmadan, sevincimdən titrəyirdim. Hamı qışqırır, mənə isə ləzzət verirdi bu səhnə! "Qəhrəman"ım şirə dönmüşdü, "qılnc"ını çalır, düşməni ot kimi biçir, dəli nərsə meydanı bürüyür. Uraaa! Bir də, bir də vur, qurbanın olum, qır bunları, sonra o biri pis adamların cəzasını ver! Sonra çıx get burdan, o dağ çayının üstündəki qayada sazını dilləndir: "Hoydu, dəlilərim, hoydu!"

Amma, yox! Qoca əl saxladı. Bir əlini döş cibinə atıb bir çəngə kağız pul çıxarıb sürücünün qabağına səpələdi. Bir də, bir də! Bir dəfə də əlini döşünə apardı, əlini çəkmədi. Ayaq üstə tərpanməz qalmış, rəngi ağappaq olmuşdu. Birdən tapıltılı ilə yerə yıxıldı. "Porsuq" sürücüyə qoşulub qaçdı. İlahi, hamı elə bildirdi ki, onlar qocanı xilas etmək üçün həkim dalınca qaçırlar. Amma mən bildirdim ki, onun əlindən salamat qurtardıqları üçün aradan çıxırlar.

Yüyürüb qocanın əlini döşündən çəkdim. Nəbzini tutdum. Kişi canını tapşırmışdı. Papağı bir kənara düşüb qalmışdı. Ağ saçları qansız sifəti ilə bir olmuşdu. Qışqırmaq istəyirdim, səsim çıxmırdı. Qaçanlar da qayıtdılar. Onun öldüyünü görən kimi, sürücü porsuqabənzər kişiye qışqırdı ki: - "Ürəyi xəstə adamı hara aparırsan? İndi kim ödəyəcək bu ziyanı?". Amma ikisi də qocanın pullarını yığışdırıb ciblərinə təpirdi. "Porsuq" dedi ki, gorbəgona nə qədər dedim, getmə festivala, qoca kişisən, baxmadı mənə, dedi, nə qədər xərcələsən pulu mənədən, amma mənə apar ora!

Camaat donquldandı, maşından düşüb dağılışırdı. Ətraf polislərlə dolmuşdu. Gözüm ayaqlar altında qalan papağa sataşdı. Birdən dilim açıldı:

- Ayaqlamayın aşığın papağını! Gəlin, qibləyə çevirək kişini! Müsəlman deyilsiniz?

"Papaq" sözünü eşidən sürücü o tərəfə baxdı, cumub çox pis bir söylüş söyərək onu təpiklə vurdu. Aşığın papağı göylə gedib yerə düşəndə gözlərim qaraldı...

Gözlərimi açanda başım üstüdə çoxlu adam gördüm. Üzümə su vurur, məni ayıltmağa çalışırdılar. Qalxıb telefonumu axtardım. Kimsə onu yerdən tapıb mənə uzatdı. "Qızın, qorxmusan, yaqın, meyitdən, keçib gedər!" - dedi. İndi yadıma düşdü başıma gələnələr.

- Aşıq necə oldu, ay camaat? Meyiti deyirəm, kim apardı onu?

- Necə olacaq, apardılar ölüxanaya, yarın ölümlün səbəbini müəyyən edəcəklər! Sən onu yaddan çıxart! Zəng elə, adamların gəlsin, aparsınlar səni evə!

- Onu siz öldürdünüz, qatillər! O ürəklə o, öz yerində hələ neçə il də yaşayardı! Həkimlər yazacaq infarktından öldü, bu "porsuq" da şahid duracaq! Bəs Allaha nə cavab verəcəksiniz?

Hamı başını bulayıb uzaqlaşdı. Mən gedib aşığın papağını yanından oturdum. Kişi nəvə-nəticəsini başına yığacaqdı. Vəsiyyətini edəcəkdə. Sonra da ayaqlarını uzadıb ata-babası kimi öləcəkdi! Burada isə, iki dənə dılgır onun ürəyini partlatdı! İndi xəstəxanada onun pəhləvan cüssəsini yanırırlar!

Ələcsiz halda hönkürürdüm. Bütün ələmi ürəyimdə lənətləyirdim. Halım pis idi! Çox pis idi! Kupe-rin "Sonuncu mögikan" əsərindəki gəncin ölümünü xatırlayırdım. Beynimdə gah o gənci xəncərlə vuran qatıl, gah da aşığın ürəyini partladan "porsuq" canlanırdı. Əsərdəki Bic Tülkünü öldürdülər, bəs bu Porsuğun cəzasını kim verəcək? Kim bilir, bəlkə hələ bir gedib kənddə onun dalınca lağla deyəcək də ki, iyirmi qəpiyinə qıymadı, onun badına getdi... İlahi! Özün belələrinin cəzasını ver! İlahi, sən Qiyamətin olmasaydı, Ədalət nə vaxt bərqərar olacaqdı? İndi isə halım çox pisdür! İlahi, mənə səbir ver! Hər şeyi sən ədalət məhkəmənin hökmünə tapşırıram!

Artıq çox gec idi. Yavaş-yavaş qətl yerindən uzaqlaşdım...

Xorxe Luis BORKES

**Marqaret Smit.
«İran mistikləri: Əttar»**

Almaniyada klassik İran ədəbiyyatı barədə, adətən onun Höteyə (başlıca keyfiyyəti hər hansı təsirə həssaslıqdır) təsirinə görə mülahizə yürüdürlər. İngiltərədə Fitsceraldın tərcümədən çox öz nəğməsi olan «Rübaiyyat» barədə fikir söyləyirlər; bununla belə, görünür, oxucu zövqünün bütövlüyünə xələl gətirməmək üçün, hər halda, heç olmasa, bir dəqiqəliyə tərcüməçini unutmaq, Xəyyamı xatırlamaq lazımdır. Hər hansı Qərb ölkəsində dərhal arxasınca bağları, dan yerlərini, bülbülləri, qızılgülləri, Ayı yada salan Hafiz adı – «İran poeziyası» sözünün ən dəqiq sinonimidir. Emerson 1876-cı ildə uzaqgörənliklə deyirdi ki, bir vaxt gələcək, Əttarın adı daha ucadan səslənəcək...

Fəridəddin Əttar eramızın on ikinci əsrində, «firuzələr və qılınclar» şəhəri Nişapurun yaxınlığında anadan olub. «İki ümmənin qovuşması» əsərinin müəllifi Qətibî (1434 və ya 1436, İran şəiri, «Müqəddəslər bağı» və çoxsaylı qəzəllərin müəllifi) üç əsr sonra deyəcək: «Mən də Əttar kimi, Nişapur bağlarında böyümüşəm, amma mən Nişapurun tikəyənəm, Əttarsa qızılgüldür». Əttar Məkkəyə yollandı, Misiri, Suriyanı, Türkünəstanı gəzdirdi, Hindistanın qüveyində oldu; qayıdıb özünü bütün ehtirasıyla Allahı dərk etməyə, yaradıcılığa həsr elədi. Ondan yüz iyirmi min beyt qaldı; «Bülbüllər kitabı», «Məsləhətlər kitabı», «Sirlər kitabı», «Şah və qızılgül», «Möcüzələrin siyahısı», həm də, qeyri-adi «Quşların söhbəti» («Məntiq-ət-təyr») kitablarını yazdı. Onu Nişapuru talan eləyən Çingiz xanın oğlu Toluyun döyüşçüləri öldürdülər.

Tərcümə edilmiş parçalara görə, «Məntiq-ət-təyr»dəki fikir mənə onun dolanbacsayağı, ləng yazılışından daha uğurlu görünür. Uzaqlardan uçub gələn quşlar şahı Simurq, Çin üzərindən keçəndə çox gözəl bir lələk salır; quşlar sonu görünməyən hakimiyyətsizlikdən bezib öz şahlarını axtarmağa gedirlər. Bilirlər ki, onun adı «otuz quş» mənasını verir; bilirlər ki, şahın sarayı Yer kürəsini üzük kimi qurşayan Qaf dağındadır. Onlar, demək olar, sonsuz bir yola çıxırlar; axırıncıdan əvvəlkinin adı Başfırlanması, axırıncının adı Ölüm olan yeddi dəlikdən, yaxud ümməndən keçirlər. Yolçulardan çoxu yola davam etməkdən boyun qaçırır; başqaları yolda tələf olurlar. Səfərin ağırlığından arınıb-təmizlənmiş otuz quş Simurq dağına çatır. Nəhayət, görüb anlayırlar ki, Simurq elə onların özləridir, Simurq onlardan hər biri, həm də birlikdə hamısıdır. (Plotin – «Enneadalar», I, 8, 4 – qarşımızda eyniliyin elə bu cür cənnətsayaq sonsuz prinsipini açır: «Göylərdən hər şey, hər yer görünür. Bu, həmin ki və bütün qalanlardı. Günəş hər şeyin nurudu, onlardan hər biri və hamısı Günəşlə birlikdədirlər»).

Poemanı fransız dilinə Qarsen de Tassi, ingiliscəyə Edvard Fitscerald çevrilib, mən öz söyləməmdə Marqaret Smitin kitabından, bir də «Min bir gecə»nin onuncu cildindən istifadə elədim.

«Təzkirət ül-övliyə» kitabını təşkil eləyən müqəddəslər barədə hekayətdən terapevtik xüsusiyyətli qısa bir hekayəni misal gətirirəm: «Bir dəfə Əbu Hüseyin Nuri naxoşladı; Yunayd ona meyvəylə, qızılgül gətirdi. Bir müddət sonra Yunayd naxoşladı; Əbu Hüseyin Nuri şagirdləriylə birgə ona baş çəkməyə gəldi: «Sizlərdən hər biriniz, - dedi, - Yunaydın xəstəliyinin bir hissəsini özünüze götürün». «Qoy belə olsun», - şagirdlər dilləndilər, Yunayd da sağlam, gümrah halda ayağa durdu. Bu zaman Əbu Hüseyin Nuri dedi: «Bax, belə eləmək lazımdı. Sənsə, mənə meyvəylə qızılgül gətirirdin».

Tarixçilər yazırlar ki, Fəridəddin Əbu Talib Mühəmməd bin İbrahim Əttar ömrünün son illərində (yüz on ilcən yaşayıb) bu dünyanın, şeir yazmaq da daxil olmaqla, bütün zövqlərindən imtina elədi.

sözü sevmək; öz hekayəmə tanınan şeyləri daxil eləmək; özünü əmin kimi göstərmək, çünki ola bilsin, həyat yaddaşı qabaqlayı, nəşə artıq o cür deyil; əməllər barədə danışmaq (bunu Kiplinqi və İslam saqalarını oxuya-oxuya başa düşdüm); köhnə formaların heç də həmişə mütləq olmadığını yadda saxlamaq. Bundan başqa, mən, ümumiyyətlə, estetik prinsipiəllığa inanmıram. O, mücərrəd mövcudluğa qadir deyil. Hər bir yazıçı tərəfindən (hər yeni əsərdə) dəyişdiriləndir, estetik stimuldən, yaxud, sadəcə, tapılmış üsuldan başqa, bir şey deyil.

Bu, necə deyərək, mənəm beşinci şeirlər kitabımdır, ədalət xatirinə deyim ki, başqalarından pis deyil, amma, deyəsən, yaxşı da deyil.

Bu səhifələrdə şeirlərlə hekayələr (ümidvaram ki, dava-dalaş etmədən) yan-yanadırlar. Mən açıq-aşkar mənbələr göstərə bilərəm: «Min bir gecə» kitabı, yaxud Çoserin hekayələri. Mövcud ziddiyyətlər mənə təsadüfi görünür, istəyirəm ki, kitabımı şeirlər kitabı kimi oxusunlar. Bu, öz-özlüyündə estetik akt deyil.

Əksər şeirlərin arasındakı bu parlaq proses - estetik akt kitabı oxuyanda yaranır.

Çap olunmuş şeirlər artıq bizə çox şey deyir. Həm də, təkcə ritm haqqında yox; bizə xəbərdarlıq edilib ki, bizləri informasiya yox, düşüncə yox, poetik duyğular qatışıqlı gözləyir.

**«Uydurulmuş varlıqlar kitabı»ndan
Cinlər**

Müsəlman əfsanələrinə görə, Allah 3 cür ağıllı varlıq yaradıb: işıqdan mələkləri, oddan cinləri, torpaqdan insanları. Cinlər Adəmdən bir neçə min il qabaq tüstüsiyə qara atəşdən yaradılıb, özləri də beş cürdür. Onların arasında xeyrixah və pis cinlər, kişi cinlər, bir də qadın cinlər var. Kosmoqraf əl-Qəzvin yazır ki, «Cinlər şəffaf bədənli səmavi varlıqlardı, onların çeşidli formaları ola bilər». Öncə cinlər buludlar, yaxud nəhəng, cizgiləri güclü seçilən dirəklər şəklində peyda olurlar; sonra cismani görkəm alır, insan, tülkü, canavar, əqrəb, yaxud ilan şəklində gözə görünür. Onlardan bəziləri mövhumatçı, bir parası dəlisov, digərləri ateistdirlər. İngilis orientalisti Edvard Uilyam Leyn yazır ki, cinlər insan cildinə girəndə çox zaman nəhəng ölçülü olurlar, «əgər xeyrixahdırlarsa, gözəllikləri göz qamaşdırır, yamandırlarsa, iyirənc dərəcədə eybəcər görünür». Danışırıqlar ki, onlar, lazım gələrsə, bədən üzvlərinin sürətlə genişlənməsi və əriməsi sayəsində gözədən itib, bu zaman havada, yaxud suda əriyib, ya da möhkəm divardan keçib yox ola bilirlər.

Cinlər tez-tez göyün birinci qatına qalxmağı, gələcəkdə baş verəsi hadisələr barədə mələklərin söhbətlərinə gizlicə qulaq asmağı bacarırlar. Bu səbəbdən də, onlar öncəgörlərə, cadugərlərə yardım göstərmək iqtidarındadırlar. Bir sıra alimlər Misir ehtiramının, Solomonun göstərişlə böyük Yerusəlim məbədinin tikintisini bu varlıqların ayağına yazırlar.

Cinlərin sevimli sığınacaq yerləri xaraba evlər, su kənarları, çaylar, bulaqlar, yol ayrıcıları və bazarlardır. Misirlilər danışırlar ki, səhrada qum sovuruğundan yaranan dirəkvari qasırgalar Pis cinin uçuşuyla meydana çıxır. Onu da danışırlar ki, düşən ulduzlar – Allahın pis cinlərə atdığı oxlardır. Bu yaramazların törətdikləri faciələr, adətən bunlardır: onlar damlardan və pəncərələrdən daşı-kərpici ötüb-keçənlərin başına tullayı, gözəl qadınları oğurlayırlar, yiyəsiz evlərdə qalan adamları izləyir, ərzağı çırpıdırlar. Amma özünü bu cür xoşagəlməz əhvalatlardan qorumaq üçün Rəhmədil və Qadir Allahı çağırmaq kifayətdir.

Qəbiristanlıqlarda dolaşan və insan cismi ilə qidalanan qulyabanılar (goreşənlər, xortdanlar) Cinlərin ən aşağı dərəcəsi sayılırlar. Cinlərin atası və başçısı İblisdir.

1828-ci ildə gənc Viktor Hüqo bu varlıqların mərkəsi haqqında «Cinlər» adlı 15 bəndlik qarmaqarışq poema yazdı. Hər bənddə mərkəyə yeni cin qoşulur, sətirlər get-gədə daha da uzanır və bu, artıq hamısının cəm olduğu səkkizinci bəndəcən davam edir. Həmin andan poemanın sonuna – cinlərin hamısı yoxa çıxanacan, sətirlər gödəlir.

Verton və Nov Uebster «cin» sözünü latıncadakı «genius» (şər ruh), sözü ilə əlaqələndirir. Skit buna etiraz edir.

Tərcümə edən: NƏRİMAN

**Sürrealist yazıçının
dini-mistik baxışları**

**«Kölgələrin tərifi»
kitabına önsöz**

Bunu prinsipə çevirmədən, mən öz həyatımı artıq çox uzun hərlərə, mətnlərə, işsizliyə, sakit söhbətə, filologiyaya, Buenos - Ayresin misteriyasına (şəbih - Bibliya mövzusunda orta çağ dramı), müəyyən istehzayla metafizika adlanan qəribəliklərə həsr eləmişəm. Hər şey mənim qəlbimdə bu cür məsləhətlərə qarşı üsyan eləyir. Mən estetik ixtiraçısı deyiləm. Zaman məni bəzi üsullara öyrədib: sinonimlərdən, ispanizmlərdən, argentinizmlərdən, arxaizmlərdən, neologizmlərdən qaçmaq; adi

Oxucumun artıq çoxdan alışdığı güzgülər, dolanbaclar, qılınclardan başqa, burda iki yeni mövzu yaranıb: qocalıq və etika. İkincisi ədəbiyyatdakı dostum Robert Lyui Stivensonu həmişə maraqlandırır. Ümumiyyətlə, protestant xalqlar etikayla əxlaq katoliklərdən daha diqqətliyərlər.

Milton öz akademiyasında uşaqlara riyaziyyat, fizika, astronomiya öyrətmək istəyirdi. Doktor Conson XVII əsrdə yazırdı:

«Ağıl və ədalət – bütün dövrlərin dəyəridir. Hər vaxt, hər yerdə biz, hər şeydən əvvəl, moralistik (əxlaq tərəfdarı olan adam), yalnız bəzən geometrlərlik (həndəsə alimləri)».

Mən Uitmenlə də, yazıların genişliyiylə də nəfəs alırdım, amma ahıl çağımızda əmin oldum ki, yalnız klassik ölçülərdən bəzilərinə əlim çatır. Milonqlardan birində (Cənubi Amerika rəqs növü və rəqs gecəsi) Akasubinin məşhur cəsarətini, şəhəratrafının motivlərini yamsılamışam.

Poeziya hər hansı başqa işdən daha qəribə şeydir. Uğurlu şeir sizə xoş gəlməyə bilər – bu, Təsadüfün və Ruhun işidir (yalnız səhvlər bütünlüklə bizimdir), amma gözləyirəm ki, oxucu burada nəşə tapar, axı bu dünyada gözəllik hamı üçün, demək olar, eynidir.

Bu səhifəni uşaqlar, yeniyetmələr üçün hazırlamışıq. Amma bu heç də o anlama gəlməsin ki, səhifəmizi oxuyarkən böyük zövq almayacaq. Mütləq alacaqlar, çünki elm öyrənmək, savad almaq insanın əbədi, həmişəcavan arzularındandır. Bəşəriyyət zaman-zaman adamları iki yerə bölüb: savadlılara və bisavadlara. Bütün sivilizasiyalar ona görə sivilizasiya olub ki, içindəki savadlı kəsim, düşünən insanlar artıb, fərqli bir mədəniyyət yarada bilib. Müasir dövrdə elmə, biliyə can atmaq daha vacibdir, çünki dünənə kimi qarşımızda bir sirt olaraq qalan çox mətləblər artıq çözümlə gedir, bildiklərimiz artır, bilmədiklərimiz azalır. Amma nə qədər öyrənsək də, bilmədiklərimiz bildiyimizdən qat-qat çox olaraq qalacaq. Səhifəmizi müntəzəm izləsəniz, minlərlə mürəkəb sualın sadə cavabını tapacaqsınız. Bu mətləblərin əksəriyyəti ilə orta məktəbdə rastlaşmışıq, amma təəssüf ki, dərslərimizin, nədənsə həmişə qəliz olan elmi dili ucbatından çox şey əxz edə bilməmişik. Biz heç də o iddiada deyilik ki, "Hər suala bir cavab" rubrikamızı izləyə-izləyə savadlanacaq, alim olacaqsınız. Məqsəd uşaqlarımızın dünyagörüşünü genişləndirmək, onları həmişə diqqət mərkəzində olan maraqlı həmsöhbətə çevirməkdir.

İlqar ƏLFİ

Təyyarəni kim ixtira edib?

Bəzən ixtira ideyanın yaranmasından əmələ gəlir. Əvvəlcə insanların ağına hansısa mexanizmin, yaxud əşyanın lazım olduğu barədə fikir gəlir və sonra onu "ixtira" eləməyə başlayırlar.

Lakin təyyarədən, yaxud qabaqlar deyildiyi kimi, aeroplanlardan söz düşəndə, söyləmək lazımdır ki, bu ideya insanın ən qədim istəyindən doğurdu. Uçmaq adamlar üçün həmişə böyük bir arzu olub. Təsəffüf deyil ki, ən qədim əfsanələrdən biri bədənində mumla qanad yapışdırıb göyə uçan İkar barədədir! Həmin əfsanədə İkar uçmağa müvəffəq olur, amma Günəşə yaxınlaşanda mum əriyir, İkar göydən düşərək həlak olur. İkar özünü qurban versə də, insanın uçmaq arzusu olmur. İkar bəşəriyyətin daha uca zirvələrə qalxmaq istəyinin rəmzidir.

Yalnız dahi rəssam deyil, həm də ixtiraçı olan Leonardo da Vinçi özündən sonra adamın əzələ gücündən istifadə olunan uçan aparatın eskizlərini qoymuşdu. Yüz illərlə qabaq xəyallarında uçan aparatlar düzəltmək arzusu yaşadan başqa ixtiraçılar da vardı.

Ən erkən uçuş aparatlarının öz mühərriki yox idi. Onlar əslində nəhəng çərpənlənglər, yaxud planerlər idi. XIX əsrdə belə aparatlar üzərində saysız-hesabsız təcrübələr aparılmışdı.

Amma heç kim havadan ağır və uçmaq üçün öz mühərrikinə malik olan bir qurğu düzəldə bilməmişdi. Əslində, insanın havaya qalxmaq üçün qarşısında duran vəzifə, həqiqətən, problematik idi – belə bir aparat, ümumiyyətlə, mümkün idi mi? Bunun mümkünliyünü ilk dəfə Vaşinqtonun Smitson İnstitutunun professoru Semüel Lenqli isbat etdi. O, 1,5 at gücündə buxar mühərriki ilə hərəkətə gətirilən, eni 3,5, uzunluğu 4,5 metr olan iki uçuş aparatı düzəltdi. 1896-cı ildə hər iki model uğurla sınaqdan çıxdı. Lakin Lenqlinin sonradan həmin aparatların natural ölçüdə olan nümunələrinin uçuşu uğursuz oldu: 1903-cü il, 7 oktyabrda keçirilən uçuş qəza ilə bitdi.

Elə həmin ilin 17 dekabrında Orvil və Uilburu Rayt qardaşları havadan ağır olan və öz mühərriki ilə hərəkətə gətirilən aparatda ilk uğurlu uçuşlarını keçirdilər. Onlar düzəlttikləri aparatla Şimali Karolina ştatının Kitti Hok şəhərində iki uçuş etdilər: birində 30 metri 12 saniyəyə, ikincisində isə 260 metri 59 saniyəyə keçdilər. Aeroplan, yaxud təyyarə belə yarandı!

Paraşütü kim fikirləşib?

Beş kilometr yüksəklikdə açıq havaya çıxaraq yerə atılmağı, sonra da cəmi 3 metr hündürlüyü olan hasardan tullanıbmış kimi, sakitcə yerə düşməyinizi təsəvvür edin.

Bunu siz yalnız paraşütün köməyiylə edə bilərsiniz! Paraşüt əslində, çox yekə bir çətirdir ki, yerə ehmal düşmək üçün havanın müqavimətindən istifadə edir. İnsan paraşütlə yerə kifayət qədər yavaş düşərək zədədən can qurtara bilir.

Yəqin, bir ideya kimi, paraşütü öz ekipajı olan ən qədim uçuş aparatları hesab etmək lazımdır. Leonardo da Vinçi onun eskizini dəftərinə 1514-cü ildə çəkmişdi. Başqa bir şəxs – Faisto Veransio isə işləyə bilən ilk paraşütü 1595-ci ildə müfəssəl təsvir etmişdi. Lakin paraşütdən istifadə edən ilk şəxs fransız J.Blanşar hesab olunur. 1785-ci ildə o, hava şarından paraşüt bağlanmış zənbilin içində bir it atmışdı. Həmin itin bir qıçının sınıması nəzərə alınmasa, bu təcrübəni uğurlu saymaq olardı.

Başqa bir fransız J.Qarneri isə paraşütdən müntəzəm istifadə edən ilk şəxs kimi şöhrət tapıb. Onun paraşütlə ilk tullanması 22 oktyabr 1797-ci ildə Paris şəhərində baş tutmuşdu. Onda Qarneri 600 metr hündürlükdən atılmışdı. Onun paraşütü ağ brezent parçadan düzəlmişdi, diametri 7 metrə yaxın idi. İxtiraçı paraşütün gümbəzinin düz ortasında disk şəkilli, diametri təxminən 25 santimetr, ortasında havanın keçməsi üçün xüsusi deşiyi olan bir taxta parçası yerləşdirmişdi. Həmin disk paraşütə çoxlu qısa iplərlə bağlayırdılar.

Paraşütlə təyyarədən ilk uğurlu tullanışı 1912-ci ildə Misuri ştatının Sent-Luis şəhərində kapitan Berri sınaqdan çıxardı. 1913-1914-cü illər ərzində təyyarə qəzasından xilas olmaq üçün ekipajın paraşütlərdən istifadə etməsinin məqsədəuyğun olub-olmaması barədə artıq geniş diskussiyalar gedirdi. Bu məsələ heç 1914-cü ildə başlanan Birinci Dünya müharibəsinin əvvəllərində birmənalı həllini tapmamışdı. Əsas problem paraşütün ölçüsü və paraşütlə atılan pilotun öz təyyarəsiylə toqquşması ehtimalı idi. O vaxt çoxları deyirdi ki, bu toqquşmadan qaçmaq mümkün olmayacaq. Amma az sonra bu problem də öz həllini tapdı.

Sualtı qayığı kim ixtira edib?

Suyun altında hərəkət etmək istəyi insanda çoxdan olub. Lakin bu ideyanın həyata keçirilməsinin sənədləşdirilmiş sübutu 1578-ci ilə aiddir. Britaniyalı riyaziyyatçı Uilyam Born çap etdirdiyi kitabda hər tərəfdən qapalı olan, suyun altına girərək orada hərəkət edə bilən qayığın çertyojlarını da yerləşdirmişdi.

Həmin qayıq ağacdən olmalı idi, üzərinə sukeçirməyən dəri çəkilirdi və suyun altına həcmi-nin azalması üçün istifadə olunan xüsusi qurğu vasitəsiylə getməli idi.

Born öz qayığını inşa edə bilmədi. Buna bənzər başqa bir qayıq 1605-ci ildə düzəldilərək suya buraxıldı. Amma ilk sualtı qayığın inşasında üstünlük Danimarka ixtiraçısı Korneli van Drebbelə məxsusdur. O, 1620-ci ildə öz qayığını Temza çayının 3-4 metr dərinliyində dəfələrlə sınaqdan çıxardı.

Van Drebbelin qayığında iki gövdə vardı. Xarici gövdə ağacdən olur, üzərinə piy sürülmüş dəri çəkilirdi. Qayıq hər iki gövdədən keçib suyun içində çıxan, hermetik bərkidilmiş avarlar vasitəsiylə hərəkət edirdi.

Sualtı qayıqların düzəldilməsinə maraq o qədər böyük idi ki, 1727-ci il üçün yalnız İngiltərədə bu sahədə 14 müxtəlif layihə patentləşdirilmişdi. Müharibədə döyüş vasitəsi kimi sualtı qayıqdan ilk dəfə Amerika inqilabında istifadə olunub. Devid Buşnell adlı bir nəfər çox kiçik, ekipajı bir nəfərdən ibarət olan sualtı qayıq düzəldib. Onun qayığına "tısbəğa" adı qoymuşdu-lar.

Hər suala

“Tısbağa” Nyu-York limanında Britaniya hərbi gəmisi-nin altına barıt qoyaraq onu partlatmaq istəyirdi. Amma bu cəhd alınmadı: partlayıcı işləmədi. Lakin britaniyalılar risk etməmək üçün limanı tərk edib buradan uzaqlaşdılar.

Telefon necə kəşf edilir?

Telefonun yaranma tarixi çox maraqlıdır. Amma əvvəl gəlin görək ki, bu cihazın iş prinsipindən kifayət qədər xəbərimiz varmı.

Biz danışanda hava boğazımızdakı səs tellərini hərəkətə gətirir. Bu titrəyişlər havanın molekullarına ötürülür, yəni ağızımızdan çıxan səs dalğaları havanın vibrasiyasını yaradır. Bu vibrasiya telefonumuzdakı mikrofonun alüminium membranına yetişərək onu da eynən elə havanın molekulları kimi titrədir. Bu titrəyişlər telefon xəttiylə dalğavari axın əmələ gətirir və bu dalğalar xəttin o biri başındakı telefonun dəstəyində ötürücü telefonun mikrofonundakı titrəyişlərin eynisini yaradır.

İndi isə gəlin, Aleksandr Qre-hem Bellin telefonu necə ixtira etdiyindən söz açaq. 2 iyun 1875-ci ildə o, Boston şəhərində bir təcrübə aparırdı. Təcrübənin məqsədi eyni xətlə bir neçə teleqraf məlumatı ötürmək idi. Bu zaman alim bir yığın polad çubuqdan istifadə edirdi. Bell qəbuledici qurğu ilə bir otaqda, köməkçisi Tomas Uotson isə ötürücü ilə digərində idi.

Uotson polad çubuğu elə dartırdı ki, vibrasiya yaransın və bu cingiltili bir səsin çıxmasına səbəb olurdu. Qəflətən Bell otağa girib qışqırır: “Heç nəyə toxunma! Bayaq nə etdin? Qoy bir baxım!” Alim baxıb başa düşür ki, maqnitin üzərində vibrasiya edən polad çubuq dəyişkən cərəyan əmələ gətirir ki, o da naqillə ötürülür. Naqildəki elektrik dalğaları Bellin otağında da polad çubuqların titrəyərək eyni cingiltili səsi çıxarmasına səbəb olmuşdu.

Artıq ertəsi gün bəşər tarixinin ilk telefon zəngi baş tutur və səsi ilk telefon xətti ilə ötürmək mümkün olur. Xətt binanın üst qatından iki mərtəbə aşağıya ötürülmüşdü. Növbəti il mart ayının 10-da isə əsl, işləyən telefonla ilk sözlər ötürülür: “Mister Uotson, bura gəlin, siz mənə lazımsınız!”

Maraqlı bir məsələ var: ilk dəfə yazı makinaları korlara kömək məqsədiylə düzəldilib. Birləşmiş Ştatlarda ilk yazı makinasının patentini Uilyam Bert 1829-cu ildə alıb. Ona “korlar üçün yazı makinası” deyirdilər və bizim günlərdə bu maşının analoqu yoxdur.

1833-cü ildə fransız Ksavere Progenin düzəltdiyi makina üzərində simvollar olan düymələr və hər simvol üçün ayrıca dəstək vardı. Beləliklə, müasir çap makinasının yaranmasında çox ixtiraçının əməyi olub.

1843-cü ildə amerikalı ixtiraçı Çarlz Terber elə bir makina-ya patent aldı ki, onun simvol düymələri ox üzərinə yerləşdirilmiş mis təkərdə idi. Təkər əl-lə lazım olan hərfdəki çevrilir və rəngə batırılmış “liter” adlanan tökmə hərf kağıza çırpılırdı. Lakin bu əməliyyat həddindən ziyadə vaxt aparırdı deyə, Terberin makinaları kütləviləşmədi.

İrəliyə doğru növbəti addım 1856-cı ildə, düymələri bütün səthdə yerləşən, amma çapı tən ortada edən makina oldu. Bu prinsip sonrakı bütün makinalarda istifadə olundu.

Zaman keçdikcə, həmin makina başqa təkmilləşdirmələrə də məruz qaldı və bu gün artıq yığcam, səssiz, elektrikle çalışan, ayrıca yaddaşı olan yazı makinaları da var. Amma bir məsələni də xatırlatmalıyıq: kompüterlərin yaranmasıyla yazı makinaları artıq çox yerdə arxa plana keçib.

İlk tikiş maşını kim düzəldib?

Deyərlər ki, taleyin qismətindən bir səyyah sivilizasiyadan çox uzaq, ucqar bir yerə gəlib və yerli qəbilə başçısının evində tikiş maşını görəndə, çox heyrətlənib! Başçı bu makinanı nə vaxt əg adamlardan alıbmuş...

Tikiş insanın həyatında o qədər böyük yer tutur ki, tikiş maşını mütləq kəşf olunmalıydı. Söhbət bircə onda idi ki, bunu birinci kim edəcək. Bu maşının tarixi çox dramatik, hətta bəzən faciəvi hadisələrlə doludur. İlk tikiş maşını ingilis Tomas Seyntin kəşfidir. 1790-cı ildə o, müasir maşınlar çox bənzəyən bir tikiş maşının patentini almışdı. Qurğu əsasən, dəri üzərində işləmək üçün nəzərdə tutulurdu, amma sonradan istifadə olunmadı və ixtiraçı ondan heç bir xeyir götürə bilmədi.

1830-cu ildə kasıb bir fransız dərzi – Bartelemi Timonye indiki maşınlar daha çox oxşayan tikiş maşını düzəltdi. Bu maşından artıq praktiki olaraq istifadə edilirdi. Həmin maşınların neçəsini bir tikiş fabrikində quraşdırdılar və həmin fabrikin, işlərini itirəcəklərindən qorxan qəzəblənmiş fəhlələri fabriki tar-mar edərək maşınları qırdılar. Timonye yoxsulluq içində öldü.

Təxminən elə həmin vaxt Nyu-Yorkda Valter Hant adlı birisi tikiş maşını ixtira etdi ki, onun ucunda sap keçirmək üçün əyri iynəsi də vardı. Bu iynə ucunda ilgəyi olan sapı parçanın o üzünə keçirir və həmin ilgəyin içindən ikinci sapı ötürürdü və bununla da “məkilki tikiş” deyilən bir tikiş əmələ gəlirdi. Lakin Hant bu maşına patent ala bilmədi!

İstehsala gedən və istifadə üçün tam yararlı olan ilk tikiş maşınının patenti Elias Houya məxsusdur. 1851-ci ildə İsaak Zinger adlı bir nəfər də öz maşını Birləşmiş Ştatlarda patentləşdirir. Zingerlə Hou arasında birincilik uğrunda çəkişmə qızışır və Hou udur. Sonralar Hou özü maşın istehsalı ilə məşğul olmasa da, həmin dövrdə buraxılan hər növ tikiş maşınından faizini almağa başlayır.

Bu gün təbii ki, bu maşının minlərlə, o cümlədən dəri, gön, mahud şlyapa, düymə tikmək, yorğan sırmaq üçün olan növləri də var.

bir cavab

Membran da öz növbəsində havada telefona göndərilmiş dalğaların ilə tam eyni olan hərəkət əmələ gətirir. Bu səs dalğaları telefon xəttinin o biri başında durmuş adamın qulağına çatan kimi elə eşidilir, sanki danışan adam bizim lap yanı-mızdadır!

Yazı makinasını kim yaradıb?

Yazı makinaları çox müasir ixtiralarındandır və bəzi yerlərdə hələ də istifadə olunur. Bəs siz bilirsiniz ki, bu makina ilk patenti ingilis Henri Miller hələ 1714-cü ildə alıb? Patent almağına-alıb, amma makinanın özünü düzəldə bilməyib.

İstifadə üçün yararlı və külli miqdarda istehsal edilməsi mümkün olan ilk yazı makinasını üç amerikalı ixtiraçı yaradıb: Kristofer Şoulz, Semüel Soul və Karlos Glidden. 1873-cü ildə onlar makinalarını o qədər təkmilləşdirdilər ki, onu artıq satmaq da mümkün idi. Bu yazı makinasının ən müasir nümunələrdə belə istifadə olunan fərqli cəhətləri çox idi: rezin val ətrafına yerləşdirilən kağız, rəngli lent, reversiv, yəni irəli-geri hərəkət edən lent makaraları, hərəkət edən kare.

○ **"Meri çox istedadlı qızıdır, - Aqata Kristi onun haqqında deyirdi, - öz dünyası var və özünü ancaq yazılarıyla ifadə edir". Bəs cəmiyyətə görünmək istəməyən müəmmalı Meri Uestmakott kim idi? Oxucular deyirdi ki, Aqata Kristi bu yazıçını himayə etməkdə yanılmayıb; o, həqiqətən də yaxşı yazırdı. Aqata Kristi onu tərifləməkdən usanmır və bir sözü dönə-dönə təkrar edirdi: "Çox şükür ki, o, detektiv yazmır". Əlbəttə Aqata bunu rəqabətdən qorxduğu üçün demirdi, çox şükür ki, detektiv ədəbiyyatının kraliçası öz "krallığında" indi qədər rəqib tanımır.**

...Aqata Kristi (qızlıq soyadı Miller) 15 sentyabr, 1890-cı ildə İngiltərədə, imkanlı ailədə doğulmuşdu. Onun ata-anası bura Amerikadan köç etmişdi. Üçuşaqlı ailənin sonbeşiyi idi. Atası çox erkən dünyasını dəyişmişdi, uşaqların tərbiyəsi ilə ana özü məşğul olurdu. Aqata təhsilini evdə almışdı.

1906-cı ildə onu musiqi təhsili almaq üçün Fransaya göndərilər. "Parisdə keçirdiyim iki il mənim həyatımın ən xoşbəxt illəri idi", - sonralar o, deyəcəkdi. - "Babamın amerikalı dostlarından birinin qızı operada "Faust"u oxuyurdu, biz onu dinləməyə gedirdik".

Aqata özü də pianoda əla ifa edir və oxuyurdu. Yaxşı musiqi duyumu vardı. Amma Aqata çox utancaq idi, bu da onun səhnədəki çıxışına mane olurdu. Əgər səhnə xofu olmasaydı, bəlkə də yazıçı deyil, musiqiçi olacaqdı.

1912-ci ildə ziyafətlərin birində Aqata Hava qüvvələri korpusunun təyyarəçisi Arçibald Kristi ilə tanış olur. İki gənc arasında romantik duyğular baş qaldırır. Amma ailə qurmaq üçün maddi vəsaitləri yox idi. Həm də Arçi yay kursları üçün Sol-Pleynə yola düşməliydi. Miller ailəsinin maddi vəziyyəti yenidən ağırlaşmışdı. Bir tərəfdən də Birinci Dünya müharibəsi yaxınlaşırdı...

Aqata hospitalda tibb bacısı kimi işləyir, axşamlar isə əzcaçılıq fakültəsində oxuyurdu. Eyni zamanda, fasilələrdə detektiv yazırdı.

24 dekabr, 1914-cü ildə, Aqata Arçiyə əvə gedir. Toy mərasimindən dərhal sonra Arçi Fransaya getməli olur, Aqata isə hospitala qayıdır, onu əzcaçı işinə keçirirlər.

İndi Aqatanın roman yazmaq üçün daha çox vaxtı vardı. Tibbi biliklər ona yeni ideya verir, yaxınlıqda yaşayan Belçika qaçqınlarının həyatı isə obraz yaratmaq üçün onun köməyinə gəlir. Beləliklə "Staylza sirlə səyahət" adlı yeni roman dünyaya gəlir. 1915-ci ildə yazılan roman 5 il nəşriyyatlarda "sürünür".

İlk romanın işığı

1920-ci ildə, nəhayət, nəşriyyatlardan biri onun romanını qəbul edir. Kitabın nəşri üçün ona 25 funt təklif edirdilər. Aqata kişi təxəllüsüylə çap olunmaq istəyir, düşünür ki, detektiv janrında yazan qadını oxucu ciddi qəbul etməz. Amma nəşir onu sakitləşdirir və əmin edir ki, belə nadir təxəllüsü olan müəllif oxucu asanlıqla yadda saxlayacaq.

İlk romanın uğuru Aqata üçün stimul olur. O, bu işə daha ciddi yanaşmağa başlayır. Bəs romanlar necə ərsəyə gəlirdi?

Aqatanın sözlərinə görə, o, nə isə toxuyanda, qonaqlarla söhbət edəndə, hətta qab yuyanda belə yazacağı roman haqqında düşündü. Bəzən hər hansı bir ideya gələndə unutmamaq üçün bloknota qeydlər edir, sonra əsərində istifadə edirdi. Romanı başlayanda artıq süjetlər onun beynində hazır olurdu.

Onun detektivləri heç kiminkinə bənzəməzdi. Oxucular bu əsərləri nəfəs çəkmədən oxuyurdular. Hadisələrin kəlfəsi isə yalnız son dəqiqədə çözüldü. Bu onun əsərlərinin məziyyətlərindən biri idi. Son dəqiqəyə qədər hər şey gizli qalır və oxucu sonda böyük sürprizlə qarşılaşırdı. Əsərin təəssüratı illər keçsə də oxucunu tərk etmir, təkrar- təkrar o süjetlərə qayıtmağa vadar edirdi.

Onun əsərlərinin sirrini çözməyə çalışanlardan biri, belə bir versiya irəli sürmüşdü; Aqata Kristi əsərini adi qaydada yazır, lap axırda qatili müəyyən edib başa qayıdır və əsərə bir qədər düzəliş edir. Bu fikrin özü belə onun əsərlərinin bütün dövrlərdə maraqlı və aktual olduğunu təsdiq edirdi.

Bir çox istedadlı insan kimi Aqata Kristi disqrafiyadan əziyyət çəkirdi. Özü müstəqil mətn yazmağa bilirdi, onun bütün əsərləri diqtə edilərək, yazıya alınıb.

Ən ağır sınaq

1926-cı il Aqata Kristinin həyatında ən çətin illərdən biri olur. Sevimli anası dünyasını dəyişir, qardaşı isə narkotikaya qurşanır. Bundan başqa, nəşriyyatlarla Aqata Kristi arasında münasibətlər soyuyur. Məsələ burasındadır ki, onun yenicə çapdan çıxmış "Rodcer Ekroydun qətl" kitabında hadisələr qatilin öz dilindən verilir. Bu isə, bir çox tənqidçilərin fikrincə, detektiv janrının ənənələrini pozmaq demək idi.

Bütün başına gələnlər az imiş kimi, həyat yoldaşı Arçi də başqa qadına aşiq olduğunu bildirərək, Aqatayı tərk edir.

1926-cı ildə, dekabrın 3-dən 4-ə keçən gecə Aqata Kristi yoxa çıxır. 10 gün ərzində məşhur yazıçını axtaran polis yalnız onun boş avtomobilini tapır.

14-cü gün yazıçının pərəstişkarları rahat nəfəs alır: Aqata Kristi evinə qayıdır. Bu vaxt ərzində o, dincəlmiş, ona əzab verən düşüncələrdən xilas olmuşdu. Tərəvətlənmiş üzündə təbəssüm oynayırdı.

Yorkşir qraflığındakı sanatoriyanın administratoru qəzet müxbirlərinə sübut etməyə çalışırdı ki, bu vaxt ərzində Aqata Kristi "Tereza Nils" adı ilə onlarda qalıb. Aqata Kristi özü isə suallardan yayınırdı. Müxbirlər suallarıyla onu lap tənqə gətirəndə isə deyirdi ki, onda stressdən müvəqqəti amneziya yaranıb və heç nə xatırlamır.

Həmin ərəfadə ədəbi aləmdə Meri Uestmakott adlı qadın peyda olur. Onu Aqata Kristi himayə edirdi. Bu sarışın cazibədar qadın Aqatanın gəncliyinə çox bənzəyirdi. Aqata onun haqqında deyirdi: "Meri yaxşı ailədən çıxıb, heykəltəraş Riçard Uestmakottun uzaq qohumudur. Çox gözəl tərbiyə alıb, yaxşı da yazır, çox şükür ki, bircə detektiv yazmır".

Missis Uestmakottu heç kim görməmişdi, bu faktın özü də onun şəxsiyyətinə maraqlı oyadırdı...

Ən yaxşı təsəlli

1930-cu ildə Aqata Kristi yaşadığı mənəvi sarsıntılardan sonra ovuna bilmək üçün səyahətə çıxır. Bu səyahətlərin birində Aqata Maks Malouenlə tanış olur. Maks arxeoloq idi və yazıçını qədim şəhərlərə ekskursiyalarda müşayiət edir, abidələrlə tanış edirdi. Arxeoloji qazıntıların "mövsümü" başa çatdıqda isə o, Aqatayla bərabər İngiltərəyə qayıdır.

"Mən onda düşündüm ki", - Aqata Kristi sonralar deyəcəkdi - "o necə necə də gözəl insandır. Sakit, başa düşən, anlayışlı... Təsəlli verməyə çalışmır, canfəşanlıq eləmir. Amma lazımı məqamda elə bir söz deyir, elə bir jest edir ki, bu ən yaxşı təsəlliyyə çevrilir"...

Londona qayıdanda Maks ona evlilik təklifi edir. Aqata bir az tərəddüd edir. İlk evliliyinin uğursuzluğu və aralarındakı yaş fərqi (Maks ondan 14 yaş kiçik idi) onu düşünməyə vadar edir. Amma Maks təkid edir və 1930-cu ildə (təbii ki, qızı Rozalindanın da razılığı ilə) onlar evlənilir.

Aqata Kristi orini bütün başlanğıclarda dəstəkləyir, qədim dilləri öyrənir və arxeoloji qazıntılarda iştirak edirdi.

Aqatanın dəstəyi sayəsində Maks Melloun dünya şöhrətli alimə çevrilməmişdi. İraqdakı arxeoloji qazıntılarda aşkar etdiyi fil sümüyündən olan nadir kolleksiyaya görə Britaniya muzeyi ona 1,2 milyon funt sterling ödəmişdi... Aqata Kristinin kitablarını isə o, boş yerə vaxt itirmək hesab edir və onları oxumurdu.

1939-cu ildə İkinci dünya müharibəsi başlayan illərdə Aqata Kristinin məşhur "On zənci balası" romanı çapdan çıxır. Maksla Aqata Qrinver-Hausdakı malikanədə yerləşirlər.

Əslində Birinci Dünya müharibəsi yazıçı üçün ikincidən heç nə ilə fərqlənmirdi. O yenə tək idi (Maks təcüməçi kimi Əlcəzairə göndərilmişdi), yenə hospitalda işləyir, ərzaq kartları ilə mağazada növbəyə durur, gecələr mərmə səs-ləri eşidəndə isə heç nə olmamış kimi o biri böyrü üstə çevrilirdi.

1943-cü ildə nəvəsi Metyu dünyaya gəlir. "Onun qeyri-adi məziyyəti var", -Aqata deyirdi- "o, mənə özümü xoşbəxt hiss etdirir!"

Meri Uestmakott kimdir?

1945-ci ildə Aqata Kristi ilə Maksın məktubları əsasında yazılan "Danış mənə görüm, necə yaşayırsan" adlı kitab işıq üzünə görünür. Kitabın müəllifi Meri Uestmakott ilk dəfə olaraq özünü cəmiyyətə təqdim edir: Aqata Kristi etiraf edir ki, Meri Uestmakott o, özüdür! Amma yazıçı onu niyə və necə uydurmuşdu? Aqata susur və bu barədə açıqlama verməyə tələsmirdi.

1955-ci ildə Aqata Kristinin "İttihamin şahidi" pyesi Edqar Po mükafatına layiq görülür. Amerika Detektiv Yazıçıları Birliyi öz tarixində ilk dəfə "Detektiv ədəbiyyatın ustadı" mükafatını təqdim edir. Bu mötəbər mükafata Aqata Kristi layiq görülür. Elə həmin il Aqata və Maks öz gümüş toylarını qeyd edirlər.

1957-ci ildə Aqata ən yüksək mükafatını alır - Britaniya İmperiyasının Ordenu ilə təltif edilir.

60-cı illərdə Aqata Kristi ən çox çap olunan ingilisdilli yazıçı kimi şöhrət qazanır. 1965-ci ildə o, "Aqata Kristinin avtobiografiyası" əsərini yazıb bitirir. Əsər bu sözlərlə bitirdi: "Allahım, mənə bəxş etdiyiniz gözəl həyata və bu böyük sevgiyə görə sənə minnətdaram".

1971-ci ildə yazıçının səhhəti xeyli pisləşir. Buna baxmayaraq, 80 yaşlı yazıçı təslim olmur və yazıb- yaratmağa davam edir.

1975-ci ildə o ən uğurlu əsəri- "Siçan tələsi"nin müəllif hüquqlarını nəvəsi Metyu Priçarda verir. Metyu həm də Aqata Kristi fondunun rəhbəri idi.

İngiltərənin simvoluna çevrilmiş böyük yazıçı 1976-cı ildə dünyasını dəyişir. Maks, Rozalinda və Metyu bu itkiylə barışa bilmirdilər, amma Aqata Kristinin bir vaxtlar dediyi sözlər onlar üçün təsəlli idi: "Ölüm insan oğlunun başına gələ biləcək ən böyük macərədir". O, son günlərində qədər yumor hissini qoruyub saxlamışdı və hər yeni günə uşaq kimi sevinə bilirdi: "Mən həyatı sevirəm və əminəm ki, hətta ən ağır sınaq belə insana nəşə xoş bir sürpriz gətirir".

Aqata Kristi yanılmırdı; axı illər öncə yaşadığı ağır günlərində, 10 gün ərzində polisin hər yeri ələk-vələk edib onu aradığı vaxt, həmin o məşhur, gənc və nikbin Meri Uestmakott doğulmuşdu...

Günel NATIQ

Detektiv janrının kraliçası - Aqata Kristi

Xristian dünyasının əsrlərdir müzakirə obyektinə çevirdiyi Viktor Hüqonun Həzrəti Məhəmməd haqqında yazdığı şeir türk dilinə tərcümə edilib. Şeiri Çeçen Universitetinin Xarici Dillər Mərkəzinin Fransız dili kafedrasının müəllimi Yaqub Yaşa uzun sürən araşdırmadan sonra tərcümə edib. Orijinal adı "Mahomet" olan şeirdə Həzrəti Peyğəmbərin sadə həyatı və bitkin şəxsiyyətindən söz açılır. Hüqo şeirində İslam peyğəmbərinin ömrünün son anlarını təsvir edib. Qeyd edək ki, V. Hüqonun "La legende des siècles" ("Yüz illərin əfsanəsi") adlı əsəri 28 sentyabr, 1859-cu ildə Brüsseldə ilk dəfə çapdan çıxıb. Ancaq bu nəşrdə olan İslam və İslam peyğəmbərinə dair "Mahomet" şeiri digər nəşrlərdə verilməyib. Fransa Milli Elmlər Akademiyasının Tədqiqat Mərkəzi "Yüz illərin əfsanəsi" əsərindəki "Mahomet" şeirini Hüqonun ölümündən yüz il sonra, yəni 1985-ci ildə nəşr edib. Bundan sonra xristian dünyasında Hüqonun müsəlman olub-olmadığı ilə bağlı mübahisələr səngimək bilmədi. Hətta onun iki övladının və bir oğlan nəvəsinin xaç suyunu salınmadığı və xristian adəti üzrə dəfn edilmədiyi faktı mövcuddur. Onun bir çox əsərində evində gizli ibadət etdiyi haqqında yazılara da rast gəlmək mümkündür. Aşağıda Hüqonun "Mahomet" şeirinin Azərbaycan dilinə tərcüməsini təqdim edirik.

Bu dünyada başıma gəlməyən
heç bir şey qalmadı
Yol belə, çəkdiyim əziyyətlərə dayanmazdı
Təzyiq və işgəncədən bədənəm çox azab çəkdi
Unutmayın, əgər işlədiyimiz
hər günahın əvəzi
Qorxunc həşərat olsaydı, o qaranlıq
məzarı bizə dar edərdi,
Cəhənnəmə çevirərdi oranı...
Yenidən bədənlərin cəhənnəm
əhlinin bədənləri,
Həşəratlar yenidən gəmirər
bütün bədənləri
Beləcə dəfələrlə ölüb yenidən dirilərlər
Cəzalarını çəkəndən sonra
yenidən rahatlıq taparlar
Mən müqəddəs müharibələrin
təvəzökar meydanıyam
Bəzən böyük, bəzən də kiçik kimiyəm
Sözlərim çöldəki qum və quyular kimidir
Bir sözüm qorxudursa,
bir sözüm müjdələyəndir
Ey insanlar! Nələr çəkdiyimi görürsünüz
İnsanları aldadıb zəlalətə salmaq
istəyən dəhşətli iblislərə
Əngəl olmağa çalışdım,
bağladım pis əllərini
Çox vaxt Yaqub kimi qaranlıqlar içində
Görmədiyim kəslərlə vuruşdum
Ancaq insanlar məni
qəsdən öldürmək istədilər

Viktor Hüqo və onun "Məhəmməd" şeiri

**Mahomet (Məhəmməd
(Ona Allahın xeyir-duası
və salamı olsun!))**

*Vəzifəsi yaxınlaşmışdı, dünyaya göz açdı
Mətanətli idi, kiminsə*

xətrinə dəyib incitməzdi

*Yolda gördüyü hər kəslə salamlaşardı
Hər gün sanki bir az daha yaşlanırdı
İyirmiyə yaxın ağ tük vardı saqqalında
Bəzən durar, su içən dəvələri seyr edərdi,
Bu seyr ona dəvə otardı*

günləri xatırladardı

*Sanki Cənnəti görmüş,
ilahi eşqi tapmışdı*

*Sanki kainatın yaradılışına
şahid olmuşdu*

*Alın dik, yanaqları qişursuz,
bənzərsiz idi*

*Qaşları incə, baxışları mənalı və sərt idi
Boynu gülmüş bir səhəngin
boğazı idi sanki*

*Tufanın sirlərini bilən
Nuhun havası var idi onda.*

*Onunla danışmağa gələnlərlə
ədalətli idi,*

*Bəziləri gülər, bəziləri etiraf edər,
bəziləri də danardı*

*Səssizcə onları dinlər,
ən son özü danışardı*

*Dodaqlarından dua və
zikir əskik olmazdı*

*Çox az yeyər, qarnına daş bağlayardı
Yerə oturur, paltarlarını yamayardı*

*Artıq gənc deyildi,
əvvəlki gücü də yox idi*

Yenə də hər kəsdən daha çox oruc tutardı.

*Altmış üç yaşında, sanki bir
alov bürüdü bədənini*

*Müqəddəs kitab Quramı bir daha oxudu
Sonra bayrağı Səid oğluna təslim etdi,*

*Onlara: "Artıq aranızdan ayrılmaq vaxtı
gəldi," - dedi*

*"Allah birdir, yalnız Onun yolunda
mübarizə aparın," - dedi.*

*Hüznü idi yurdundan didərgin düşmüş
yaşlı qartal kimi*

*Adəti üzrə məscidə gəldi
Əliyə tabe olanlar da arxasınca gəlirdi*

*Və müqəddəs bayraq külləklərin
ağuşunda dalğalanırdı*

*Üzü solğun idi, geri döndü və
kütləyə belə səsləndi:*

*Ey insanlar, ömür bitir,
həyat gəlib keçəcək*

*Biz qaranlıqda bir zərrəyik,
uca olan Odur*

*Ey insanlar, ondan başqa
rəhbərim yoxdur*

Onsuz bir dəyərim olmazdı

*Ey möminlərin həqiqi sultanı,
Səni dinlər-dinləməz,*

hər kəs sözünə inandı

*Sən doğulanda, bir ulduz doğuldu
göy üzündə*

*Kisranın üç qülləsi birdən yıxıldı
Mələklər ölümünü müzakirə etdi*

*Vədə yetişdi, dinləyin, əgər
kiməsə bir pislik etdimsə,*

*Önə çıxсын, hər kəsin önündə
intiqağını alsın*

*Kimə vurmşamsa, o da mənə vursun
Sakitcə əsasını oradan*

*keçənlərə uzatdı,
Yaşlı bir qadın qoyun otarırdı çöldə*

*Ona: "Allah köməyin olsun," - dedi
Baxışlarında bir hüzn vardı,*

sanki tükənmişdi.

*Fikirli idi, birdən dilləndi:
Hər kəs eşitsin!*

*Allah mənim adımlı andı,
bundan əmin olun*

*Torpaqdan insan, nurdan
bir peyğəmbərim*

*İsanın gətirdiyi dini
tamamlamağa gəldim*

*Ey səhabələrim, mən səbir daşıyam,
İsa şirin dilli idi*

*Unutmayın, hər şəfəq doğan günəşin
bir müjdəçisidir*

*İsa məndən əvvəl idi, ancaq nə Tanrıdır,
nə də onun oğlu*

*O, güllü qoxulayan bakirə Məryəmdən
dünyaya gəldi*

*Unutmayın, mən də ətdən-sümkədən
bir faniyəm*

*Mənə qarşı hey kin və həsəd bəslədilər
Mən isə əsla haqq mübarizəmdən*

geri çəkilmədim

*Onlarla vuruşdum, ancaq
heç kindən incimədim*

*Mübarizə boyu - Qoyun,
nə edirlərsə-etsinlər - dedim*

*Qanlar içində tək yaralı
mən olmaq istəyirdim*

*Qoy hamı məni vursun,
Onsuz da vurmaqdan*

yorulmazlar ki...

*Sağ əllərinə Ayı, sol əllərinə
Günəşi də versəydim,*

*Düşmənlərim əsla vaz keçməzlərdi
Yenə də bu çətin səfərimdə*

mənə hücum etdilər

*Ancaq nə olursa-olsun,
geriyə addım atmadım*

*Bu müqəddəs dava uğrunda
qırx il mübarizə apardım*

*Belə keçən bir ömrü
sonunda tamamladım*

*İndi Allaha gedirəm,
dünyanı geridə qoydum.*

Hazırladı: NARINGÜL

Əyləclər

N 36(45) 24.09.2015

2005-ci il noyabr ayının 9-da İordaniyanın paytaxtı Amman şəhərindəki hotellərin birində terakt törədildi. Cəmi bir neçə saat sonra "Əl-qaidə" terror təşkilatı bu qanlı hadisənin məsuliyyətini öz üzərinə götürdü və bütün bunların həmin hoteldə qalan bir neçə yəhudiyə görə baş verdiyini açıqladı.

Hamının terroru lənətlədiyi bir vaxtda ortaya çıxan xəbər isə dünyanı ikinci dəfə sarsıtdı; bəlli oldu ki, terrora məruz qalanların içində məşhur rejissor Mustafa Akkad da var. İndiyədək islam tarixi, islam peyğəmbəri barədə çəkilən ən maraqlı ekran əsərinin – "Çağırış" filminin rejissoru Mustafa Akkad...

Suriyalı oğlanın Amerikaya "Çağırış"ı

Mustafa Akkad 1935-ci ildə Suriyanın Hələb şəhərində doğulmuşdu. O, gənclik illərində kinorejissorluğa maraq göstərirdi. 1950-ci ildə Hələbdən Amerikanın kino mərkəzi olan Los Ancelesə köçən Akkad, Kaliforniya Universitetində teatr təhsili görməyə başladı. O, daha sonra Cənubi Amerikada təhsilini davam etdirdi, dövrün sənət mühiti ilə iç-içə yaşamağa başladı. Gələcək filmlərinin ideyası da elə məhz bu dövrdə yaranmağa başladı.

Bu illərdə onu bir sənətkar kimi düşündürən əsas sual bu idi: İslam dinini, islam dininin tarixini kinoya necə gətirmək olar? Bu məqsədlə araşdırmalara başladı. Lakin indi ortada görünən nəticələr o qədər də asan əldə olunmadı. Akkad bu yolda çox çətinliklərdən keçəsi oldu.

O dövrdə Amerika kinosunda müsəlmanlar qorxunc, vəhşi kimi qələmə verilir, islam terror dini kimi göstərilirdi. Mustafa Akkad müsahibələrinin birində "Çağırış" filminin ideyasının yaranmasını belə nəql edib: "Övladım dünyaya gələndə bir məsuliyyət hissi yaşadım, başa düşdüm ki, ona mənsub olduğumuz dini, onun missiyasını çatdırmalıyam.

"Çağırış"ın ideyası da burdan yarandı.

Filmə xristianlıqla islam arasındakı münasibətə Həzrəti Məryəm kontekstindən yanaşılır, islam dininin bəşəriyyəti ön plana çəkildi.

"Çağırış"ın baş qəhrəmanı islam peyğəmbəri Həzrəti Məhəmməddir. Lakin onun üzü göstərilir. Filmin çəkilişləri zamanı xoşbəxtlikdən islam alimlərinin dedikləri ilə Akkadın fikirləri üst-üstə düşmüşdü, onlar birlikdə belə qərara gəlmişdilər ki, bu müqəddəs insanın üzünün göstərilməməsi daha məqsədəuyğundur. Mustafa Akkad müsahibəsində deyirdi: "Nəinki Məhəmməd əley-hissəlamın, Həzrəti İsanın, Həzrəti Musanın da üzü göstərilməməlidir".

Qəribədir ki, bu ekran əsərində islam peyğəmbəri ilə yanaşı, xəlifələrin – Əbu Bəkrin, Ömər, Osmanın və Əlinin də üzü göstərilmədi. Onların hamısının əvəzində peyğəmbərin əmisi Həzrəti Həmzə dəhi aktyor Entoni Kuinin təqdimatında tamaşaçılara təqdim edildi.

Çəkilişlər 1974-cü ildə Fasda başladı. Lakin bir müddət sonra ssenari ilə tanış olan vəhəbi rəsmiləri "Çağırış"da səhabələrin bütələşdirildiyini, bunun islam qaydalarına zidd olduğunu deyərək Akkadın layihəsinə pul ayırmaqdan imtina etdilər. Ərəbistanın bu münasibətindən sonra Fas hökuməti də Akkad və komandasını ölkədən çıxmağa məcbur etdi.

Akkad bu dövr ərzində "Çağırış"ın cəmi 15 dəqiqəsini çəkə bilmişdi. O, həmin on beş dəqiqəni o dövrdə Liviyanın dövlət başçısı olan Muammər Qəddafiyə göndərdi. Filmdən razı qalan Qəddafi Akkada kömək edəcəyinə söz verdi.

Bundan sonra Qəddafinin dəvəti ilə filmin yaradıcı heyəti Liviya köçdü. "Çağırış" 1976-cı ildə Liviya da tamamlandı.

Mustafa Akkad səhnələrin həqiqətə yaxın olmasına xüsusi diqqət göstərirdi. Hətta Benito Mussolininin rolunu canlandıran aktyorun saçını qırxdırmaq üçün bir vaxtlar diktatorun şəxsi bərbəri olmuş ustanı tapıb gətirtmişdi. Filmin çəkilişi üçün ayrıca qəsəbə inşa edilmişdi, həmin qəsəbədə 400-yə yaxın bina tikilmişdi.

Qəddafinin 35 milyon dollar vəsait ayırdığı film çox böyük maraq və sevgiyə qarşılandı.

Mustafa Akkadın yarımçıq qalan layihələri

Mustafa Akkad İstanbul fəthi və Fateh Sultan Mehmetin həyatı barədə də film çəkmək istəyirdi. Hətta ən yaxın vaxt ərzində bu filmin çəkilişlərinə başlanılması planlaşdırılırdı. Bu məqsədlə İstanbul bələdiyyəsi ilə müəyyən razılıq əldə edilmişdi.

Mustafa Akkadın ilahi sevgisi

Ancaq bu film çox böyük çətinliklər hesabına başa gəldi. Hollivudda Entoni Kuinin baş rolda oynadığı tarixi islam filmi çəkmək, doğrudan da, çətin idi. Çünki Hollivud nə vaxt islam mövzusunda toxunmuşdusa, ancaq xoşagəlməz məqamlar göstərmişdi.

Bu filmin mənim qəlbimdə xüsusi yeri var. "Çağırış"ın özünəməxsus hekayəsi, təəccüblü məqamları və kədəri var idi. Bütün bunlardan əlavə bir məsələni demək istəyirəm: Mən Qərbdə yaşayan bir müsəlman sənətkarı olaraq, dinimi təqdim etməyi özümə sanki bir borc bilirdim. 700 milyon tərəfdarı (müsahibə 1976-cı ildə verilib) olan bir dinin bu qədər az tanınması, açığı, məni narahat edirdi. Mən mənsub olduğum etiqadla Qərbi dünyası arasında körpü rolunu oynamaq istəyirdim".

Akkad "Çağırış"ı hamıdan çox islam haqqında yanlış təsəvvürlərlə yaşayan amerikalılar üçün çəkmişdi. O, xristianlara öz məntiqi, öz dilləri ilə müraciət edirdi.

Filmə bağlı ən ciddi maneələrdən biri də nüfuzlu islam universitetlərinin "Çağırış"ın tarixi hadisələr əsasında çəkilməyini təsdiq etməsi idi. Mustafa Akkad bu çətinliyin də öhdəsindən gəldi. O, çəkilişlər zamanı tarixi hadisələrə o qədər sadıqlıq göstərdi ki, Əzhər Universiteti "Çağırış"ın "legitimliyini" tanıdı.

Beləliklə, Akkad hər iki cəbhədə uğur qazandı. Sənətkarlıq xüsusiyyətlərinə görə dünya kino tarixinə düşəsi bir film çəkməklə yanaşı, bu filmi şəriət alimlərinin senzurasından xilas edib, geniş kütlələrə rahatlıqla təqdim edə bildi.

Vəhəbilər sponsorluqdan imtina edir

Filmin çəkilməsi ilə bağlı ən böyük problem maddi problem idi. Bu iş çox böyük büdcə tələb edirdi. Əvvəl-əvvəl Səudiyyə Ərəbistanı maliyyə məsələlərinin həllini öz üzərinə götürdü.

Ömər Muxtar – "Səhra aslanı"

"Çağırış" filminin böyük uğurundan sonra Qəddafi Akkaddan Liviya milli azadlıq hərəkatının lideri Ömər Muxtar barədə film çəkməyi xahiş etdi. Akkad o illərdə baş verənləri belə danışırdı: "Qəddafinin təklifini qəbul etdim. Pul problemi olmadığına görə film istədiyim kimi çəkildi. "Səhra aslanı" ilə fəxr edirəm. Bu işimdə kino sənətinin bütün incəliklərindən istifadə etmişəm".

"Səhra aslanı" filminin süjet xətti belədir: "Diktator Mussolini yerli müsəlmanları yer üzündən silmək üçün 20 il boyunca Afrikada terror siyasəti həyata keçirir. O, general Rodolfo Grazianini Liviyağa göndərir və üsyançıları qırmaq əmri verir.

Bu dövrdə Liviyanın milli azadlıq hərəkatına ixtisasca müəllim olan Ömər Muxtar rəhbərlik edir. Ömər Muxtar İtaliya işğalçılarına qarşı rəşadətli döyüşür, son anında belə öz müsəlman ləyaqətini itirmir.

Filmin büdcəsinin bir qismini İstanbul bələdiyyəsi ödəyəcəkdi. Lakin qalan pulu Türkiyə şirkətləri öz üzərlərinə götürmədilər.

Mustafa Akkad İstanbul fəthi ilə bağlı filmdən sonra türk-islam dünyasının ən böyük şəxsiyyətlərindən biri olan Səlahəddin Əyyubi və Səlcuq hökmdarı Alparslanın həyatını ekranlaşdırmaq istəyirdi.

Akkad yaşının ahıl çağında da axtarışlardan əl çəkmir, islam tarixinin ən parlaq şəxsiyyətlərinin həyatı barədə layihələr həyata keçirmək istəyirdi.

O, şəriət alimlərinin sensor qılıncından yayınmışdı, filmlərini çəkmək üçün milyonlarla pul tapa bilmişdi, Amerikanın, Avropanın, sənət dünyasında islam tarixi, islam peyğəmbəri ilə bağlı bütün təsəvvürləri öz parlaq istedadı, əzmkarlığı hesabına alt-üst etməyi bacarmışdı. Lakin dini-dili bir olan insanların nadan və xain hücumundan qoruna bilmədi.

70 yaşlı rejissor teraktın son xəstəxanada öldü. Akkadın cənazəsi İordaniyadan Suriyanın paytaxtına – Şama gətirildi. Suriyanın baş naziri Məhəmməd Naci Otrinin qarşıladığı cənazə Şamdan Hələbə göndərildi. Böyük rejissor burada – uşaqlığın keçdiyi şəhərdə dəfn edildi.

MÖVLUD

